

XALQ TA'LIMI

ISSN 2181-7839

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI XALQ TA'LIMI VAZIRLIGINING
ILMIY-METODIK JURNALI

Muassis:

O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi

PUBLIC EDUCATION

SCIENTIFIC-METHODICAL JOURNAL
MINISTRY OF PUBLIC EDUCATION OF THE
REPUBLIC OF UZBEKISTAN

2018

3-son
(may-iyun)

Jurnal 1918-yil dekabr oyidan chiqqa boshlagan
O'zMAA tomonidan 2013-yil 4-martda qaytadan ro'yxatga olinib, 0104-raqamli guvohnoma berilgan.

TOSHKENT

TAHRIRIYAT

4 Mukammallik, yutuqlar qamrovi – darsliklar va o'quv qo'llanmalarning asosiy shartidir

TA'LIM VA TARBIYA NAZARIYASI

U. Inoyatov	7	Zamonaviy darsliklar, o'quv-metodik majmular, elektron didaktik vositalarni ishlab chiqishga innovatsion yondashuv dolzarb ijtimoiy-pedagogik muammo
B. Abdullayeva, I. Abdullayeva	13	Boshlang'ich sinf o'qituvchilarining axborot kompetentligini rivojlantirishning sifat va samaradorligi
U. To'raqulov	18	O'qituvchilarni kasbiy faoliyatga tayyorlashning nazariy-metodologik asoslari
H. Hamzayev	22	O'quvchilarning ijtimoiy faoliik ko'nikmalarini shakllantirish modeli
M. Artikova	28	Boshlang'ich sinf o'quvchilarida tadbirkorlik ko'nikmalarini shakllantirish zarurati
I. Xaydarov	32	Mustaqil ta'limdi tashkil etishda elektron o'quv-metodik majmualarning afzalligi
Sh. Taylanova	36	Pedagogik qadriyatlar tushunchasining nazariy-metodologik asoslari
M. Axmedova, N. Shayzakova	40	Sog'lom pedagogik-psixologik muhit tashkil etishda ta'limgartabiya jarayonining dolzarb masalalari

TA'LIM VA TARBIYA METODIKASI

N. Shadiyev, M. Fayziyev	44	Bo'lajak matematika o'qituvchilarining faoliyatida ma'naviy tarbiyaning o'rni
N. Mannanova	50	Sog'lom turmush tarzini shakllantirishning pedagogik asoslari
U. Usmanova	55	Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijodiy tasavvurni rivojlantirish
U. Ruziyeva	59	Biologiya fanini o'qitishda tayanch kompetensiya elementlarini tarkib toptirish yo'llari
N. Dilova	64	Hamkorlik muhitini rivojlantirishda pedagog mahoratining o'rni

TA'LIMDA MONITORING

A. Xo'jayev 69 Oliy ta'lim sifatini baholash va monitoringini yuritishga innovatsion yondashuv

KASB-HUNARGA YO'NALТИРISH

M. Bakiyeva	74	O'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirishda psixologik xizmat ko'sratishning ahamiyati
Sh. Mamasoliyeva	79	Quroqchilikning amaliy san'at turi sifatida o'quvchilarda ijodiy qobiliyatlarini shakllantirish yo'llari

	HUQUQ VA HUQUQIY TARBIYA	
F. Zaripov	84	O'quvchilar o'ttasida huquqbazarliklar va jinoyatchilikning oldini olishning ijtimoiy zarurati
	МАКТАБГАЧА ТА'LIM	
N. Abdullayeva	89	Maktabgacha ta'limga variativ yondashuv – maktabgacha ta'lim tizimi sifat ko'satkichidir
G. Rahmonova	96	Maktabgacha ta'lim muassasalarida milliy o'yinchoqlarning o'rni
	EKOLOGIK TA'LIM	
M. Shirinov	101	Tabiatshunoslik fanini o'qitishda tushuncha, tahlil va taqqoslash kategoriyalardan samarali foydalanish usullari
	TA'LIMDA INNOVATSIYALAR	
Z. Saliyeva, R. Xakimova	107	O'quvchilarning milliy va umummadaniy kompetensiyalari hamda mutolaa madaniyatini rivojlantirish omillari
	TA'LIMDA AXBOROT RESURSLARI	
Z.Jumanova	112	O'zbek tili darslarida multimedia vositalaridan foydalanish samaradorligi
	MASOFAVIY TA'LIM	
S. Alibekov, Sh. Yusupova	118	Masofadan o'qitishda dasturlashtirilgan ta'lim texnologiyasidan foydalanish
	PSIXOLOGIYA	
U. Qosimov	124	Ta'lim jarayoni samaradorligini oshirishda neyrolingistik dasturlash imkoniyatlaridan foydalanish
	ТЕОРИЯ ОБРАЗОВАНИЯ И ВОСПИТАНИЯ	
И. Илхамова	128	Формирование социокультурной компетенции студентов в обучении английскому языку
	ИНФОРМАТИЗАЦИЯ ОБРАЗОВАНИЯ	
Л. Томчани	133	Позитивные и негативные стороны использования информационных технологий в процессе обучения
	ПСИХОЛОГИЯ	
Д. Абдумаджидова	138	Тренинг как способ формирования ассертивного поведения у детей младшего школьного возраста
	MAQOLALARDAGI ATAMALARGA TAHIRIRIYAT IZOHI	

MUKAMMALLIK, YUTUQLAR QAMROVI – DARSLIKLAR VA O'QUV QO'LLANMALARNING ASOSIY SHARTIDIR

Dunyo yaralibdiki, inson qaysi yo'nalishda nimaga erishgan, qanday yutuqlarni qo'lga kiritgan bo'lsa, avvalo, buning zamirida ilmga bo'lgan ishtiyoyq mujassam. Zamonaviy dunyoda taraqqiyotni belgilovchi omillarning eng asosiyisi, hech shubhasiz, ilmdir. Ta'bir joiz bo'lsa, ummonlar qa'riga sho'ng'ish, koinotni zabit etish ham aynan ilmning mahsuli ekanini bugun hech kim inkor eta olmaydi.

Inson ayni ushbu ilmlarni ta'lim muassasalarida oladi. Bunda ularning eng yaqin yordamchisi darsliklar va o'quv qo'llanmalardir. Shu bois ta'lim muassasalarining darslik va o'quv-metodik qo'llanmalar bilan ta'minlanishi o'qitish sifati va samaradorligiga ta'sir etuvchi muhim omillardan biri bo'lib hisoblanadi. Shu bois har yili yangi o'quv yiliga tayyorgarlik asnosida mazkur jihatga alohida e'tibor qaratiladi. Xalq ta'limi vazirligi tomonidan jarayonning uyushqoqlik bilan tashkil etilishi qat'iy nazoratga olinib, yangi va qayta nashrdan chiqqan darsliklar hamda o'quv-metodik qo'llanmalarni belgilangan muddatda joylarga yetkazib berish bo'yicha zarur chora-tadbirlar ishlab chiqiladi.

Bizga ma'lumki, darsliklarga o'quv-metodik majmualarning yangi avlodini ishlab chiqishga qo'yiladigan umumiyl talablar Vazirlar Mahkamasining tegishli qarori bilan belgilangan. Shuning uchun bugungi kunda darsliklarni, o'quv qo'llanmalarni, elektron darsliklarni yaratish, umumiyl o'rta ta'lim maktablari uchun o'quv darsliklar sifatini oshirish, samaradorligini ta'minlashga bo'lgan e'tibor har qachongidan ko'ra dolzarblik kasb etmoqda.

Dars sifatining muhim omili – bu darsliklardir. Ta'lim darslikdan boshlanishi va buning ortida darslikka nisbatan talab juda yuqori bo'lishi zarur. Darsliklarning aksariyati u yoki bu fanning yutuqlarini hisobga olgan holda yaratiladi va bunda mualliflarning mehnatini qadrlash kerak. Shu bilan bir qatorda darsliklarning sifati va kimga mo'ijalangan bo'lsa, ularning o'rtacha layoqatiga mosligini ta'minlash zarur.

Chunonchi darslik – davlat ta'lim standartlariga muvofiq o'quv dasturi asosida didaktik, metodik, pedagogik-psixologik, estetik va gigiyenik talablarga javob beradigan, o'quv fanining mavzulari to'liq yoritilgan, uning asoslari mukammal o'zlashtirilishiga qaratilgan, o'quv fanining maqsad va vazifalaridan kelib chiqqan holda ta'lim oluvchilarning yoshi va psixofiziologik xususiyatlarini hisobga olgan holda ishlab chiqiladigan, nazariy ma'lumotlardan tashqari amaliy-tajriba va sinov mashqlarini qamrab olgan kitob shaklidagi o'quv nashridir.

O'quv qo'llanma esa darslikdagi har bir mavzuni samarali o'qitish metodikasi, qo'shimcha sinov topshiriqlari va o'qituvchining darsni qiziqarli tashkil etishiga oid

boshqa metodik ko'rsatmalar berilgan, har bir darsning maqsadi, darsda foydalaniлади-
ган vositalar va ulardan foydalanish usullari, darsning mazmuni, amaliy mashg'ulotlar,
qo'shimcha topshiriqlar va boshqalar haqida metodik ko'rsatmalar aniq bayon qilingan
kitob shaklidagi o'quv nashri sanaladi.

Tan olmaslikning iloji yo'q, amaldagi darsliklar va o'quv qo'llanmalar hanuzga-
cha ta'limning predmet-bilimli paradigmasinga asoslangan va reproduktiv xarakterga
ega. Matnlarning uzunligi, qiyinligi, haddan ziyod nazariylashtirilganligi, ilmiy atama-
larning izohlari keltirilmaganligi, tushunchalarning aniq emasligi, raqamlarning hamda
faktlarning serobligi ta'lif oluvchilarining ta'lif mazmunini o'zlashtirishlariga qiyinchilik
tug'dirmoqda. Shuningdek, darsliklardagi metodologik apparatning mukammal emas-
ligi, ta'lif oluvchilarini motivlashtirish elementlarining sayozligi, o'quv materiallarini taq-
dim etish (yetkazish) bir xilligi ta'lif oluvchilarining faoliyatini samarasiz qilmoqda.

Shuning uchun bu kabi muammolarni bartaraf etish uchun darsliklar va o'quv qo'llan-
malarni ishlab chiqishning maqsadi sifatida umumiy o'rta ta'lif muassasalarini uchun
zamonaviy fan va texnika rivojini hisobga olgan holda kompetensiyaviy yondashuv
talablari asosida o'quv materiallari mazmuni va sifatini takomillashtirish hamda ushbu
sohadagi ilg'or xorijiy tajribani samarali tatbiq etish e'tirof etiladi.

Darsliklar va o'quv qo'llanmalarni ishlab chiqishning asosiy vazifalari quyidagilar-
dan iborat:

- darsliklar va o'quv qo'llanmalarning yangi avlodini ishlab chiqish prinsiplari ham-
da ularning mazmuni va sifatiga qo'yiladigan talablarni belgilash;
- o'quvchilarda milliy g'urur va iftixon, moddiy va ma'naviy merosga qadriyatli mu-
nosabatni tarkib toptirish;
- davlat ta'lif standartlari talablari asosida o'quvchilar tomonidan bilim, ko'nikma
va malaka hamda kompetensiyalarning to'liq o'zlashtirilishiga erishish;
- o'quvchilarda mustaqil va erkin fikrlashni hamda ularning ijodiy qobiliyatlarini
rivojlantirish;
- yangi avlod dasrliklar va o'quv qo'llanmalarni yaratish va amaliyotga joriy etish;
- o'quvchilarda ilmiy dunyoqarash va global tafakkur yuritish kompetentligini
shakllantirish;
- umumta'lif fanlarini o'qitishning prinsipial yangi metodologiyasi asosida
ta'lif-tarbiya samaradorligini oshirish.

Albatta, hozirgi kunda darsliklar va o'quv qo'llanmalarni ishlab chiqishga alohida
talablar qo'yilgan. Ular quyidagilar:

Didaktik talablar:

- o'quvchi tomonidan o'quv materiallarining to'liq o'zlashtirilishini ta'minlash;
- matnlar axborot berishga emas, balki o'quv fanining mazmun-mohiyatini
tushuntirish maqsadlariga xizmat qilishi;
- qiziqarli, lo'nda va hamma uchun qulay va tabaqa lashtirilgan bo'lishi;
- ilmiy dunyoqarashni shakllantirish, vatanparvarlik va millatlararo totuvlik talab-
lariga javob berishi;
- ta'limning kundalik hayot va amaliyot o'rta sidagi bog'liqligini ta'minlashga, olin-
gan bilimlarni amaliyotda qo'llay olish layoqatlari shakllantirilishiga, boshqa o'quv fan-
lari bilan uzviy bog'liqlini ta'minlashga yo'naltirilgan bo'lishi;

– rasmlar ko'rinishidagi illyustratsiyalar: xaritalar, chizmalar, sxemalar, jadvallar, diagrammalar va fotosuratlar bilan bezatilgan bo'lishi;

– yangi tushunchalar, atamalar, qoidalar, formulalar, ta'riflar va shu kabilar lug'at ko'rinishida ifodalangan bo'lishi lozim.

Ilmiy-metodik talablar:

– fan-texnikaning so'nggi yutuqlarini o'zida aks ettirishi;

– o'quv fani mavzularining mazmunan yaxlitligi ta'minlangan bo'lishi;

– o'quv fani mavzulari o'zbek adabiy tili qoidalariga to'liq rioya qilgan holda oddiy va sodda, tushunarli va ravon tilda bayon qilinishi;

– mantiqiy ketma-ketlikka va izchillikka amal qilinishi;

– milliy g'oya va O'zbekiston xalqining mentalitetiga zid bo'limgan tegishli illyustratsiyalar bilan boyitilishi;

– savol va topshiriqlar aniq ifodalangan bo'lishi;

– o'quvchilarni fikrflashga, yozishga, tasvirlashga, chizma chizishga, hisoblashga, amaliy ishlarni bajarishga, tajribalar o'tkazishga o'rgatishda pedagogik texnologiyalar dan foydalanish nazarda tutilgan bo'lishi;

– bir tushunchaning ikki xil atama bilan ifodalanishiga, sanalarni keltirishda mavhumlikka yo'l qo'yilmasligi kerak.

Pedagogik-psixologik talablar:

– ilmiy asoslangan ma'lumotlar, o'quvchilarning bilim darajalari, eslab qolish qobiliyatlari, tafakkuri hisobga olingan holda voqeа va hodisalarning mohiyatini anglashga va amaliy qiziqishlarini rivojlantirishga, bilim olishga va amaliy faoliyat bilan shug'ullanishga bo'lgan ehtiyojlarini to'laqonli qondirishga yo'naltirilgan bo'lishi;

– o'quv fani mavzularining o'quvchi yoshi va psixofiziologik xususiyatlari mos holda berilishi, ma'lum faktlar, tushunchalar, qoidalar va fanlararo bog'liqlikni hisobga olgan holda tushunarli bayon qilinishi;

– o'quvchilarning yangiliklarni qabul qilish qobiliyatlari, oldin olgan bilimlarini o'zlashtirganlik darajasi hisobga olingan bo'lishi lozim.

Estetik talablar:

– imkon darajasida yorgin, rangli, qiziqarli va chiroyli bo'lishi;

– matnlar o'quvchiga ma'lum ijobjiy hissiy ta'sirlarni o'tkazishi va o'quv faniga qiziqish uyg'otishi;

– bo'lim, bob, paragraf va mavzular matnlarining turli shakl va ranglar bilan ajratilishi, mutanosibligi ta'minlanishi;

– rasm va tasvirlar badiiy estetik talablarga javob berishi, aniq va tiniq ifodalanishi kerak.

Muxtasar aytganda, bugungi kunda umumiy o'rta ta'limga mukammallik, yutuqlar qamroviga ega bo'lishini ta'minlash uchun Xalq ta'limi vazirligi qat'iy nazorat olib boradi.

Ulug'bek INOYATOV,
O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vaziri,
pedagogika fanlari doktori, professor

ZAMONAVIY DARSLIKLAR, O'QUV-METODIK MAJMULAR, ELEKTRON DIDAKTIK VOSITALARNI ISHLAB CHIQISHGA INNOVATSION YONDASHUV DOLZARB IJTIMOIY-PEDAGOGIK MUAMMO

Annotatsiya

Maqolada umumiy o'rta ta'lim muktabalarida zamonaviy darsliklar, o'quv-metodik majmular va elektron didaktik vositalarning ahamiyati, ularga bo'lgan ehtiyojlar haqida fikr yuritilgan hamda taklif va tavsiyalar berilgan. Shuningdek, ta'lim jarayonida pedagogik innovatsiya, axborot-kommunikatsion texnologiyalarni qo'llash masalasi, kompetensiyalarni shakllantirishga yo'naltirilgan ta'lim modelining darsliklar, o'quv-metodik majmular va elektron didaktik vositalarga bo'lgan talablari va asosiy vazifalari dolzarb ijtimoiy-pedagogik muammo sifatida bayon etilgan.

Kalit so'zlar. Zamonaviy darsliklar, o'quv-metodik majmular, elektron didaktik vositalar, pedagogik innovatsiya, axborot-kommunikatsion texnologiyalar, axborot-ta'lim muhit.

В статье подробно раскрывается важность разработки современных учебников, учебно-методических комплексов и электронных дидактических средств, обеспечения потребностей образовательных учреждений в них. Также рассмотрены актуальные социально-педагогические проблемы поддержки информационно-коммуникационных технологий и педагогических инноваций в образовательном процессе, задачи и требования, предъявляемые к учебникам, учебно-методическим комплексам и электронно-дидактическим средствам в образовательной модели, направленной на формирование компетенций.

Ключевые слова. Современные учебники, учебно-методические комплексы, электронные дидактические средства, педагогическая инновация, информационно-коммуникационные технологии, информационный подход, информационно-образовательная среда.

The article focuses on the importance of developing contemporary textbooks, training and methodological complexes as well as electronic didactic means to cover the needs of training institutions. The article also reviews current socio-pedagogical issues related to information and communication technologies and pedagogic innovations in training process, and as well reviews requirements towards towards textbooks, training and methodological materials used in the training model designed to build competences.

Key words. Modern textbooks, educational and methodological complexes, electronic didactic means, pedagogical innovation, information and communication technologies, information approach, information and educational environment.

Mamlakatimiz ta'lrim tizimida amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlar ta'lrim-tarbiya sifatining yuqori darajada bo'lishini ta'minlashga qaratilgan bo'lib, ushbu yo'nالishda muvaffaqiyatni belgilovchi asosiy omillardan biri – ta'lrim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining zamonaviy bilim, ko'nikma va malakalarni egallaganligi hamda ta'larning innovatsion elektron didaktik vositalari hamda darsliklarni ilmiy tadqiq qilish hisoblanadi.

Tobora globallashayotgan bugungi shiddatkor asr ilm-fanning barcha yutuqlarini o'zida mujassam etsagina, samarali va natijador bo'ladi. Shu bois, eng avvalo, har bir davlatning ta'lrim tizimini shakllantirishda o'sha davlatning milliy xususiyatlari, urf-odat, an'ana va qadriyatlarini e'tibordan chetda qoldirmaslik talab etiladi.

Bu, o'z navbatida, ta'lrim tizimini tubdan isloh qilishni taqozo etmoqda. Chunki mukammal ta'lrim tizimi respublikamizning kelajakdag'i intellektual imkoniyatlarini va rivojlanishini belgilab beruvchi o'quvchi-yoshlarni har tomonlama ijodkor, mustaqil faoliyat yuritadigan qilib tarbiyalashda hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Bugun mamlakatimiz ta'lrim tizimida innovatsion texnologiyalarga asoslangan ta'lrim-tarbiya tizimini takomillashtirish, uning milliy zaminini mustahkamlash, ijtimoiy faol va malakali raqobatbardosh kadrlar tayyorlashni jahon andozalari darajasiga chiqarish masalalarida tadqiqotlar olib borilmoqda. Ta'lrim sohasidagi sifat o'zgarishlari, yuqori samaradorlik ularning jahon ta'lrim talablari bilan mosligi hamda pedagoglarning kelgusi mehnat faoliyatlarida o'zlashtirgan kompetensiyalari qay darajada amaliyotga tatbiq qilinayotganiga bog'liq. Shuningdek, ta'lrim-tarbiyadagi sifat o'zgarishlari va yuqori samaradorlik mazkur sohaga ijobji yangilik kiritish natijasida ta'limga pedagogik innovatsion jarayonni vujudga keltiradir.

Pedagogik innovatsiya – bo'lajak mutaxassislarini yangicha sharoitlarda ishlashga tayyorlovchi jarayon bo'lib, u oldingi egallangan bilimlar asosida ta'limga sifat jihatidan o'zgarishlar qilib, yuqori samaradorlikka erishishga yangicha yondashuv qilishdan iboratdir.

Bunday tizimning maqsadi deganda – ta'larning mazmun-mohiyati, belgilari, imkoniyatlari, vazifalari, taraqqiyot bosqichlari hamda tamoyillarining rivojlanish mexanizmlarini ishlab chiqish, ularni amaliyotga kiritish bo'yicha uslubiy tavsiyalar shuningdek, bu borada pedagoglarda shakllanishi zarur bo'lgan kompetensiyalar ta'lrim-tarbiya sifat ko'rsatkichlarini takomillashtirish, sohada yuqori samaradorlikka erishishga olib kelishi tushuniladi.

Bugungi kunda ta'lrim tizimidagi islohotlarning muammolari pedagog kadrlar salohiyati bilan bog'liq. O'rghanish va tahlillar zamonaviy pedagogning kasbiy kompetentligi tezkor rivojlanayotgan ta'lrim jarayonlarining talablaridan orqada qolayotganini ko'rsatmoqda. Bu holat pedagogik ta'limga rivojlanirish va uzlusiz ta'lrim jarayonida pedagoglarni tayyorlash, qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirishni yaxshilash bilan bog'liq muammolarning dolzarbligini ko'rsatadi.

Ushbu muammolarning jiddiyligi, shubhasiz, muntazam o'tkazilayotgan monitoring jarayonlarida ta'lrim tizimining tezkor yangilanishi natijasida yuz berayotgan o'zgarishlarga javob berish va ularga yetarlicha tayyor bo'lmagan pedagog kadrlar mavjudligi, ta'limga, shaxsga, xususan, o'qituvchi-murabbiylar faoliyatiga bo'lgan zamonaviy ijtimoiy talablar hamda bu talablarga yetarli darajada javob bermaydigan

pedagog kadrlar tayyorlash, qayta tayyorlash va malaka oshirish tizimining holati aks etmoqda.

Beglilab berilgan vazifalarni amalga oshirish uzlusiz pedagogik ta'limga bo'lgan konseptual qarashlar tizimini rivojlantirishni, pedagog kadrlar kasbiy-shaxsiy rivojlanishining psixologik-pedagogik shart-sharoitlarini aniqlashni talab qiladi. Fanlararo tadqiqotlarning natijalarini jamlaydigan pedagogik konsepsiyaning mazmuni uzlusiz pedagogik ta'limgning mohiyatini – ta'limgning maqsadi, mazmuni, o'qitishning metodlari va shakllari hamda ular tarkibiga kirgan aniq ta'limg texnologiyalari, pedagogning uzlusiz ta'limg jarayonining samaradorligi mezonlari, boshqaruv mexanizmlari kabi kategoriyalar orqali ochishda ko'rindi.

Ta'limgning innovatsion zamonaviy darsliklari, o'quv-metodik majmualari, elektron didaktik vositalari – ta'limg oluvchining qobiliyatları va qiziqishlarini hisobga olgan holda ta'limg tarbiya mazmunini, ta'limg maqsadiga mos ravishda loyihalash hamda pedagogik, axborot-kommunikatsion uslublar, shakllar va o'qitish usullarini tartibq etishga yo'naltirilgan psixologik, umumpedagogik, didaktik va shaxsiy uslubiy tartiblar asosida amalga oshiriluvchi ta'limg beruvchi hamda ta'limg oluvchi o'rtasidagi o'zaro ta'sir tizimidir.

Darslik shunday nashr turiki, unda o'quv predmetining mazmuni mantiqiy ketma-ketlikda tizimli tarzda ifodalanishi zarur.

Bugungi kunda darsliklarning zamonaviy avlodini ishlab chiqish, ya'ni ta'limg sohasining barcha ishtirokchilarining ehtiyojlarini qondiruvchi bo'lishini ta'minlash, ta'limg sifatini oshirish zamonaviy va samarador ta'limg muhitini yaratishning eng asosiy shartidir.

Darsliklarning maqsadi – davlat ta'limg standartlari va tasdiqlangan o'quv reja dasturlari asosida, tizimlashtirilgan didaktik-metodik jihatdan mukammal ishlab chiqilgan o'quv materiallarini taqdim etish orqali ta'limg mazmunini ochib berishdan iborat.

Tan olmaslikning iloji yo'q, amaldagi darsliklar, o'quv-metodik majmualar hanuzgacha ta'limgning predmet-bilimli paradigmaiga asoslangan va reproduktiv xarakterga ega. Matnlarning uzunligi, qiyinligi, haddan ziyod nazariylashtirilganligi, ilmiy atamalarining izohlari keltirilmaganligi, tushunchalarning aniq emasligi, raqamlarning hamda faktlarning serobligi ta'limg oluvchilarning ta'limg mazmunini o'zlashtirishlariga qiyinchilik tug'dirmoqda. Shuningdek, darsliklardagi metodologik apparatning mukammal emasligi, ta'limg oluvchilarni motivlashtirish elementlarining sayozligi, o'quv materillarini taqdim etish bir xilligi ta'limg oluvchilar faoliyatining samarasizligiga olib keladi.

Bugungi kunda darsliklar va o'quv-metodik majmualarning zamonaviy avlodini ishlab chiqish, ya'ni ta'limg sohasining barcha ishtirokchilarining ehtiyojlarini qondiruvchi bo'lishini ta'minlash ta'limg sifatini oshirishning, zamonaviy va samarador ta'limg muhitini yaratish xalq ta'limi tizimi rahbariyatining eng asosiy, dolzarb vazifalaridan ekanligini barchamiz bilamiz. Bu vazifalarni amalga oshirish jadal davom etmoqda.

Darsliklar va o'quv-metodik majmualar nafaqat informativ funksiyani, balki eng asosan, ta'limg jarayonini tashkil etishga, ta'limg oluvchilarning mustaqil ishlashlarini ta'minlashga, ta'limg tarbiya jarayonida faol, interfaol va h.k. zamonaviy ta'limg shakl-

laridan foydalanishga yo‘naltirilgan bo‘lishiga erishish yo‘lida harakatlar amalga oshirilmoqda.

Darsliklarda o‘quv-metodik majmualardagi ta’lim mazmunini tanlashda didaktik prinsiplarga asoslanish, ta’lim maqsadlari tizimini amalga oshirilishini ta’minalash, o‘quv materiallarini o‘zlashtirishga motivlashgan, yo‘naltirilgan bo‘lishini ta’minalashga erishish lozim. Darsliklar ta’lim oluvchilarning ilmiy dunyoqarashini, insoniy fazilatlarini, ma’naviy qadriyatlarni shakllantirishga, o‘qishga o‘rgatish, muammolarni hal etish, o‘z oldiga qo‘ygan ijtimoiy maqsadlarga erishishni ta’minalash funksiyalarini bajarishi zarur.

Mazkur kategoriyalarni amalda bajarish, o‘z navbatida, ta’lim-tarbiya jarayonida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanishni talab etadi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining ta’lim tizimiga jadal sur’atlar bilan kirib kelishi va tobora takomillashib borishi esa o‘quv jarayoniga elektron didaktik vositalarni yaratishga, uni tattiq etishga ehtiyoj tug’dirmoqda.

Elektron didaktik vositalar zamonaviy axborot texnologiyalari asosida ma’lumotlarni jamlash, tasvirlash, yangitdan saqlash, bilimlarni interfaol usulda taqdim etish va nazorat qilish imkoniga ega manba hisoblanadi.

Elektron didaktik vositalar o‘quvchilarning tasavvurini kengaytirishga, dastlabki bilimlarini rivojlantirishga va qo’shimcha ma’lumotlar bilan ta’minalishga qaratilgan bo’ladi.

Kompetensiyalarni shakllantirishga yo‘naltirilgan ta’lim modeli zamonaviy darsliklar, o‘quv-metodik majmualar, elektron didaktik vositalarning asosiy vazifalarini qayta ko‘rib chiqishga asos bo’lmoqda. Bular:

➤ Ilmiy dunyoqarashni, insoniy fazilatlarni, ma’naviy qadriyatlarni shakllantirish, o‘qishga o‘rgatish, muammolarni hal etish, o‘z oldiga qo‘ygan ijtimoiy maqsadlarga erishishni ta’minalash.

➤ Ta’lim oluvchilarni ilmiy-texnik taraqqiyot vositalarini anglashga, ulardan foydalanishga, tahlili va tanqidiy fikrlashga o‘rgatish.

➤ Ta’lim oluvchilarda mustaqil o‘quv-o‘zlashtirish va tadqiqotchilik faoliyatini olib borish ko’nikmasi va malakalarini rivojlantirish.

Zamonaviy darsliklar, o‘quv-metodik majmualar va elektron didaktik vositalar quydagi larda asoslanishi lozim:

➤ Didaktikaga (o‘quv predmetining fundamental bilimlarining bayoni).

➤ Psixologiyaga (darslikda ta’lim oluvchilarning psixofiziologik xususiyatlarining inobatga olinganligi).

➤ Metodikaga (metodologik apparat, ta’lim beruvchilarga ta’lim texnologiyalari ning barcha turlaridan foydalanish imkoniyatini berishi).

Darsliklar, o‘quv-metodik majmualar va elektron didaktik vositalarning o‘ziga hos jihatlari quydagilardir:

• paragraf avvalida pedagogik maqsadlarning va ushbu maqsadlarga erishishning mexanizmi (algoritmi, texnologiyasi) to‘g’ri qo‘yilishi;

• ta’lim oluvchilarni o‘quv predmetiga qiziqishi va motivatsiyani kuchaytirishga yo‘naltirilgan usullarning ustuvorligi;

-
- matnlarning tushunarligi, ta'lim oluvchilarni interfaollikka undashlik, muloqlilik;
 - o'quv materialining differensiyalangan holda taqdim etilishi;
 - ta'lim oluvchilarning mustaqil ishlashlarini ta'minlashga yo'naltirilgan, ularning ijodiy va tadqiqotchilik malaka, ko'nikmalarini rivojlantirishga yo'naltirilgan o'quv vazifalari tizimining mavjudligi;
 - o'quv predmeti mazmunidan kelib chiqqan holda ta'lim-tarbiya ishlari yo'nalishi bo'yicha metod va usullar mavjudligi;
 - o'z-o'zini va atrofidagilarni nazorat tizimi;
 - ta'lim jarayoni ishtirokchilarini hamkorlikka undovchi resurslar.

Xalqaro tajribalarning ko'rsatishicha, kommunikatsion axborot-ta'lim muhitining amaliyotga joriy etilishi ijobiy pedagogik natijaga olib keladi. Turli shaharlar, mintaqalar va davlatlar ta'lim oluvchilarining tarmoqdagi birgalikdagi o'quv faoliyatini tashkil etishning asosiy shakli elektron, axborot-didaktik vositalar hisoblanadi.

Shuning uchun axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini qo'llagan holda o'qitish va tarbiyalashga bo'lgan yondashuvlar ko'pchilik ilmiy tadqiqotlar va davlat das-turlarida asosiy o'rnlardan birini egallaydi. Axborot texnologiyalarini uzlusiz pedagogik ta'lim tizimiga tatbiq qilish yildan-yilga keng ko'lamda amalga oshirilmoqda. Axborotlashtirish jarayonida ilmiy-pedagogik xodimlar tomonidan ko'p sonli axborot resurslari ishlab chiqilmoqda. Lekin bu ishlar hali talab darajasida emas.

Zamonaviy axborot texnologiyalari, telekommunikatsiyalar va kompyuter tarmoqlari axborot resurslariga kirish va yig'ishning butunlay yangi imkoniyatlarini yaratdi. O'qitishning turli shakllari bilan birgalikda va birlikda ta'limni takomillashtirish uchun yangi imkoniyatlar paydo bo'ldi.

Bunday imkoniyatlardan biri sifatida o'quv axborotlarini qayta ishslash, uzatish, saqlash va o'zgartirishning hozirda mavjud bo'lgan amaliy tajribalarini tahlil qilish, uni umumillashtirish va muayyan qonuniyatlarini aniqlashga asoslanadi.

Ta'lim jarayonida axborot almashuvining nazariy negizi didaktika, psixologiya, informatika, falsafa, sotsiologiya, semiotika va boshqa fanlarning nazariy qoidalaridan majmuaviy foydalanish bilan bog'liq. Uning nazariy g'oyasi quydagilarni o'z ichiga oladi:

- ta'lim jarayoniga axborot almashuvining konsepsiysi;
- ta'lim jarayonida axborotning tuzilmasi va funksiyalari to'g'risidagi o'quv axborotlarini olish, uzatish, o'zlashtirishning elementar jarayonlari to'g'risidagi nizomlar;
- fundamental qoidalar (tamoyillar, qonuniyatlar, tendensiyalar);
- tadqiqotning pedagogik metodlari.

Pedagogik tadqiqotlarda axborot almashuvining asosiy mazmuni ta'lim jarayonining aynan axborotli tomonini ajratib olish va o'rganishni ko'zda tutadi.

Ta'lim oluvchining axborotga bo'lgan ehtiyoji, uning rivojlanish darajasi, ta'lim oluvchining olingan axborotlarni o'z faoliyati jarayonida foydalana olishga tayyorlanganligi, unga berilayotgan axborotlarning to'liqligi va samaradorligi darajasiga bog'liq.

Ko'ryapmizki, ta'lim jarayonida axborotlar aylanishining tahlili bilim va axborotlar nisbatini o'rganishni, bilimning axborotliligini ko'rib chiqishni ko'zda tutadi. Boshqa

tomondan, axborotning ta’lim oluvchilarning o‘quv-biluv faoliyati bilan aloqalari muammosini ishlab chiqish nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyat ham kasb etadi. Bu muammo o‘quv axborotlarining o‘quv-biluv faoliyati obyekti sifatidagi xususiyatlarini hamda ta’limning axborotli tomonlarini ochish imkonini beradi.

Lekin har qanday o‘zgarishlar axborotlarning muhim tasnifiy xususiyatlarini: ishonchlilik, tizimlashtirilganlik, to‘liqlik, aniqlik, tezkorlik, kamxarjlilik, foydalilik, samaradorlikni saqlab qolishi lozim. Albatta, axborotlarning u yoki bu sifatlarining bo‘lmasligi yoki yetarli emasligi nafaqat ta’lim jarayoniga, balki pedagogning faoliyati natijalariga ham salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

Insonning axborotlashgan jamiyatda yashash tarzining tubdan o‘zgarishi, axborotlashgan jamiyat vujudga kelishi bilan paydo bo‘lgan ilmiy-texnika va ijtimoiy taraqqiyotning vogeliklari ularni zamonaviy ta’lim mazmuniga, ta’lim tizimlarining ko‘lamni va rivojlanish darajasiga mos kelmasligiga olib keldi.

Axborot-ta’lim muhitini yaratish ta’limda axborotlashtirish jarayonini rivojlantirishning obyektiv natijasi bo‘lib hisoblanadi. Ta’limni axborotlashtirishning maqsadi – axborot-kommunikatsion texnologiyalarni jalb qilish va qo’llash hisobiga intellektual faoliyatni global jadallashtirishdan iborat.

Xulosa sifatida ta’kidlash mumkinki, mazkur muammolarni hal qilish doirasida zamonaviy darsliklar, o‘quv-metodik majmualar va elektron didaktik vositalarni bir tizimga birlashtirishning pedagogik, metodik va texnologik assoslарini ishlab chiqishga yo‘naltirilgan tadqiqotlar o’tkazish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. *Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz.* /1-jild/ – T.: O‘zbekiston NMIU, 2017. 592 b.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasini yana-da rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g’risida”gi Farmoni. – T.: Adolat, 2017. 112 b.

Barno ABDULLAYEVA,

Nizomiy nomidagi TDPU prorektori,
pedagogika fanlari doktori, professor

Iroda ABDULLAYEVA,

Nizomiy nomidagi TDPU 1-kurs talabasi

BOSHLANG'ICH SINF O'QITUVCHILARINING AXBOROT KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHNING SIFAT VA SAMARADORLIGI

Annotatsiya

Maqolada boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy kompetentlilik sifatlariga ega bo'lishi, o'z ustida izchil ishlash va o'quv axborotlarni o'quvchilarga qiziqarli tarzda yetkazib berish haqida fikr yuritilgan. Shuningdek, mualliflar boshlang'ich sinf o'quvchilarida zarur ko'nikmalarini shakllantirish, ta'lim sifati va samaradorligini yangi bosqichga ko'tarish, o'qitishning zamonaviy uslublarini amaliyotga joriy etish bo'yicha o'z tavsiyalarini berib o'tgan.

Kalit so'zlar. Kompetentlilik, axborot, rivojlanirish, vosita, ko'nikma, ijtimoiy subyekt, sifat, samaradorlik.

В статье приводится мнение о развитии профессиональной компетентности и непрерывной работе над собой учителей начальных классов, указана необходимость донесения учебной информации в доступной форме. Авторы даёт рекомендации по формированию необходимых навыков у учащихся начальных классов, повышению качества и эффективности образования и внедрению в практику современных методов обучения.

Ключевые слова. Компетентность, информация, развитие, средство, навык, социальный субъект, качество, эффективность.

The article describes an opinion on the development of professional competences and self-development of primary school teachers, indicates the need to deliver training material in an accessible form. The authors provides recommendations on the development of primary school students' skills, on improving the quality and effectiveness of education and introduction of modern teaching methods into practice.

Key words. Competence, information, development, tool, skill, social subject, quality, efficiency.

Bugungi kun ta'lim va tarbiya jarayoni o'sib kelayotgan yosh avlodni jamiyat talablarini o'zida aks ettiruvchi ijtimoiy buyurtma asosida hayotga tayyorlashdan iborat. Ta'lim va tarbiya jarayonida yoshlardan ajododlar tomonidan to'plangan bilim, odob, urf-odat, madaniyat va mehnat ko'nikmalarini o'zlashtirishi, hayotiy tajriba asosida jamiyatda o'zining munosib o'rnnini egallashi, salohiyati va dunyoqarashining shakllanishida pedagog shaxsi, uning kasbiy mahorati muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, yoshlarda davr talabidan kelib chiquvchi yangi masala va muammolarni yechish uchun zarur bo'ladigan sifatlarni shakllantirish pedagogik faoliyat sohasining ustuvor vazifasi hisoblanadi. Buning uchun avvalo pedagogning o'zida yangicha bilim berish, o'zgarib boruvchi mehnat va hayot sharoitlariga muvofiq ijodiy faoliyat bilan shug'ullana olish ko'nikmalari tarkib topgan bo'lishi lozim.

Boshlang‘ich ta’limda sog‘lom va barkamol avlodni tarbiyalash, yoshlarning o‘z ijodiy va intellektual salohiyatini ro‘yobga chiqarish, ta’lim jarayoniga zamonaviy axborot-kommunikatsiya va pedagogik texnologiyalarni, elektron darsliklar, multimedia vositalarini keng joriy etish orqali o‘qitish sifatini tubdan yaxshilash va yanada rivojlan-tirish ko‘zda tutilganligi dolzarb vazifalarimizdan biridir.

Shuning uchun ham boshlang‘ich ta’limning asosiy maqsadiga erishish, ya’ni bolada o‘qishga ijobiy munosabatni shakllantirish, o‘qish savodxonligini tarkib toptirish, bolalarni turli ma’lumotlar bilan ishlashga o‘rgatish, asosiy matematik amallarni puxta bilishlariga va kundalik hayotda qo‘llay olishlariga erishish, ularda mantiqiy va ijodiy fikrlashni shakllantirish, ularni yozma va og‘zaki muloqot me’yorlarini egallahsga hamda o‘z-o‘zini boshqarish va tuta bilishga o‘rgatish uchun boshlang‘ich sinflarda sifatlari ta’limiy faoliyatni tashkil etishga alohida e’tibor qaratish lozim.

Boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining kasbiy salohiyati va ma’lumot darajasi, bolar psixologiyasi, hozirgi zamon boshlang‘ich ta’lim metodikasini bilishi boshlang‘ich ta’lim sifatini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida zaru ko‘nikmalarni shakllantirish, sifat-samaradorligini yangi bosqichga ko‘tarish, o‘qitishning zamonaviy usul va vositalarini amaliyotga joriy etish maqsadga muvofiqdir. Hozirgi kunda ta’lim jarayonida innovatsion texnologiyalar, pedagogik va axborot texnologiyalarini o‘quv jarayoniga qo‘llashga bo‘lgan qiziqish, e’tibor kundan-kunga kuchayib bormoqda. Buning asosiy sabablaridan biri an‘anaviy ta’limda o‘quvchilarni faqat tayyor bilimlarni egallahsga o‘rgatilgan bo‘lsa, boshlang‘ich ta’limda zamonaviy texnologiyalar ularni egallayotgan bilimlarni o‘zları qidirib topishlariga, mustaqil o‘rganib, tahlil qilishlariga, hatto xulosalarni ham o‘zları keltirib chiqarishlariga o‘rgatadi. O‘qituvchi bu jarayonda shaxsnинг rivojlanishi, shakllanishi, bilim olishi va tarbiyalanishiha sharoit yaratadi. Barcha umumta’lim maktablarining boshlang‘ich ta’lim sifat va samaradorligini oshirishda zamonaviy pedagogik, innovatsion va axborot texnologiyalarni ta’lim jarayoniga tatbiq etish, ilg‘or ish tajribalarini ommalashtirishni taqozo etadi.

Zamonaviy sharoitda pedagogning kasbiy kompetentlik sifatlariga ega bo‘lishi, o‘z ustida izchil ishlashi, kun sayin yangilanib borayotgan bilimlarni o‘zlashtirishga intilishi, o‘quv axborotlarni o‘quvchilarga qiziqarli tarzda yetkazib berish uchun mashg‘ulotlarga tayyorgarlik ko‘rishga ijodiy yondasha olishi talab etilmoqda. Binobarin, global axborlashuv ijtimoiy subyektlar, xususan, talabalar tomonidan ham istalgan ma’lumotni ixtiyoriy ravishda o‘zi uchun qulay sharoit va joyda turli axborot-kommunikatsion texnologiyalar yordamida o‘zlashtirish imkoniyatini yuzaga keltirmoqda. Garchi shunday holatda ma’lumotlarni qabul qilish imkoniyati nihoyatda keng bo‘lsa-da, biroq shaxs tomonidan bu tahlitda o‘zlashtirilgan axborotlarning barchasi ham bilim sifatida namoyon bo‘lmaydi. Chunki bilimning har qanday axborotdan asosiy farqi ma’lumotlarning muayyan sohalar bo‘yicha tizimli, izchil, uzlusiz hamda maqsadga muvofiqli o‘zlashtirilganligi bilan belgilanadi.

Ta’lim tizimida tom ma’noda o‘quvchilarga sifatlari, foydali, muhim, zarur, kerakli va amaliy ahamiyatga ega ma’lumotlarni tizimli ravishda yetkazib bera olishi uchun bugungi kun pedagogi axborotlarni tezkor qabul qilish, qayta ishslash va o‘quvchilarga samarali, qiziqarli tarzda yetkazib berishning uddasidan chiqa olishi zarur. Bu esa pedagogning kasbiy kompetentlik sifatlari, pedagogik mahorat asoslari hamda kreativlik qobiliyatiga ega bo‘lishi zaruriyat sifatida kun tartibiga olib chiqilmoqda.

Pedagoglarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirishda tinglovchilarni pedagogik kompetentlik, pedagogik mahorat va kreativlik asoslari bilan tanishtirish ular tomonidan o'quv jarayonini ijodiy xarakterda, qiziqarli, o'quvchilarning faoliyatlari asosida tashkil etilishishga yordam beradi. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarning har qanday o'quv axborotiga nisbatan ijodiy yondasha olish, ularni qayta ishlash, davr talabidan kelib chiqqan holda matnli ma'lumotlarni modellashtirish imkoniyatiga ega bo'lishlari nafaqat o'quvchilarni, balki o'zlarining ham o'quv jarayoniga bo'lgan munosabatlarini ijobji tomoniga tubdan o'zgartiradi.

Bugungi kunda butun dunyo aholisini tashvishga solayotgan turli shakllardagi informatsiyaviy tahdidlar yoshlarning ta'lif-tarbiyasiga salbiy ta'sir ko'rsatayotgan eng asosiy omillardan biri hisoblanadi. Mazkur omillar o'quvchilarda axborotlar bilan ishlash yo'nalishida ham ko'nikmalar shakllantirish zaruriyatini belgilashi bilan bir qatorda, axborotlar to'plash, ularning yangiligi va ishonchliligini aniqlash, obyektivligini o'rganish, tahlil qilish va obyektiv baholash o'quvchilar shaxsiy hayotida o'ziga xos ahamiyat kasb etishini ko'rsatadi.

O'quvchilarda shakllantirish va rivojlantirish zarur bo'lgan refleksiv ko'nikmalar ning asosiy komponentlaridan biri axborotlar bilan ishlash ko'nikmasidir. Bizning fikrimizcha, o'quvchilarda refleksiv ko'nikmalar shakllantirish va rivojlantirish jarayonlarida axborotlar bilan ishlash o'quvchilar tomonidan turli ma'lumotlarni to'plash, qayta ishlash va uzatishdan iborat bo'lib, mazkur axborotlarning obyektivligi o'quvchilar o'quv faoliyatini muvofiqlashtirishda ham o'ziga xos amaliy ahamiyat kasb etadi. O'quvchilarda axborotlar bilan ishlash ko'nikmalarini shakllantirishda e'tiborga olish zarur bo'lgan eng asosiy pedagogik vaziyatlardan biri o'quvchilarning mustaqil faoliyati jarayoni bo'lib, mazkur jarayonda o'quvchi o'rganilayotgan yoki tahlil qilinayotgan asosiy ma'lumotlar faoliyat ko'rsatadi va uning uchun asosiy mehnat predmeti axborotlar bo'lib, ular asosida mustaqil xulosalar shakllantiradi hamda shakllantirilgan xulosaning mazmun-mohiyati bilan barcha ishtiroychilarni tanishtirib boradi. Mazkur jarayonda axborotlar o'quvchilar tomonidan taqdim etilayotgan xulosalarning mohiyati va ahamiyati barcha o'quvchilar hamda o'qituvchi tomonidan muhokama qilinadi va obyektiv baholanadi.

Refleksiv ko'nikmaning komponenti sifatida o'quvchilarda axborotlar bilan ishlash ko'nikmasini shakllantirish jarayonida o'qituvchilar bilan o'quvchilar o'rtasidagi shaxsiy va texnologik axborotlar almashuvi vujudga keladi. Mazkur jarayonning o'ziga xosligi o'quvchilarning faoliyatini muvofiqlashtirish, shaxsga yo'naltirilgan ta'sirni vujudga keltirish asosida ularning faolligini ta'minlash, o'quvchilarning o'z faoliyatidan qoniqish hosil qilishi va axborotlarni tahlil qilish hamda obyektiv baholash zaruriyatini tushunib yetishi bilan belgilanib, bu xususiyat o'qituvchilarda axborotlar bilan ishlash ko'nikmlarini shakllantirish bilan bir qatorda, ularda informatsiyaviy tahdidlarga qarshi turish immunitetini hosil qilish bilan ham amaliy ahamiyat kasb etadi.

Zamonaviy axborot va kommunikatsiya texnologiyalari o'qitishning yangi shakl va metodlarini ishlab chiqish uchun keng imkoniyat yaratildi. Shu bilan birga, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini chuqur o'rgatish, o'quvchilarni katta hajmdagi ma'lumotlarni qabul qilish, qayta ishlash va mustaqil ishlash muammosi yuzaga kelmoqda. Bugungi kunda faqatgina ma'ruzaga asoslangan an'anaviy darslarning vaqt o'tdi. Axborot oqimi sur'ati tezlashgan bir paytda o'tilayotgan har bir dars rang-barang bo'limasa, o'quvchi e'tiborini bilimga jalb etish mushkul. Buning uchun o'qituvchi tin-

may izlanishi, ijodkor bo’lmog‘i darkor. Bunday holda, ayniqsa, darsni o‘yinlar asosida ko‘rish tizimiga asoslanib o‘tish sezilarli samara beradi.

Darslarda ham yangi ma’lumotlarni yetkazishdan avval o‘qituvchi ularning dastlab olgan bilimlarini, tasavvurlarini aniqlashtiradi, bir tizimga soladi, olingen bilimlar har xil ko‘rgazmali vositalar, slaydlar, multimedya, tarqatma materiallar, qo’shimcha adabiyotlar bilan mustahkamlansa, maqsadga muvofiq bo‘ladi. Darslarda foydalaniladigan har qanday interfaol usullar ta’limiy xarakteriga ega bo‘lib, o‘quvchilar bilimining mustahkamlanishiga, aniqlashtirilishi va kengayishiga, ularni umumlashtirishga va tizimga solishga yordam beradi.

O‘quvchilarda informatsiyaviy tahdidlarga qarshi turish immunitetini hosil qilish jarayonlari samaradorligi ko‘p jihatdan o‘rganilayotgan va tahlil qilinayotgan axborot manbalariga, ya’ni axborotlar olinayotgan manbalarning xilma-xilligiga hamda ularning rasmiyligi va ishonchliligi bilan bir qatorda axborotlarning o‘zaro bog‘liqligi va aloqadorligiga ham bog‘liq bo‘ladi. Axborotlarning o‘zaro bog‘liqligi va aloqadorligi ularning tizimga xos xususiyatlarga ega ekanligini ifodalaydi.

O‘quvchilarda informatsiyaviy tahdidlarga qarshi kurashish immunitetini hosil qilishda axborotlar tizimi keng bo‘lishi va o‘z xususiyatiga qarab yangilanuvchanligini, ya’ni o‘zgarib borishi, yangiliklar bilan boyib borishini inobatga olish zarur. Ya’ni o‘quvchilarda axborotlar bilan ishlash bo‘yicha zaruriy tushunchalarni hosil qilishda ularga axborotlar ularning hayoti va kelajagiga ahamiyatli ta’sir ko‘rsatuvchi xabar va ma’lumotlar majmuidan iborat ekanligini tushuntirish zarur.

Axborotlar o‘quvchilarning faolligini ta’minalash ularning faoliyatini obyektiv baho-lash va rag‘batlantirish omillari sifatida xizmat qiladi. O‘quvchilarda informatsiyaviy tahdidlarga qarshi kurashish immunitetini hosil qilish va rivojlantirishda quyidagi yo‘nalishlar bo‘yicha aniq va ishonchli axborotlar to‘plash va ulardan foydalanish maqsadga muvofiq:

- har bir o‘quvchining yashash va mustaqil ta’lim olish sharoitlari;
- har bir o‘quvchining individual psixologik xususiyati, fanga va kasbga bo‘lgan qiziqlishi hamda ma’lum bir davrdagi ehtiyojlar;
- o‘quvchilar o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlar, o‘quvchilarning ma’lum bir o‘quvchiga yoki ma’lum bir o‘quvchining o‘z sinfdoshlariga bo‘lgan munosabatlari;
- o‘quvchining boshlang‘ich tushunchalari va uning faolligiga ta’sir ko‘rsatuvchi omillar;
- o‘quvchining ta’lim olish yo‘nalishidagi ehtiyojlar va ta’mnoti;
- o‘quvchiga ota-onha, mahalla-ko‘y munosabatlari va oiladagi mavjud munosa-batlar;
- darsdan tashqari shug‘ullanadigan mashg‘ulotlari, sinf va maktabdan tashqari-dagi o‘toqlari;
- faolligini ta’minalash vositalari va uning faolligiga ta’sir ko‘rsatuvchi omillar;
- o‘quvchining tabiatga, kitobga, texnikaga va san’atga bo‘lgan munosabati, qiziqlishi va h.k.

Hozirda mamlakatimizda 2017–2021-yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlari bo‘yicha Harakatlar strategiyasida belgilangan vazifalar dan kelib chiqqan holda boshlang‘ich ta’lim va jismoniy madaniyat yo‘nalishida kadrlar tayyorlash borasida quyidagi jihatlarga alohida e’tibor qaratish taklif etiladi:

– jismonan sog'lom, ruhiy va intellektual rivojlangan, mustaqil fikrlaydigan, qat'iy hayotiy nuqtayi nazariga ega, Vatanga sodiq yoshlarni tarbiyalash; ;

– boshlang'ich ta'lim tizimini yanada takomillashtirish yo'llini davom ettirish, sifatlari ta'lim xizmatlari samaradorligini oshirish, mehnat bozorining zamonaviy ehtiyojlariiga muvofiq yuqori malakali kadrlarni tayyorlash;

– mazkur sohadagi pedagoglarning kasbiy darajasi va malakasini oshirish, malaka oshirish va qayta tayyorlash shakl va usullarini takomillashtirish, o'qituvchilarning pedagogik mahoratini oshirish;

– boshlang'ich ta'lim va jismoniy madaniyat yo'nalishida o'quv rejalarini va dasturlari mazmunini qayta ko'rib chiqish, ilg'or xorijiy tajribadan foydalangan holda, yangi darslik va o'quv qo'llanmalar tuzish;

– oliy ta'lim fan va ishlab chiqarish o'rasidagi innovatsion korporativ hamkorlikni rivojlantirish, innovatsion ishlanmalar yaratish va innovatsion yarmarkalarga taqdim etish, xo'jalik shartnomalari tuzish.

Boshlang'ich ta'limning asosiy maqsadi: bolaning o'qishga bo'lgan ijobiy munosabatini, bugungi kunda eng zarur bo'lgan o'qish savodxonligi, turli ma'lumotlar bilan ishslash, asosiy matematik amallarni bilish va ularni kundalik hayotda qo'llay olish, mantiqiy va ijodiy fikrash, o'z-o'zini boshqarish, jamoada o'zini tuta bilish, yozma va og'zaki muloqot madaniyati qoidalarini egallash, ta'limiy faoliyatni tashkil etish kabi ko'nikmalarini shakllantirishdan iboratdir.

Xulosa qilib aytganda, ta'lim muassasalarida o'quv jarayonini tizimli tashkil etish bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini kasbiy kompetentligini oshirishga, yuqori malakali, mehnat bozoridagi kuchli raqobatga bardoshli kadrlarni tayyorlashda muhim o'rinn tutadi. Bu esa, o'z navbatida, oliy ta'lim muassasalarida ta'lim va tarbiya jarayonining sifatli tashkil etilishini, malakali kadrlar tayyorlashda yuksak samaradorlikka erishishni kafolatlaydi.

Foydalilanigan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida”gi Farmoni. O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari to'plami, 2017- y, 6-son, 70-modda.

2. Ilmiy-pedagogik va o'quv-metodik nashrlar orqali informatsiyaviy tahdidlarga qarshii kurashish: profilaktika, texnologiya va mexanizm // Respublika ilmiy-amaliy konferensiysi materiallari to'plami. – T., 2017. 319-bet.

Ulug’bek TO’RAQULOV,
Nizomiy nomidagi TDPU
Kasbiy ta’lim metodikasi kafedrasi o’qituvchisi

O’QITUVCHILARNI KASBIY FAOLIYATGA TAYYORLASHNING NAZARIY-METODOLOGIK ASOSLARI

Annotatsiya

Maqolada bo’lajak o’qituvchilarning intellektual ko’nikma va malakalarini shakllantirish masalasi haqida fikr yuritigan. Muallif ta’lim sifatini oshirishda yangi bilimlar, fikrlar, g’oyalalar va yangi texnologiyani amaliyatga joriy etish bo’yicha o’z takliflarini berib o’tgan.

Kalit so’zlar. Ta’lim sifati, texnologiya, axborotlashtirish, intellektuallashtirish, uslub, metod, bilim, ko’nikma, malaka, didaktik asos, zamonaviy pedagogika, kasbiy faoliyat, kasbiy kompetentliiik, natijalar.

Статья посвящена вопросу формирования интеллектуальных навыков и умений будущих учителей. Автор предлагает внедрить новую технологию подготовки специалистов для обретения новых знаний, мыслей и идей при повышении качества образования.

Ключевые слова. Качество образования, технология, информатизация, интеллектуализация, стиль, метод, навык, умение, дидактическая основа, современная педагогика, профессиональная деятельность, профессиональная компетентность, результаты.

The article is devoted to the issue of developing intellectual skills and abilities of future teachers. The author proposes to introduce a new technology of training to acquire new knowledge, skills and various educational paradigms while improving the quality of education.

Key words. Teacher, quality of teaching, technology, informatization, intellectualization, style, method, knowledge, skills, qualifications, didactic basis, modern pedagogy, professional activity, ideas, professional competence, outcomes.

Hozirgi kunda ta’lim oldida turgan vazifa talabalarga nafaqat bilim berish, balki ularni bilishga qiziqтирish, bilishga moyillik, ijodiy tafakkur, mustaqil aqliy mehnat qilishga oid bilim va ko’nikmalarini shakllantirish hamda rivojlantirishini ta’minlashdan iborat bo’lgan muhim vazifalar faol metodlarning paydo bo’lishi va takomillashuvini taqozo etdi. Bu kabi vazifalarning vujudga kelishiga axborotning shiddat bilan taraqqiy etishi sabab bo’lmoqda. Agar oldin olgan bilimlari insonga bir umrlik mehnat faoliyati davomida xizmat qilishi mumkin bo’lgan bo’lsa, axborotning shiddat bilan o’sishi davrida bilimlarni muntazam ravishda yangilash zarurati yuzaga keldi.

Ma’lumki, “XXI asr axborotlashtirilgan jamiyat sari”, deb atalmoqda. Bu esa jamiyat taraqqiyotining barcha jabhalarini axborotlashtirish va ular negizidagi intellektual-lashtirilishni talab etadi. Bu, eng avvalo, zamonaviy ta’lim-tarbiya jarayonlariga ham tegishlidir. Ammo eski uslub va texnologiyalar yordamida bunday talablarni bajarib

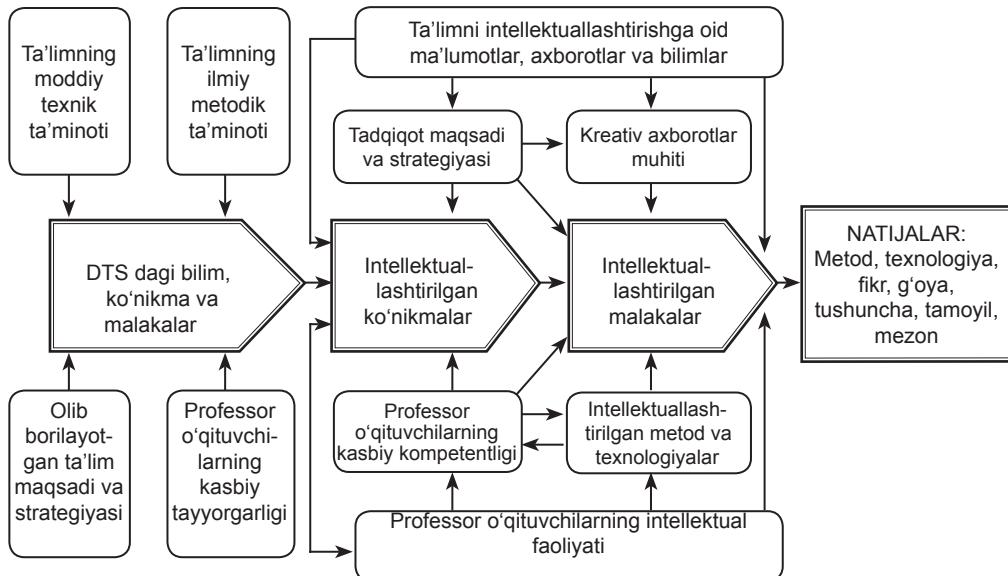
bo'lmaydi. Shu sababli ham hozirda ta'lif-tarbiya jarayonini olib borishni intellektual-lashtirish zamonaviy pedagogikada dolzarb muammolardan biri hisoblanadi.

Jamiyatni, xususan, ta'lif-tarbiya jarayonini intellektuallashtirish yoki hodisani o'r-ganishga nisbatan innovatsion yondashuv qilishni talab etadi. Bunday yondashuvlar asosan manbalar to'g'risidagi ma'lumot, ularga mos axborotlar, bilimlar banki negizida-gi ko'nikma va malakalarni tashkil etadi. Ular negizida shakllantiriladigan bilim, ko'nik-ma va malakalarni shakllantirish o'ziga xos pedagogik tadqiqot hisoblanib, u bo'lajak o'qituvchilarini kasbiy faoliyatga tayyorlashda muhum didaktik asos bo'ladi. Shu sababli bo'lajak mehnat ta'limi o'qituvchilarining kasbiy bilim, ko'nikma va malakalarini intellektuallashtirilgan ko'rinishini loyihalashtirish masalasiga alohida e'tibor qaratiladi.

O'qituvchining kasbiy bilimi asnosida pedagogik ong shakllanadi. Pedagogik ong o'qituvchining xatti-harakatlarini vujudga keltiruvchi qoida va tamoyillardir. Bu qoida va tamoyillarni o'qituvchi shaxsiy tajribasi asosida belgilaydi, lekin ularning qonuniyatla-rini faqatgina ilmiy bilimlar asosidagina o'rganish mumkin. Mohir pedagog darajasiga yetishishning qiyinchiligi ham aynan o'qituvchi bilimining bir vaqtning o'zida barcha bosqichlarda shakllanishi lozimligidadir. Ya'ni o'qituvchining kasbiy bilimi bir vaqtning o'zida:

- metodologik (ta'lif-tarbiyada umumfalsafiy rivojlanish qonuniyatlarini bilish);
- nazariy (pedagogika, psixologiya fanlarining qonun-qoidalari tamoyillarini, faoli-yat turlarini va h.k. bilish);
- metodik (o'quv-tarbiyaviy jarayonni konstruksiyal ash darajasini bilish);
- texnologik (ta'lif-tarbiya ishlarini yangi pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etish) jihatdan shakllanib, takomillashib borishi lozim.

Ta'lif-tarbiya jarayonida vujudga keladigan pedagogik vaziyat hamda ularni hal etishga doir pedagogik vazifalarni belgilash bir-biri bilan uzviy bog'liqidir. Chunki peda-gogik faoliyatning o'zi pedagogik vaziyatlar zanjiri asosida tashkil topadi. Pedagogik vazifalar esa ushbu vaziyatlarda o'qituvchining to'g'ri yo'l tuta bilishi, muammolarni oqilona hal etishidadir.

Ma'lumki, bo'lajak mehnat ta'limi o'qituvchilarining bilim, ko'nikma va malakalari ga qo'yilgan talablar Davlat ta'lim standartlarida belgilab berilgan. Ushbu sohada olib borilgan izlanishlar natijalarining ko'rsatishicha, rejalashtirilayotgan intellektuallashtirilgan ko'nikma va malakalarni shakllantirishda innovatsion yondashuvlar talab qilinadi va ular ushbu jarayonlarni optimallashtirishga yordam beradi. Ular: manbani o'rganishga kreativ yondashuv; manbalarni tizimli tadqiq etish; ko'nikma va malakalarni shakllantirishni axborotlashtirish negizida intellektuallashtirilgan ko'nikma va malakalarni shakllantirish va shu kabilar.

Intellektuallashtirilgan ko'nikma va malakalarni shakllantirishni “Ta'lim sifati sari” texnologiyasi, deb atash lozim. Bunga sabab qo'yilgan muammoni hal qilishning har bir harakati ta'lim sifatini kafolatlashga xizmat qiladi va bu o'z navbatida ta'lim sifati kafolati bilan uning samaradorligini oshirishga qaratilgan harakatlar majmui bo'lib, o'ziga xos innovatsion faoliyatdir.

Ishlab chiqilgan “Ta'lim sifati sari” texnologiyasini amaliyotga joriy etishning umumiy ko'rinishi asosan uch mantiqiy ketma-ketlikka ega bo'lgan bosqichlardan iborat:

Birinchi bosqich an'anaviy ta'lim jarayonidagi bosqich bo'lib, undan intellektuallashtirilgan ko'nikma va malakalarni shakllantirishda propedevtik-didaktik material si-fatida foydalaniлади, shuning bilan birga bu bosqich qo'yilgan muammo uchun tadqiqot obyekti hamdir.

Intellektuallashtirilgan ko'nikmani shakllantirish uchun quydagicha ketma-ketlikda faoliyat olib boriladi:

- an'anaviy ta'lim tizimi o'rganilib, unga mos tashkiliy-tuzilma shakllantiriladi;
- ishlab chiqilgan tashkiliy-tuzilmaga mos ma'lumotlar bazasi shakllantiriladi;
- ta'limni intellektuallashtirishga oid ma'lumotlar, axborotlar va bilimlar banki shakllantiriladi;
- tadqiqot maqsadi, vazifasi va strategiyasi aniqlanadi.

Bunda, ya'ni intellektuallashtirilgan ko'nikmani shakllantirishga kerak bo'ladigan quydagi omillarga e'tiborni qaratish lozim:

- professor-o'qituvchilarning intellektual faoliyat qamrovi va salmog'i;
- professor-o'qituvchilarning kasbiy kompetentligi;
- intellektuallashtirilgan metod va texnologiyalarning mavjudligi;
- professor-o'qituvchining mavjud ishlanmalar ichidan innovatsion variantdagilar ni ajratib ola bilish qobiliyati shakllanganligi va shu kabilar.

Ikkinci bosqichga xos parametrlar (ko'rsatkichlar)ning har biri haqida ayrim ma'lumotlar ketma-ketligi (tizimi) shakllantiriladi va bu tizimlar ochiq tizim hisoblanib, doimo ulardagi elementlarni ko'paytirib va kamaytirib borishi mumkin. Ularning har biri alohida dinamik tizimlarni tashkil etadi, ya'ni intellektuallashtirilgan ko'nikma ham o'zining sifat darajasiga (ta'limga qo'yilgan zamonaviy talablarni hisobga olgan holda) qarab dinamik ravishda takomillashib boraveradi.

Uchunchi bosqich intellektuallashtirilgan malakani shakllantirish bo'lib, bunda asosan intellektuallashtirilgan ko'nikmani shakllantirishdagi faoliyat davom ettiriladi va ushbu faoliyatni avtomatlashtirishga oid ilmiy-amaliy ishlanmalar tayyorlanadi. Ular quydagi ko'rinishlarda bo'lishi mumkin:

- ta'lim sifatini kafolatlashga imkon beruvchi kreativ axborotlar muhiti;
- ikkinchi bosqichdagagi faoliyatni axborotlashtirishga asoslangan innovatsion faoliyatni tashkil etish;

-
- zamonaviy ilm-fan va texnika-texnologiyalar yutuqlaridan foydalangan holda ta’lim sifati va samaradorligini oshirishga oid ilmiy-amaliy ishlanmalar tayyorlash va ularni amaliyatga joriy etish;
 - ikkinchi va uchunchi bosqichga oid harakatlar jarayonlardan amaliyatga keng foydalanishga mo’ljallangan video, audio va shu kabilarni tashkil etish;
 - ikkinchi va uchunchi bosqichlarga mos texnologik jarayonlarning amaliy qiyomatini oshiruvchi dasturiy didaktik ta’minotlar ishlab chiqish negizida ta’lim sifatini oshirishni optimallashtirishga erishishdan iborat.

Ta’lim sifatini oshirishining ushbu texnologiyasi qaralayotgan jarayon kechishini monitoring qilib borish va mazkur faoliyatga tuzatish (korrektirovka) kiritish imkoniyatini beruvchi o’ziga xos dinamik tizimdir.

Mazkur tizimni amaliyatga joriy etish orqali yangi bilimlar va fikrlar, g’oyalar, turli ta’lim paradigmalarni hosil qilish mumkin bo’ladi. Shuningdek, bo’lajak o’qituvchilarni kasbiy faoliyatga tayyorlashning innovatsion variantini ishlab chiqish mumkin. Xususan, bo’lajak mehnat ta’limi o’qituvchilarni kasbiy faoliyatga tayyorlashda ular texnik-mehnatini tashkil etish, “Barkamol avlod” markazlarida mehnat texnikasiga oid to’garaklarni uyuştirish va mehnatni ilmiy asosda tashkil etish kabilarni optimallashtirishga erishish mumkin bo’ladi.

Xulosa o’rnida ta’kidlash mumkinki, “Ta’lim sifati sari” texnologiyasi universal xarakterga ega bo’lib, undan barcha turdagи mutaxassislarni kasbiy faoliyatga tayyorlashda foydalanish mumkin va bu ta’lim sifatini kafolatlovchi texnologiyadir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Zaripov L.R., Nasriddinova G.S., To’raqulov U.X. *Bo’lajak kasb ta’limi o’qituvchilari kasbiy shakillanishi mexanizmi // Ta’lim tizimi boshqaruva kadrlarini tayyorlash: muammo va istiqbollar: Respublika ilmiy-amaliy konferensiysi ma’ruza tezislari to’plami.* –T., 2014. 119-121-b.
2. To’raqulov U.X., Jiyangulova R.X., Raxmonov F.G. *O’quvchilarni kasbga tayyorlashda immitatsion virtual trenajorlardan foydalanish // “Fan, ta’lim va amaliyat” majmuasining dolzarb muammolari. Ilmiy maqolalar to’plami.* – T.: Fan va texnologiya, 2015. 402-405-b.
3. To’raqulov U.X. *Intellektuallashtirilgan o’qitish tizimlari negizida o’quvchilarni kasbga tayyorlashning ilmiy-metodik ta’minoti. Magistrlik dissertatsiyasi.* – T., 2016. 124-b.
4. To’raqulov U.X. *Intellektuallashtirilgan o’qitish vositalari negizida o’quvchilarni kasbga tayyorlashning tashkiliy-tuzulmaviy modelini ishlab chiqish // Ta’lim tizimida ijtimoiy-gumanitar fanlar IMJ.* – T., 2016. №1. 19-24-b.
5. To’raqulov U.X. *Bo’lajak o’qituvchilarni intellektual faoliyatga tayyorlash bosqichlari // Ta’lim tizimida ijtimoiy-gumanitar fanlar IMJ.* – T., 2018. №1. 57-62-b.

Haqnazar HAMZAYEV,
Jizzax Davlat pedagogika instituti o‘qituvchisi

O‘QUVCHILARNING IJTIMOIY FAOLLIK KO‘NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH MODELI

Annotation

Maqlada o‘quvchilarning ijtimoiy faollik ko‘nikmalarini shakllantirish vazifasi yoritilgan bo‘lib, muallif bunga erishishda zarur bo‘ladigan va ushbu jarayonni takomillashtiradigan ta’lim modelini taklif etgan. Modelda ijtimoiy faollik ko‘nikmalarini shakllantirish asosi sifatida ijtimoiy ong va dunyoqarash, xulq-atvor, tadqiqotchilik, tashabbuskorlik, mehnatsevarlik, insonparvarlik, fidoyilik kabi bir qator ijtimoiy, kasbiy va shaxsiy sifatlar ko‘rsatilgan.

Kalit so‘zlar. Modul, modelllashtirish, ijtimoiy faollik, insonparvarlik, faollik, refleksiv ko‘nikma, intellektual rivojanish, mustaqil izlanish, pedagogik jarayonlar.

В статье освещена задача формирования навыков социальной активности у учащихся, предложена образовательная модель, необходимая для обретения и совершенствования данных навыков. Автор отмечает, что данная модель должна быть основана на таких качествах, как общественное сознание и мировоззрение, манеры, инициативность, трудолюбие, гуманизм, самоотверженность.

Ключевые слова. Модуль, моделирование, социальная активность, гуманизм, активность, рефлексивный навык, интеллектуальное развитие, независимое исследование, педагогические процессы.

The article deals with the problem of developing the skills for social activity of students, proposes an educational model required to acquire and improve these skills. The author notes that this model should be based on such qualities as public consciousness and worldview, behavior, initiative, hard work, humanity, selflessness.

Key words. Module, modeling, social activity, humanism, activity, reflexive talent, intellectual development, independent research, pedagogical processes.

Hozirgi globallashuv sharoitida yosh avlodni jismoniy va ma’naviy jihatdan sog’lom voyaga yetkazish, ularning ongi, dunyoqarashi va axloqini milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg’unligi asosida shakllantirish dolzarb vazifaga aylangan. Chunki egoizm, fanatizm, radikalizm kabi ijtimoiy illatlar voyaga yetib kelayotgan yoshlarni chalg’itayotgani tashvishlidir. Bu masala yechimi ko‘p jihatdan uzlusiz ta’lim tizimi zimmasiga tushadi va ulardan katta mas’uliyat talab etadi.

Shu o‘rinda o‘quvchilarning ijtimoiy faolliklarini oshirish jarayonining o‘ziga xos pedagogik-psixologik xususiyatlari e’tiborni qaratsak. Bular:

– o‘quvchilar ijtimoiy faolliklari ta’lim-tarbiya jarayonida tarkib topib, ularning ijtimoiy hayotga nisbatan yondashuvining mazmuni va darajasi sifatida namoyon bo‘la-di;

-
- o'quvchilar ijtimoiy faolliklari ijtimoiy-axloqiy talablar asosida tashkil etilayotgan faoliyat darajasi sifatida ularning kamol topishlarida muhim omil rolini bajaradi;
 - o'quvchilar ijtimoiy faolliklari ular mansub bo'lgan ijtimoiy jamiyatda qaror top-gan ijtimoiy munosabatlar mazmuni hamda jamiyat mafkurasi mazmuni, g'oyasi, yo'nalishlari hamda qamroviga bog'liq;

– o'quvchilar ijtimoiy faolliklarini oshirish obyektiv va subyektiv shart-sharoit-lar mavjudligi asosida o'quvchi-yoshlar o'rtaida tashkil etilayotgan ijtimoiy faollikni oshirishga asoslangan pedagogik jarayonda shakllanadi;

– o'quvchilar ijtimoiy faolliklarini oshirish jamiyat taraqqiyotini aniq huquqiy me'yorlar asosida ta'minlashning muhim sharti bo'lib, mazkur jamiyat istiqbolini ol-dindan ko'ra olish imkonini beradi.

O'quvchilar ijtimoiy faollashuvining bir qator o'ziga xos omillari mavjud. Xususan, bu omillar: o'quvchilar faollashuviga ta'sir etuvchi subyektlar; shaxs ijtimoiy faolligining individualligi; turli jins vakillari ijtimoiy faolligiga xos xususiylik; o'quvchini qamrab olgan ijtimoiy muhit; o'quvchi-yoshlar faolligini oshirishga rag'bat uyg'otuvchi o'quv muassasalari va boshqalardan iboratdir.

Shu sababli bugungi kunda bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini o'quvchilar-da ijtimoiy faollik ko'nikmalarini shakllantirishga tayyorlash muhim masalalardan biri sanaladi. Bu bilan:

– birinchidan, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy tayyorgarlik ko'lami kengayadi;

– ikkinchidan, bu masala pedagogik innovatsiya masalasiga daxldor hisoblana-di;

– uchinchidan, kelajakda o'quvchilarning ijtimoiy faollik ko'nikmalarini kutilgan darajada shakllantirish imkoniyatiga ega bo'linadi.

O'quvchilarda ijtimoiy faollik ko'nikmalarini shakllantirishga tayyorlash tizimini takomillashtirishda innovations yondashuvlar va ilg'or ta'lim metodlarini joriy etish, tashabbus va xatti-harakatlarni rag'batlantirish, turli pedagogik loyihalarni ishlab chiqish va tahlil qilish, pedagogik imkoniyat va zaruriy shart-sharoitlarni yaratish, ularning faoliyatini muvofiqlashtirish, ijtimoiy amaliyat va ta'lim ehtiyojlardan kelib chiqqan holda natijalarning samaradorligini ta'minlashni ilmiy asoslarda tashkil etish lozim.

Mazkur jarayonni modellashtirish uchun bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini o'quvchilarda ijtimoiy faollik ko'nikmalarini shakllantirishga tayyorlash tizimini takomillashtirishni ilmiy asosda tashkil etish o'ziga xos xususiyatga ega. Bunda oldin-dan rejalashtirilgan natijalarga erishish uchun eng qulay bo'lgan samarali metodlar va ilg'or usullarni amaliyatga tatbiq etish nazarda tutiladi va o'z navbatida ulardan ijtimoiy faollik yo'nalishida o'ziga xos bilim, ko'nikma va malakalar, o'quvchi va o'qituvchilarning innovatsion faoliyatini tashkil etish uchun ma'lum tajriba talab etiladi.

Ma'lumki, boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijtimoiy faollik ko'nikmalarini shakllan-tirish ijtimoiy va pedagogik ahamiyatga ega masala sifatida qaralib kelinmoqda.

Birinchidan, bugungi boshlang'ich sinf o'quvchilari kompyuter, mobil aloqa vosi-tasi kabi texnik imkoniyatlardan faol foydalanayotgani ma'lum; ikkinchidan, bu tex-nik vositalardan 6-11 yoshli o'quvchilarning shakllanish bosqichida bo'lgan ongini

chalg’ituvchi, hatto mayib qiluvchi axborotlarning ko’pligi sir emas; uchinchidan, jamiyat yosh avlodning bilimli, dono, aqli va maqsad-muddaoli bo’lib voyaga yetishi ehtiyojini qo’ymoqda.

Bu omillar boshlang’ich sinf o’quvchilarida ta’lim va tarbiyaning uyg’unligi orqali ijtimoiy faoliyat ko’nikmalarini shakllantirishni taqozo etadi. Shu jihatdan ijtimoiy faoliyat ijtimoiylashtirishdan keyingi bosqich bo’lib, u muayyan bilim va ko’nikma hosilasidir.

Shu ma’noda bizning yondashuvimizga ko’ra, shaxsning ijtimoiy faoliyat ko’nikmasi poydevorini boshlang’ich ta’limda qo’yish va keyingi ta’lim bosqichlarida uni rivojlantirib borish maqsadga muvofiq bo’ladi. Ijtimoiy faoliyat keng qamrovli tushuncha bo’lib, uning negizini hayotiy bilim, dunyoqarash va axloqqa ega bo’lish hamda faoliyat va hayotga tayyorlanish tashkil qiladi.

Bunda hayotiy bilim – dunyoqarash va mustaqil fikrning shakllanishiga asos bo’luvchi bilimlar majmuini, dunyoqarash – olam, borliq va odam haqida ilmiy tushunchaga ega bo’lishni, axloq – fazilatlar va sifatlarni, faoliyat – jamiyat madaniy darajasiga mos harakatni va hayotga tayyorlik esa mazmunli baxtni yashash asoslaridan xabardorlilikni ifodalaydi. Har bir jamiyat shaxsning ijtimoiy faolligi asosida ravnaq topadi.

Bizning xulosamizga ko’ra, ta’limga oid me’yoriy-huquqiy hujjatlar, jamiyatimiz talablari va ilmiy-pedagogik tadqiqotlarda bayon qilingan nazariy fikr-mulohazalaridan kelib chiqib, boshlang’ich sinf o’quvchilarida ijtimoiy faoliyat ko’nikmalarini shakllantirish mohiyatini shunday belgilash mumkin:

6-11 yoshli o’quvchilarning ijtimoiy tushunchasi, ongi, fikri va axloqini shakllantirish ijtimoiy faoliyat asosidir. Unga ko’ra, boshlang’ich sinf o’quvchilari Davlat ta’lim standartlariga muvofiq ijtimoiy hayot to’g’risida talab darajasida tushunchaga ega bo’lishi, ongi ijtimoiylashishi, mustaqil fikrlay olishi va jamiyat talablariga mos axloq egasi bo’lishi kerak. Bunday yondashuv milliy va jahon pedagogikasi talablariga mos keladi. Albatta, bu ish bugungi boshlang’ich ta’lim jarayonida muayyan darajada amalga oshirilmoqda. Ammo bizning maqsadimiz bu ishni ilmiy va pedagogik asoslangan tarzda amalga oshirishdir. Buning uchun quyidagi tashkiliy-pedagogik ishlar amalga oshirilishi lozim:

- o’quvchilarda ijtimoiy faoliyat ko’nikmalarini shakllantirishga tayyorlash tizimini takomillashtirishning pedagogik va metodologik asoslarini ishlab chiqish;
- ushbu tizimni takomillashtirishning mezonlari, metodlari, vositalari va texnologiyalarini belgilab olish;
- mazkur tizimni takomillashtirishning shakllari va mexanizmlarini aniqlab olish va h.k.

Mazkur ishlarni amalga oshirish uchun o’quvchilarda ijtimoiy faoliyat ko’nikmalarini shakllantirishga tayyorlash tizimining modelini ishlab chiqish maqsadga muvofiq bo’ladi. Chunki muammoni o’rganishda jahon pedagogikasi tajribasini kuzatish shunday xulosaga olib keladiki, har bir mamlakat real imkoniyatlardan kelib chiqib model tanlagan.

Jamiyatimizda birday amaliyot sinovidan o’tgan pedagogik tajribalarni hisobga olish imkoniyati bor. Shu ma’noda oliy pedagogik ta’lim jarayonida bo’lajak boshlang’ich sinf o’qituvchilarini o’quvchilarda ijtimoiy faoliyat ko’nikmalarini shakllantirish-

ning milliy modelini asoslash mumkin. Bizningcha, bunda bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini quyidagilar bo'yicha kasbiy malakasini shakllantirish maqsadga muvofiq hisoblanadi:

- a) o'quvchilarning individual layoqati, xohish-istagi va qiziqishlarini aniqlab olish;
- b) ta'lif va tarbiya jarayonini hayot va ijtimoiy faoliyat bilan uyg'unlikda tashkil etish;
- c) o'quvchilar bilan muntazam individual va umumiy tarzda ish olib borish;
- d) amaliy mashg'ulotlardagi tayyorgarlikni va faolligini kuchaytirish;
- e) ta'lif-tarbiya jarayoni ishtirokchilari (ota-onalar, jamoatchilik va mutaxassislar) ko'pligidan unumli foydalanish;
- f) o'quvchilar ijtimoiy ko'nikmalarining shakllanish jarayonini nazorat qilish va monitoringini qilib borish va h.k.

Bu borada tizimni takomillashtirish jarayonlarini modellashtirish asosida tashkil etish muhim ahamiyat kasb etib, unda boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy tayyorgarligini rivojlantirish jarayonlarini tashkil etishga qo'yilayotgan zamonaviy talablarni, o'quvchilarning qiziqishlari, mustaqil fikrlashlari, ularning dunyoqarashi, o'ziga xos xususiyatlari va mavzuga oid boshlang'ich tushunchalari va qarashlari, imkoniyatlari, o'rganiladigan mavzularning maqsadi, predmeti va ahamiyatini inobatga olish hamda ularga mos keluvchi ta'lif metodlarini tanlash, amalga oshirilishi zarur bo'lган vazifalarni va ularni amalga oshirish bosqichlarini belgilash lozim.

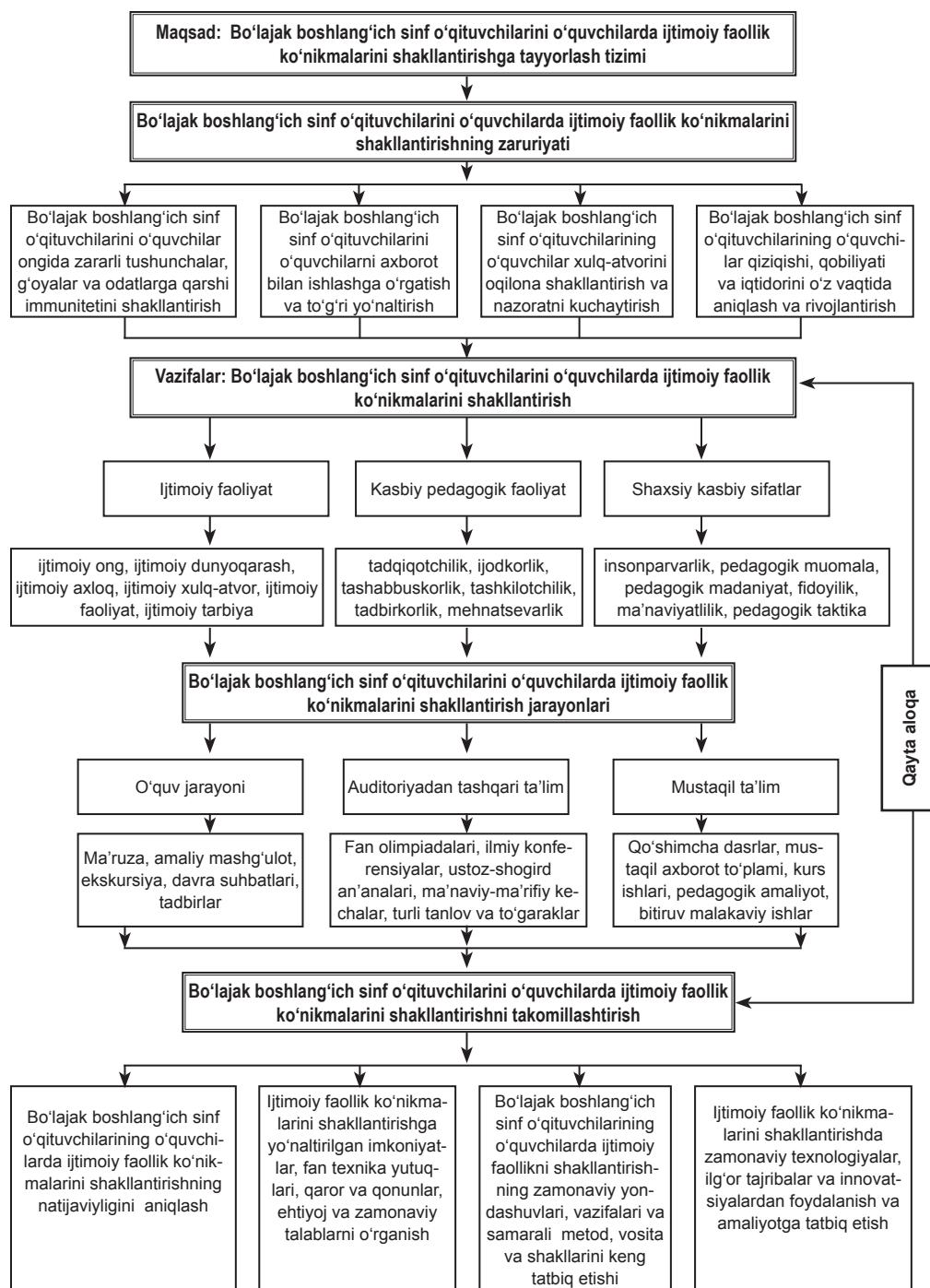
Jarayonni modellashtirishda davlat, jamiyat va shaxs ehtiyojlarini hamda zamonaviy talablarni inobatga olish zarur. Olib borilgan tadqiqot ishlari natijalari shuni ko'r-satadiki, o'quvchilarda ijtimoiy faoliyk ko'nikmalarini shakllantirishga tayyorlash tizimi ni takomillashtirish jarayonlarining barcha shakllarini o'zaro bog'liqligi va aloqadorligini hamda mazmunan uzvyligini ta'minlovchi, boshlang'ich sinf o'qituvchilarining tushunchalari, bilimi, ko'nikma va malakalarini rivojlantirish, ijtimoiy faoliyatini takomillashtirishga yo'naltirilgan talab darajasidagi mukammal modellarni ishlab chiqish va amaliyotga tatbiq etish maqsadga muvofiqliр.

Shunday ekan, o'quvchilarda ijtimoiy faoliyk ko'nikmalarini shakllantirishga tayyorlash tizimini takomillashtirish jarayonlarini modellashtirish – bu bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy tayyorgarligini, ijtimoiy faolligini rivojlantirish jarayonlarini tashkil etishda muhim ahamiyatga ega bo'lgan talablar asosida ishlab chiqilgan, ilg'or metodlardan foydalanishni ifodalovchi, mazkur jarayonni tashkil etish bosqichlari va funksiyalari hamda qayta aloqani ta'minlanishi aks ettirilgan andoza deb tavsiflash mumkin.

Ya'ni:

- o'quvchilarda ijtimoiy faoliyk ko'nikmalarini shakllantirishga tayyorlash tizimini takomillashtirish yo'nalishidagi bilim, ko'nikma va malakalarini rivojlantirish hamda o'zini o'zi rivojlantirish ko'nikmalarini shakllantirish yo'nalishida bajariladigan vazifalar bilan foydalilanadigan metodlar va yondashuvlar o'rtaida o'zaro integratsiyani ta'minlash;

- o'quvchilarning ijtimoiy faolligini oshirish uchun ulardagi ehtiyoj va qiziqishlarni va o'zini-o'zi rivojlantirish ko'nikmalarini shakllantirish va rivojlantirish vositalaridan maqsadli foydalanish;

1-rasm. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini o'quvchilarda ijtimoiy faoliyk ko'nikmalarini shakllantirishga tayyorlash tizimi modeli.

-
- bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarida malaka oshirish va innovatsion faoliyatga moyillik va qiziqishlarni shakllantiruvchi motivlarni aniqlash;
 - o'quvchilarda ijtimoiy faoliyk ko'nikmalarini shakllantirishga tayyorlash tizimini takomillashtirish omillarini yoritish va asoslash;
 - o'quvchilarda ijtimoiy faoliyk ko'nikmalarini shakllantirishga tayyorlash tizimini takomillashtirish jarayonlarining istiqbolini va samaradorligini rivojlantirish yo'nalishi-dagi vazifalarni oldindan belgilash;
 - o'quvchilarda ijtimoliy faoliyk ko'nikmalarini shakllantirishga tayyorlash tizimini takomillashtirish asoslarini amalga oshirishda zarur bo'lgan vazifalarni belgilash;
 - o'quvchilarda ijtimoiy faoliyk ko'nikmalarini shakllantirishga tayyorlash tizimini takomillashtirish jarayonlari uzviyilagini ta'minlovchi vositalarni aniqlash.

Chunki ushbu model ta'lim muassasasi o'qituvchilarining kasbiy kompetentliligini rivojlantirish jarayonlarining o'zaro bog'liqligini ta'minlovchi, belgilangan maqsad va vazifalarning mazmun va mohiyatini ifodalovchi va ko'zlangan natijalarga erishishni ta'minlovchi o'zaro bog'liq bo'lgan va bir-birini o'zaro to'ldiruvchi komponentlardan iborat bo'lgan tizimni tasvirlashi zarur.

Model bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy kompetentliligini rivojlantirish jarayonlarining barcha shakllarining o'zaro bog'liqligi, aloqadorligi va uzviyilagini ta'minlovchi hamda o'quvchilarda ijtimoiy faoliyk ko'nikmalarini shakllantirish jarayonini takomillashtirishni nazarda tutadi. Bunda ijtimoiy faoliyk ko'nikmalarini shakllantirishga oid bilim, ko'nikma va malakalar hamda kasbiy tayyorgarlikga bog'liq jarayonlar bilan bir qatorda, bo'lg'usi o'qituvchilarning shaxsiy xislatlari, kasbiy ahamiyatga ega bo'lgan sifatlari, qobiliyati va kompetentligiga bog'liq bo'ladi.

Xulosa shuki, modelda maqsadga ko'ra belgilangan vazifalarni amalga oshirishda muhim ahamiyat kasb etuvchi qator omillar sifatida keltirilgan bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini o'quvchilarda ijtimoiy faoliyk ko'nikmalarini shakllantirishga tayyorlash tizimini takomillashtirishga ta'sir ko'rsatuvchi asosiy omillar amaliyotda o'z ifodasini topsa, ijtimoiy faol o'quvchilar safi tobora kengayadi.

Foydalilanigan adabiyotlar:

1. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – T.: Ma'naviyat, 2008.
2. Milliy istiqlol g'oyasi: asosiy tushunchalar va tamoyillar. – T.: O'zbekiston, 2000.
3. Ma'naviyat: asosiy tushunchalar izohli lug'ati. – T., 2009.
4. Ma'naviyat yulduzlar // Xayrullayev M.M. tahriri ostida. – T.: A.Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 1999. 392 b.
5. Hasanboyev J., To'raqulov X., Xaydarov M.E., Xasanbayeva O.U. Pedagogika fanidan izohli lug'at . – T.: Fan, 2008. 475 b.
6. Ochilov M. Yangi pedagogik texnologiyalar. – Qarshi: Nasaf, 2000. 18-b.
7. Tojiboyeva X. O'quvchi-yoshlar ijtimoiy faolligini oshirishning pedagogik tizimi. Ped. fanlari bo'yicha falsafa doktori (phd) diss. avtoref. – T.: O'zPFITI, 2018.

Muhayyo ARTIKOVA,

Andijon Davlat universiteti Pedagogika kafedrası mudiri,
pedagogika fanlari nomzodi, dotsent

BOSHLANG`ICH SINF O`QUVCHILARIDA TADBIRKORLIK KO`NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH ZARURATI

Annotation

Maqolada boshlang`ich sinf o`quvchilarida tadbirkorlik ko`nikmalarini shakllantirishning zarurati yoritilgan. Bundan tashqari o`qituvchilarning bu boradagi vazifalari bayon etilib, yuza ga kelayotgan muammolarni bartaraf etish bo'yicha taklif va tavsiyalari berilgan.

Kalit so'zlar. Bozor iqtisodiyoti, uzlusiz ta'lim, boshlang`ich sinf, tadbirkorlik, iqtisod va soliq, tadbirkorlik ko`nikmasi, "Texnologiya" fani, "Yosh tadbirkor" klubi.

В статье освещена необходимость формирования предпринимательских навыков у учащихся начальных классов. Кроме того, обозначены задачи учителей в этой связи и даны предложения и рекомендации по устранению возможных проблем.

Ключевые слова. Рыночная экономика, непрерывное образование, начальный класс, предпринимательство, экономика и налоги, навыки предпринимательства, предмет "Технология", клуб молодого предпринимателя.

The article deals with the need to develop entrepreneurial skills in primary school students. Besides, also provides the tasks of teachers in this regard and outlines proposals to eliminate possible problems.

Key words. Market economy, continuing education, primary school, entrepreneurship, Economics and taxes, entrepreneurship skills, subject "Technology", club of the young entrepreneur.

Bozor iqtisodiyoti davriga o'tish mamlakatimiz aholisi va ayniqsa, yoshlarning iqtisodiy bilimini oshirish hamda yangicha fikrlaydigan shaxs – tadbirkorlarni shakllantirish masalasini qo'ydi. Shu bois bugun mamlakatimizda oilaviy tadbirkorlik, kichik biznes bilan shug'ullanuvchi ishbilarmonlar safi tobora kengayib, ularga talab yanada ortib bormoqda. Bu esa tabiiyki, mazkur soha vakillarini tayyorlash, yoshlarni tadbirkorlik ko`nikmalarini egallash ruhida tarbiyalash bo'yicha ta'limg-tarbiya ishlarini rivojlantirishni talab etadi. Bizningcha, mazkur jarayonni uzlusiz ta'lim tizimining boshlang`ich sinflaridan boshlash maqsadga muvofiqdir.

Boshlang`ich sinflardagi mehnat ta'limi va tarbiyasining asosiy maqsadi – o`quvchilarga faqat iqtisodiy bilim berishdan iborat emas, balki ularda jamiyatning iqtisodiy va bozor talablari asosida tadbirkorlik ko`nikmalarini shakllantirish muhim ahamiyatga ega. Chunki ushbu masalani hal etish uchun boshlang`ich ta'limda tadbirkorlikka oid ta'limg-tarbiya berishning zamonaviy va innovatsion texnologiyalarini, metodlarini, usullarini ishlab chiqish bugungi pedagogik izlanishlarda o'z aksini topishi zarur.

Binobarin, tadbirkorlikni rivojlantirish va uni qo'llab-quvvatlash borasida Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev doim ta'kidlab keladi: "Tadbirkorlik faoliyatining erkinligi, xusu-

siy mulk daxlsizligini amalda ta'minlash bundan buyon ham davlat siyosatida ustuvor yo'nalish bo'lib qoladi. Biz iqtisodiyotimizni yanada erkinlashtirish, tadbirkorlarga keng yo'l ochib berish siyosatini bundan keyin ham qat'iy davom ettiramiz. Hal qiluvchi ahamiyatga ega bu sohani har tomonlama qo'llab-quvvatlash, uning oldida paydo bo'la-digan to'siqlarni butunlay olib tashlash masalasi davlat rahbari sifatida mening doimiy e'tiborim va nazoratimda bo'ladi”¹.

Shuningdek, 2017–2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasida ham kichik biznes va xususiy tadbirkorlik ulushini ko'paytirish, uning rivojini rag'batlantirishga qaratilgan institutsional va tarkibiy islohotlarni davom ettirish, yoshlarni oilaviy tadbirkorlik va xususiy biznesga jaib qilish vazifalari ham keng o'r'in olgan.

Demak, tadbirkorlikni rivojlantirish va taraqqiy ettirish uchun boshlang'ich ta'lim-dayoq tadbirkorlik ko'nikmalarini shakllantirish va bunda dastlabki bilim, ko'nikma va malakalarni hosil qilish zarur bo'ladi.

Bu haqda gapirishdan oldin o'quvchilarda tadbirkor, tadbirkorlik tushunchalarining mazmun-mohiyatini bayon etish maqsadga muvofiqdir. Chunki bugungi sharoitda “tadbirkor” deganda aksariyat kishilarning ko'z oldiga biror mahsulotni sotib olib, keyin uning ustiga o'z narxini qo'yib sotadigan shaxslar keladi. Aslida tadbirkor olib-sotuvchi emas, balki “O'zbek tilining izohli lug'ati”da qayd etilganidek, tadbirkor – ishlab chiqarishni yoki boshqa faoliyatni tashkil etuvchi, moliyalashtiruvchi, tijorat yoki sanoat korxonasini foyda olish maqsadida boshqaruvchi shaxs, mulkdor². Shuningdek, izohli lug'atda “Tadbirkorlik”ka tadbirkorga xos xatti-harakat, faoliyat, xislat, deb izoh beriladi. O'qituvchining bunday tushuntirishlari orqali o'quvchilar tadbirkorni oddiy olibsotar emas, balki uddaburon, ishning ko'zini biluvchi, tashabbuskor inson deb bilishadi.

Bugungi kunda umumiy o'rta ta'lim maktabalarining tayanch o'quv rejasiga ko'ra, 1–4-sinflarda “Ona tili”, “O'qish”, “Odobnomha”, “Matematika”, “Atrofimizdag'i olam”, “Texnologiya” fanlari tarkibida “Iqtisod va soliq alifbos” kursi o'qitiladi. Bu kursni o'qitishdan asosiy maqsad – kichik yoshdan boshlab o'quvchilarga dastlabki iqtisodiy tushunchalarni singdirish, tadbirkorlik ko'nikmasini shakllantirish, mamlakatimizda amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlarni, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyatini, soliqlar va ularning turlarini sodda misollar yordamida tushuntirishdan iborat. Bu maqsadni amalga oshirish, bиринчи navbatda, boshlang'ich sinf o'qituvchisining iqtisodiy bilimlarni nechog'li egallaganligiga bog'liq. Chunki o'quvchilarga iqtisod va soliq haqida ta'lim berish o'qituvchidan iqtisodga, tadbirkorlikka taalluqli bilimlarni, tushunchalarni, ko'nikmalarni bilishni talab etadi.

Boshlang'ich sinf o'qituvchisi o'quvchilariga bilim berar ekan, ularda aqliy va jismoiy mehnat haqida, tadbirkor, ishbilarmon kishilar to'g'risida, pul, pulni ishlatish, sotuvchi va xaridor, savdo-soti, bozor, daromad, foyda, soliq, ishlab chiqarish, narx-navo kabi dastlabki tushunchalarni shakllantira boshlaydi. 1–4-sinf o'quvchisi uchun bozordagi narx-navoni bilib olish juda foydali. O'qituvchi interfaol usullarni qo'llab, bozordagi narx-navoning har kunlik (yoki haftalik) natijalarini o'quvchilarga tushuntirib boradi. Ayniqsa, texnologiya darslarida o'quvchilarni oilada ishlataladigan buyumlarni tayyorlashga (iloji bo'lsa ularning sotuvini yo'lga qo'yishga), ularga tadbirkorlik uchun zarur bo'lgan shart-sharoitlarni yaratib berishga intilish ko'zlangan natijani berishi mumkin.

¹ Konstitutsiya – erkin va farovon hayotimiz, mamlakatimizni yanada taraqqiy ettirishning mustahkam poydevoridir. // Prezident Shavkat Mirziyoyevning O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 25 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdag'i ma'ruzasi. 2017-yil 7-dekabr. www.aza.uz

² O'zbek tilining izohli lug'ati. 3-jild. – T.: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi DIN, 2007, 636-b.

Boshlang'ich sinf o'qituvchisi tadbirkorning jamiyatdagi o'rnini misollar orqali tu-shuntirib berishi, yosh tadbirkorlar, fermerlar, ishbilarmonlar, bank-moliya sohasi, so-lioq, bojxona va boshqa idoralar vakillari bilan uchrashuvlarni tashkil etish, shuningdek, o'quvchilarni ilg'or texnologiyalar bilan tanishtirish maqsadida turli ko'rgazmalar, kichik biznes uchun texnika va jihozlar yarmarkalariga tashrif buyurishini uyuştirish, mahsulotlar ishlab chiqarish jarayoniga jalb qilish, mahalladagi faol tadbirkorlar haqida so'z-lab berishi ham tadbirkorlik ko'nikmasini shakllantirishda yuqori samara beradi. Bunda o'quvchilarning ijodiy individualligini rivojlantirish va takomillashtirishning pedagogik shart-sharoitlari yechimini topish o'qituvchi uchun muhim hisoblanadi.

O'quvchilarda tadbirkorlik ko'nikmasi o'z-o'zidan vujudga kelmaydi. Ularda bunday holat va qiziqish avval oilada (ota-onaning shaxsiy namunalari asosida), keyinchalik mактабда o'qituvchilar tomonidan o'tkaziladigan darslar, darsdan va mактабдан tashqari turli tadbirlar orqali amalga oshiriladi.

1–4-sinf o'quvchilarning hayot tajribasi va o'zlashtirish imkoniyatlarini hisobga olgan holda ular ongiga tadbirkorlik ko'nikmalarini shakllantirishga oid bilim va mala-ka hosil qilishda yangi texnologiya, integratsion, innovatsion usullardan foydalanish, darsliklarni shu yo'nalishdagi yangi zamonaviy bilimlar bilan boyitish, fanlarning imkoniyatlaridan foydalanish, mashg'ulotlar va to'garaklar asosida muayyan bilimlarni kengaytirish va chuqurlashtirish muhim o'rinn tutadi.

Ma'lumki, bugun O'zbekiston yoshlar ittifoqi huzurida "Yosh tadbirkor" klublari faoliyat yuritadi. Ittifoqning ta'lim muassasalarida ham yetakchilari borligini inobatga olsak, ushbu klubning ish faoliyatini umumta'lim mактабларida ham tashkil etish o'quvchilarda tadbirkorlik ko'nikmasini shakllantirishda asosiy rol o'yndaydi. Chunki klubning asosiy yo'nalishlaridan boshlang'ich sinf o'quvchilariga xos jihatlarini ajratib olib, uni quydagicha ifodalash mumkin:

- o'quvchilar orasida kelgusida tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanishni maqsad qilgan, alohida qobiliyati bo'lgan o'quvchilarni aniqlash;
- o'quvchilarda tadbirkorlikka qiziqishni va moyillikni aniqlash uchun turli metodikalar ishlab chiqish;
- o'quvchilarning tadbirkorlikka qiziqishini oshirish uchun mahalladagi tadbirkorlar bilan hamkorlik qilish;
- ta'lim muassasasida texnologiya darslarida yasalgan turli buyumlarning ko'rgaza-savdosini tashkil etish;
- hududdagi savdo do'konlari, buyum va dehqon bozorlariga ekskursiya uyuştirish, bunda sotuvchi va xaridor munosabatlarni o'rganish va baho berish;
- tajribali mutaxassislar, tadbirkorlar va ishbilarmonlarni jalb qilgan holda tadbirkorlik ko'nikmasini shakllantirishga oid uslubiy qo'llanmalar, elektron didaktik vositalar yaratish va h.k.

Bunday ishlardan ko'zlangan maqsad – 1–4-sinf o'quvchilarining tadbirkorlikka bo'lgan qiziqishini rivojlantirish, ularni yaratuvchanlik, izlanuvchanlik, ijodkorlik, ta-shabbuskorlik, vatanparvarlik va insonparvarlik ruhida tarbiyalashdir.

Pedagogik tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, boshlang'ich sinf o'quvchilarida tadbirkorlik ko'nikmasini shakllantirish borasida o'ziga xos qator muammolar mavjud.

Birinchidan, boshlang'ich ta'lilda zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida tadbirkorlik ko'nikmalarini shakllantirishga oid ta'lim-tarbiya berish metodikasi, uning usul va shakllari, didaktik ishlanmalar bugungi zamon talablari darajasida ishlab chiqilmagan.

Ikkinchidan, ko'pincha tadbirkorlik ko'nikmasini shakllantirish boshlang'ich sinf o'quvchilarining iqtisodiy yo'nalishdagi fan (yoki kurs)larni o'zlashtirish natijalari va pedagogik kuzatishlar natijasi orqaligina baholanadi.

Uchinchidan, tadbirkorlik ko'nikmasini shakllantirish tizimi, garchand chuqur o'yinab ishlab chiqilgan yoki aniq maqsadga qaratilgan bo'lsa-da, lekin u darhol o'z natijalarini bermasligi mumkin. Chunki uning natijalari obyektiv va subyektiv sabablarga bog'liq bo'ladi.

To'rtinchidan, boshlang'ich sinf o'quvchilarini tadbirkorlik ko'nikmasi va shaxs sifatlarining shakllanishi boshqa kishilar, oila, ijtimoiy muhit, qolaversa, butun jamiyatning ta'siri ostida kechadi³.

Shuning uchun mazkur muammolarni bartaraf etish borasida muayyan taklif va tavsiyalar ishlab chiqish zarurati yuzaga keladi. Xususan:

- "Iqtisod va soliq alifbosi" kursi mashg'ulotlarida tadbirkorlik ko'nikmasini shakllantirishga xizmat qiladigan metodlardan foydalanish;

- har oyda alohida boshlang'ich sinf o'qituvchilari ishtirokida seminarlar tashkil etish va pedagoglarning iqtisod va soliqqa oid bilimlarini yanada boyitish;

- sindan va maktabdan tashqari mashg'ulotlarga hududdagi yosh tadbirkorlarni taklif qilish va ular ishtirokida master-klasslar tashkil etish (albatta, 1–4-sinflar o'quvchilari yoshini inobatga olgan holda);

- sinda "Yosh tadbirkor minbari" devoriy gazetasini tashkil etish va uni har oyda iqtisod, soliq, savdo-sotiq, daromad, foya kabi tushunchalar mazmun-mohiyatini yoritish orqali yangilab borish;

- to'garaklarda yasalgan buyumlar har chorakning oxirida ko'rgazmalar orqali o'qtuvchilar, ota-onalar, o'quvchilar jamoasiga namoyish etish va bu orqali maktab bozori va maktab yarmarkalarini tashkil etish;

- mashg'ulotlarda tadbirkorlikka oid savol-javob, testlardan foydalanish va h.k.

Xulosa qilib aytganda, ta'lim muassasalarida boshlang'ich sinf o'quvchilarining tadbirkorlik ko'nikmasini shakllantirish masalasini ilmiy-pedagogik nuqtayi nazardan chuqur tahlil qilib, uning metodologik asoslarini ishlab chiqish zarurati tadqiqotimizning mavzusini belgilab beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni. O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2017-y., 6сон, 70-modda.

2. Konstitutsiya – erkin va farovon hayotimiz, mamlakatimizni yanada taraqqiy ettirishning mustahkam poydevoridir. // Prezident Shavkat Mirziyoevning O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasini qabul qilinganining 25 yilligiga bag'ishlangan tantanali mafrosimdag'i ma'ruzasi. 2017-yil 7-dekabr. www.uza.uz

3. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – T.: Ma'naviyat. 2008.

4. Xodiyeva D. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida tadbirkorlik fazilatini shakllantirish texnologiyasi. Metodik qo'llanma. – T.: TDPU, 2011.

³ Xodiyeva D. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida tadbirkorlik fazilatini shakllantirish texnologiyasi. Metodik qo'llanma. – T.: TDPU, 2011.

Ilhom XAYDAROV,

Toshkent moliya instituti Chet tillari kafedrasи mudiri

MUSTAQIL TA’LIMNI TASHKIL ETISHDA ELEKTRON O’QUV-METODIK MAJMUALARNING AFZALLIGI

Annotation

Maqolada zamonaviy elektron o’quv majmualarining afzalligi, o’quv jarayonida o’quvchilarning mustaqillik va faoliylik rolini samarali tashkil etish muammolari ochib berilgan. Muallif elektron o’quv metodik majmualarni yaratish va takomillashtirish bo'yicha o'z taklif va mulohazalarini keltirib o'tgan.

Kalit so'zlar. Harakatlar strategiyasi, oliv ta'lif tizimi, talabalar, talaba mustaqil ishi, elektron o’quv-metodik majmualar, afzallik, bilim va ko'nikma.

В статье раскрываются преимущества современных электронных учебных комплексов и проблемы эффективной организации самостоятельной деятельности учащихся. Даны предложения по созданию и совершенствованию электронных учебно-методических комплексов.

Ключевые слова. Стратегия действий, система высшего образования, студенты, самостоятельная работа студента, электронные учебно-методические комплексы, преимущество, знание и навык.

The article reveals advantages of modern electronic educational systems and the problems of effective organization of independent activity of students. The proposals for the development and improvement of electronic educational and methodical complexes are provided.

Key words. Strategy of actions, higher education system, students, independent work of the student, electronic educational and methodical complexes, advantage, knowledge and skill.

■ stiqlol yillarida mamlakatimizda ta'lif tizimi tubdan isloh etilib, ertangi kunimizning munosib davomchilar bo'lgan barkamol avlodni voyaga yetkazishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Birinchi Prezidentimiz Islom Karimov rahnamoligida qabul qilingan sohaga oid qonunlar, farmonlar, davlat dasturlariga binoan ko'plab ta'lif muassasalarini yangidan qurib, ta'mirlandi va eng zamonaviy o'quv anjomlari bilan ta'minlandi. Buning davomi sifatida Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning 2017-yil 7-fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni bilan taraqqiyotimizning kelgusi besh yilga mo'ljallangan ustuvor yo'nalishlari aniq belgilab berildi.

Harakatlar strategiyasida mamlakatimizni rivojlantirishning besh ustuvor yo'nalishi bo'yicha aniq, hayotiy islohotlar, ularni amalga oshirish mexanizmlari belgilanib, Farmoniga binoan ta'lif va ilm-fan sohasini yanada rivojlantirish borasida kompleks chora-tadbirlar ishlab chiqildi. Bunda xalq ta'lifi tizimida keng islohotlarni amalga oshirish orqali ta'lif-tarbiya sifatini oshirish, yangi maktab binolari barpo etish, rekonstruktsiya qilish, kapital ta'mirlash, ularni zamonaviy o'quv-laboratoriya uskunalarini, axborot-kommunikat-

siya texnologiyalari va o'quv-metodik qo'llanmalar bilan to'liq ta'minlash kabi qator masalalar amalga oshirilishi ko'zda tutilgan.

Kadrlar tayyorlash milliy dasturida chuqr nazariy va amaliy bilimlar bilan bir qator-da tanlagan sohasi bo'yicha mustaqil faoliyat ko'rsata oladigan, o'z bilimi va malakasi ni mustaqil ravishda oshirib boradigan, masalaga ijodiy yondashgan holda muammoli vaziyatlarni to'g'ri aniqlab, tahlil qilib, sharoitga tez moslasha oladigan mutaxassislarni tayyorlash asosiy vazifalardan biri sifatida belgilangan.¹

Ma'lumki, axborot va bilimlar doirasi tez sur'atlar bilan kengayib borayotgan hozirgi sharoitda barcha ma'lumotlarni faqat dars mashg'ulotlari paytida talabalarga yetkazish qiyin.

Tajribalar shuni ko'rsatadi, talaba mustaqil ravishda shug'ullansa va o'z ustida tinimsiz ishlasagina bilimlarni chuqr o'zlashtirishi mumkin. Talabalarining asosiy bilim, ko'nikma va malakalari mustaqil ta'lim jarayonidagina shakllanadi. Mustaqil faoliyat ko'rsatish qobiliyati rivojlanib, ularda ijodiy ishlashga qiziqish paydo bo'ladi.

Shuning uchun talabalarining mustaqil ta'lim olishlarini rejajashtirish, tashkil qilish va buning uchun barcha zaruriy shart-sharoitlarni yaratish, dars mashg'ulotlarida talabalarни o'qitish bilan bir qatorda ularni ko'proq o'qishga o'rgatish, bilim olish yo'llarini ko'rsatish, mustaqil ta'lim olish uchun yo'llanma berish oliy ta'lim muassasasining asosiy vazifalari dan biri hisoblanadi.

Talaba mustaqil ishi (TMI) – muayyan fandan o'quv dasturida belgilangan bilim, ko'nikma va malakaning ma'lum bir qismini talaba tomonidan fan o'qituvchisi maslahati va tavsiyalarini asosida auditoriya va auditoriyadan tashqarida o'zlashtirishga yo'naltirilgan tizimli faoliyatdir. O'qishning boshlang'ich bosqichlarida TMI ni tashkil etish bir qator vazifalar bilan bog'liq. Ayniqsa, birinchi kurs talabalarining ta'llimning navbatdagi turi – oliy ta'lim talablarga ko'nikishi qiyin kechadi. Chunki ular ta'lim olish jarayonida o'z mustaqil faoliyatlarini tashkil qilishni deyarli bilishmaydi. Ma'lumotlarni qaysi manbadan, qanday qilib topish, ularni tahlil qilish va zarurlarini ajratib olib tartibga solish, konseptlashtirish, o'z fikrini aniq va yorqin ifodalash, o'z vaqtlarini to'g'ri taqsimlash, shuningdek, aqliy va jismoniy imkoniyatlarini to'g'ri baholash ular uchun katta muammo bo'ladi. Eng asosiysi, ular mustaqil ta'lim olishga ruhan tayyor bo'lishmaydi.

Har bir professor-o'qituvchi dastlab talabada o'z qobiliyati va aqliy imkoniyatlariga ishonch uyg'otishi, ularni sabr-toqat bilan bosqichma-bosqich mustaqil bilim olishni to'g'ri tashkil qilishga o'rgatib borishi lozim bo'ladi. Talabalar tomonidan mustaqil ravishda o'zlashtiriladigan bilim va ko'nikmalarning kursdan-kursga murakkablashib, kengayib borishini hisobga olgan holda ularning tashabbuskorligi va rolini oshirib borish zarur. Shunda mustaqil ta'limga ko'nika boshlagan talaba faqat o'qituvchi tomonidan belgilab berilgan ishlarni bajaribgina qolmay, o'zining ehtiyoji, qiziqishi va qobiliyatiga qarab, o'zi zarur deb hisoblagan qo'shimcha bilimlarni ham mustaqil ravishda tanlab, o'zlashtirishga o'rganib boradi.

Bugungi kunda oliy ta'lim muassasalaridagi axborot ta'lim muhitiga o'zaro axborotli ta'sir muhiti sifatida qaralib, talabalar, magistrantlar hamda ilmiy izlanuvchilarining axborotga, maxsus apparat va dasturiy vositalarga bo'lgan talab-ehtiyojlarini qondirish maqsadi ko'zda tutiladi.

Mazkur axborotli o'zaro aloqa tarkibiga: insonlararo kommunikatsiya vositalari (elektron pochta, telefon aloqasi, chatlar, forumlar, videokonferensiylar va boshqalar), tashqi va ichki axborot resurslariga ularish, shuningdek, o'quvchilarga taqdim etiladigan axborot resurslarining o'zi kiradi.

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldag'i "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni. www.aza.uz

Oliy ta'lrim muassasalari asosiy axborot resurslarini turli fanlarni o'rganishga oid elektron o'quv-metodik majmualar (EO'MM) tashkil etadi. EO'MM deyarli barcha axborotli materiallarni yagona axborot majmuasiga jamlash imkonini beradi. Bundan tashqari, unda hozirgi kunda talab etiladigan zarur interaktivlik, ko'rgazmalilik, ixchamlik mujassamlashgan bo'lib, ularni ko'paytirishda kam xarajat sarflash, ko'p variantlilik, ko'p bosqichlilik hamda tekshirish uchun topshiriqlar va testlar hajmining ko'p bo'lishi ta'minlanadi.

Zamonaviy elektron o'quv-metodik majmualarining afzalligi, avvalo, o'quv jarayonida o'quvchilarning mustaqillik va faoliyek rolini samarali tashkil etishdan iborat. Ta'lrim jarayoniga EO'MMni joriy etish talabalarga fan bo'yicha axborotning to'liq manzarasini namoyish etish, o'quv materialini mustaqil o'zlashtirishini ta'minlash, o'qitishni individuallashtirish, o'z-o'zini nazoratini takomillashtirish, o'quv jarayonini natijaviyligini oshirishga yordam beradi. Zamonaviy elektron o'quv-metodik majmualarning afzalligiga dars jarayonining yanada qiziqarli o'tishini ta'minlash xususiyatini kiritish mumkin.

Talabalar mustaqil tayyorgarligi jarayonida mazkur vositalardan foydalanish ta'lrim tizimidagi odatiy bo'lgan o'qitish vazifasi – faqat o'qituvchiga taalluqli bo'lgan tipik vaziyatni o'zgartiradi. EO'MM talabaga taqdim etilayotgan o'quv axborotlarini erkin qabul qilish, ularni individuallik xususiyatiga ko'ra o'zlashtirishida o'qituvchining o'qitish funksiyasi talabaning o'ziga o'tadi. Bunda o'qituvchi o'quvchini faqat qo'llab-quvvatlaydi, o'quv axborotlari oqimidan samarali foydalanish hamda yuzaga keladigan muammolarni hal etishga yordam beradi.

Tuzilmaviy elektron o'quv-metodik majmualar o'quv kursi bo'yicha ishchi dasturga ega bo'lishi, fan bo'yicha nazariy materialni mantiqiy turkumlashtirishi, talabalar mustaqil bilim olishi va o'zini nazorat qilishi uchun tipik masala, topshiriq va testlar, imtihon yoki sinovlar uchun savollar bo'lishi, zarur me'yoriy-ma'lumotnomha axborotlarini batafsil ta'riffab, bayon etilgan misollar berilishi shart. Shuningdek, unda muallif haqidagi ma'lumotlar (familiyasi, ismi, otasining ismi, muloqot telefoni, elektron pochtasining manzili), o'quv fanining nomi, ixtisoslik nominining shifri, shuningdek, butun o'quv kursi uchun talab etiladigan taxminiy soatlar hajmi aniq ko'rsatiladi. Elektron o'quv-metodik majmualar dasturiy platformasi mavjud operatsion tizim va dasturiy mahsulotlar o'quv markazi boshqaruvida bextato hamda to'g'ri ishlashi zarur.

Elektron o'quv-metodik majmualarni yaratishda uning ayrim muhim jihatlariga alohida e'tibor qaratiladi. Bugungi kunda EO'MM mazmuni yangi avlod talablariga muvofiq kelishi, shuningdek, bilimlar sohasida zamonaviy ilmiy-texnik taraqqiyot darajasiga javob berishi lozim.

Elektron o'quv-metodik majmualar tuzilmasi ikki mantiqiy o'zaro aloqador elementlar yoki modullardan iborat bo'ladi. Alohida modulni ishlab chiqish yoki ko'rib chiqishda ular turli xususiy masalalarni hal etishga yo'naltirilgan xususiyatga ega bo'lsa-da, umumiyoq maqsadli alohida elektron o'quv material mazmunida ochiladi. EO'MM interfeysi shunday tashkil etiladiki, u qat'iy ifodali ko'rinishga ega bo'lishi, ko'rgazmali vositalar paneli foydalanuvchi uchun ishlash texnologiyasini o'zlashtirishda sodda bo'lishi zarur.

EO'MMdan foydalanishda o'quv kursi mazmunining kelgusida takomillashuvi va modernizatsiyasi texnologik jihatdan murakkablashmasligi imkoniyati hisobga olinadi. EO'MM maksimal darajada interaktiv bo'lib, yetarli darajada multimediali ma'lumotlarga hamda zarur o'quv axborotlarini izlashda qulaylikka ega.

Talabalarni kasbiy-mutaxassislik bo'yicha elektron o'quv resurslaridan foydalanishga o'rgatishda o'qituvchi ularning o'quv faoliyatini to'g'ri taqsimlaydi. Quyi bosqich talabalari o'quv materiali bilan ishlashda yetarli darajada tajriba va malakalarga ega emasliklarini hisobga olish lozim. Shu sababli o'qituvchidan talabalarga mustaqil ishlash usullari va metodlarini o'zlashtirishlariga yordam berib, katta e'tibor bilan mazkur jarayonni boshqa-

rish talab etiladi. Talabalarning yuqori bosqich kurslarga ko'tarilib borishlari bilan bunday ish usullari o'zgarib boradi.

O'qituvchi muntazam ravishda talabalarga o'quv topshiriqlarini murakkablashtirib borib, mustaqil ishslash vaqtini o'zgartirib, ularda individual ishslashga qiziqishni, mustaqil ta'limga intilishni kuchaytiradi. Yuqori bosqich talabalari uchun ijodiy tafakkurni rivojlanishiga yordam beruvchi individual topshiriqlardan foydalanish mumkin. Talabalar bilan o'zaro hamkorlikda EO'MMDan foydalanish va o'quv jarayonini tashkil etish an'anaviy o'quv vositalariga nisbatan quyidagi afzalliklarga ega, jumladan:

- har qanday geografik nuqtadan o'quv materiallariga ularishning kafolatlanishi;
- elektron materiallarni o'z vaqtida yetkazib berilishi;
- materiallarni izlashni osonlashtirish, imtihonlarga tayyoragarlikning yengillashtirilishi;
- o'quv materiallaridan ish joylarida, uyda va mobil telefoni qurilmasini Internet tar-mog'iga ulab, yo'lda ham foydalanish imkoniyatining mavjudligi;
- elektron materiallarning o'z vaqtida va operativ yangilanishi kabilardan iboratliligi.

Bugungi kunda elektron o'quv-metodik majmualarning texnologik asoslari va mazmun-mohiyati tubdan o'zgarib bormoqda. Tekstografik axborotli mazmunga ega ta'lif majmualari o'rniغا овоз, animatsiya, video imkoniyatiga ega, virtual laboratoriya amaliyotlari, qidirish va ekspert tizimlari moduli hamda ichki dasturiy-didaktik algoritmlar, tala-ba – pedagog – o'quv materiali o'zaro munosabati orqali amalga oshiriluvchi multimediali va interaktiv komplekslar kirib keldi.

Xulosa qilib aytganda, elektron o'quv-metodik majmualar o'qitish jarayonini o'qitishning boshqa shakllari, jumladan, innovatsion pedagogik texnologiyalar hamda masofaviy ta'lif texnologiyalari bilan tashkil etishda o'z dolzarbigini yo'qotmaydi, balki ta'lif istiq-bollarini ta'minlashda yanada katta e'tiborni talab etadi.

Foydalanimgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldag'i "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni. www.aza.uz
2. Kadrlar tayyorlash milliy dasturi. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Ax-borotnomasi, 1997-y., 11-12-son, 295-modda; O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2007-y., 15-son, 150-modda.
3. Morxova I., Davlatova Sh. Elektron o'quv-metodik majmualar mustaqil ta'liming muhim omili // www.infocom.uz
4. Современный электронный учебно-методический комплекс – основа информационно-образовательной среды вуза / П. А. Мандрик, А. И. Жук, Ю. В. Воротницкий // Информатизация образования – 2010: Педагогические аспекты создания информационно-образовательной среды. Материалы междунар. науч. конф. – Минск: БГУ, 2010. – С. 197-201.
5. Листопад Н. И., Воротницкий Ю. И. Электронные средства обучения: состояние, проблемы и перспективы // журнал Высшая школа. 2008. № 6. – С. 6-14.

Shoxida TAYLANOVA,
Samarqand Davlat universiteti doktoranti

PEDAGOGIK QADRIYATLAR TUSHUNCHASINING NAZARIY-METODOLOGIK ASOSLARI

Annotatsiya

Maqolada pedagogik qadriyatlar tushunchasi, turlari, shakllari hamda pedagogik qadriyatlar tizimining o’ziga xos qarashlari haqida so’z yuritilgan. Muallif pedagogik qadriyatlarning qadriyatlar tizimi bilan aloqadorligi va pedagogik aksiyologiyaga sohasidagi tadqiqotlarni ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilib bergan.

Kalit so’zlar. Qadriyat, pedagogik qadriyatlar, ta’limiy qadriyatlar, tarbiyaviy qadriyatlar, qadriyatlar tizimi.

Статья посвящена понятию, видам, формам и особенностям педагогических ценностей. Автор с научно-теоретической точки зрения проанализировал исследования в области педагогической аксиологии и указал на связь педагогических ценностей с общей ценностной системой.

Ключевые слова. Ценность, педагогических ценностей, образовательных ценностей, воспитательских ценностей, системы ценностей.

The article is devoted to the concept, types, forms and features of pedagogical values. The author analyzed researches in the field of pedagogical axiology from the scientific and theoretical point of view and pointed to the connection of pedagogical values with the general value system.

Key words. Value, pedagogical values, educational values, educational values, value system.

Jamiat taraqqiyotining muayyan bosqichlarida ijtimoiy hodasilariga munosabat xilma-xil tarzda namoyon bo’ladi. Xususan, mustaqilligimizning birinchi kunidan boshlab, hayotimizning barcha jabhalarida qadriyatlar, milliy tiklanish, milliy ong, milliy g’urur, milliy iftixor kabi atamalar tez-tez ishlatalidigan bo’lib qoldi. Bu bejiz emas. Zotan, mustaqillik ayni paytda milliy tiklanish hamdir. Uni esa mazkur tushunchalarsiz tasavvur etib bo’lmaydi.

Milliy qadriyatlar xalqning kundalik hayoti va turmush tarzida o’ziga xos mezon vazifasini o’taydi. Ushbu qadriyatlar vositasida turli hodisa va holatlarga, yangi paydo bo’layotgan faoliyat turlariga baho beriladi. Yosh avlodning hayotiy mo’ljallari, “zamon qahramoni” haqidagi tasavvurlari ham ma’naviy qadriyatlardan kelib chiqib shakllanadi.

Milliy g’oyani obyektiv anglashda qadriyatlar va ma’naviyat olamini bilish va uni amaliy o’rganish muhim ahamiyatga ega. Har bir qadriyatning mohiyati va ahamiyati tabiat, jamiyat va ruhiy olam hodisalarini bilish, ilmiy umumlashtirish, ijtimoiy va ma’naviy taraqqiyotga ta’sir etish imkoniyatlari asosida belgilanadi.

Pedagogik qadriyatlar – bu pedagogik faoliyatga xos bo’lib, ular nafaqat pedagogik ehtiyojlarni qondirishga imkon beradi, balki uning ijtimoiy va kasbiy faolligini o’zida ifoda

etadi. Pedagogik qadriyatlar hayotda o'z-o'zidan tasdig'ini topmaydi. Ular jamiyatdagi ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy aloqalarga bog'liq.

O'qituvchining ongida mustahkamlangan pedagogik qadriyatlar uning shaxslararo muloqotida, ijodiy faoliyatida, o'quvchi shaxsining rivojlanishida, kasbiy hamkorlikda, ma'nnaviy qadriyatlar almashinuvidagi kasbiy yo'naliishlari tizimini hosil qiladi.

Pedagogik aksioligi yaga oid adabiyotlarda pedagogik qadriyatlarning xilma-xil tasniflari mavjud. Ular quyidagilardan iborat:

1) ijtimoiy-siyosiy qadriyatlar: ta'larning hamma uchun ochiqligi va bepulligi, millatidan qat'i nazar barcha fuqarolarning bilim olishdagi teng huquqliligi, talabalarni va ota-onalarning ta'lum muassasasini tanlash erkinligi;

2) intellektual qadriyatlar: bilishga ehtiyoj, qiziqish va faollik, o'quvchi-talabalarning ijodiy faoliyati, fikrning go'zalligi va so'z bilish faoliyati vositasi sifatida;

3) axloqiy qadriyatlar: talabaning burch va shaxsiy majburiyatları, uning pedagogik jarayonning subyekti bo'lish huquqi, bilimlarni egallashdagi axloqiy rag'batlar va motivlar, vatanparvarlik va fuqarolik, mehnat va boshqa kishilarning mehnatini hurmat qilish;

4) kasbiy-pedagogik faoliyatga doir qadriyatlar: o'qituvchi-tarbiyachini mehnat qilishga chorlash, tanlagan kasbiga mas'uliyat bilan yondashuv, pedagogning mahorati, uning izlanishli-tadqiqotchilik, innovatsion faoliyati, kommunikativ qobiliyati, talabalar bilan muloqtdagi ijobililik, pedagogik mahorat.

Kasbiy yo'nalganlik tizimiga asoslangan holda, pedagogik qadriyatlar quyidagicha tasnif etiladi:

1. Maqsadli qadriyatlar: shaxsiy Men va kasbiy Men yig'indisidagi bo'lajak o'qituvchining shaxsiy konsepsiyasi. O'qituvchi pedagogik faoliyat maqsadlarini amalga oshirish yo'llarini qidirar ekan, o'zini va o'zgalarni rivojlantirish yo'lidagi o'z kasbiy strategiyasini tanlab oladi. Binobarin, maqsadli qadriyatlar davlatning ta'lum siyosatini va pedagogika ilmining rivojlanish darajasini aks ettiradi. Bu qadriyatlar subyektlashgan holda pedagogik faoliyatning ahamiyatlari omillariga aylanadi va vositali qadriyatlarga ta'sir ko'rsatadi. Ular nazariya, metodologiya, pedagogik texnologiyalarni egallash natijasida shakllanib, pedagogning kasbiy ta'limi asosini tashkil etadi. Shaxs uchun zaruriy qadriyatlar quyidagi maqsadli qadriyatlarni o'zida aks ettiradi: o'qituvchi mehnatining ijodiy va serqirralilik tavsifi, uning nufuzi va ahamiyatliligi, jamiyat oldidagi yuksak mas'uliyat, o'zini namoyon qilish, bolalarga mehr va boshqalar. Bunday qadriyatlar ta'lum oluvchi va ta'lum beruvchi shaxsining, talabalar jamoasi va pedagogik jamoaning rivojlanishi bilan bog'liq pedagogik faoliyatda o'z ifodasini topadi.

2. Vositali qadriyatlar: pedagogik muloqot, texnika va texnologiya, monitoring, innovatika, intuitsiya tizimi. Vositali qadriyatlar maqsadli qadriyatlarga erishishda vosita bo'lib xizmat qiladi (mehnat natijalarining jamiyatda tan olinishi, shaxsning qiziqishlari va qobiylatlarini pedagogik faoliyat tavsifiga muvofiqligi, kasbiy o'sish va b.).

3. Munosabatlil qadriyatlar: pedagogik jarayon ishtirokchilarining munosabati, kasbiy-pedagogik faoliyatga munosabat.

4. Sifat qadriyatları: shaxsning xulq-atvor, faoliyatga doir xilma-xil sifatlari.

5. Bilishga oid qadriyatlar: o'qituvchilik kasbining bilishga doir qadriyatlari nazariy darajada talabalarning o'qituvchilik kasbiga doir qadriyatlarni e'tirof etishi va qabul qilishi bilan bog'liq .

Talabalarni shaxsiy va kasbiy ijtimoiylashtirish nuqtayi nazaridan pedagogik qadriyatlarni ikkita katta guruhga tasnif etish mumkin: ijtimoiy-pedagogik va shaxsiy-pedagogik qadriyatlar.

Ijtimoiy-pedagogik qadriyatlar turli ijtimoiy tizimlarda ish olib boruvchi va ijtimoiy ongda namoyon bo'lувчи qadriyatlarning tavsifi va mazmunini aks ettiradi. Bu ta'lim sohasidagi jamiyat faoliyatini tartibga soluvchi g'oyalar, tushunchalar, me'yorlar, qoidalar, an'analar majmuidir.

Shaxsiy-pedagogik qadriyatlar ijtimoiy-psixologik ta'lim sifatida yuzaga chiqib, ularda o'qituvchi shaxsining maqsadlari, motivlari, ideallari va boshqa dunyoqarashga oid xususiyatlari aks etadi. Bu xususiyatlар majmui uning qadriyatlar yo'nalishi tizimini tashkil etadi. Qadriyatlar yo'nalishi sifatidagi aksiologik "Men" nafaqat kognitiv (bilishga doir) tarkibiy qismlarni, balki insонning ichki yo'nalganligida muhim o'rın tutuvchi hissiy-irodaviy tarkibiy qismlarni ham o'z ichiga oladi. Unda ham ijtimoiy-pedagogik, ham pedagogik qadriyatlarning individual-shaxsiy tizimiga asos bo'lib xizmat qiluvchi kasbiy-jamoaviy qadriyatlar o'rın oлган .

Shuningdek, o'z navbatida pedagogik qadriyatlarni bunday xilma-xilligi ularni umumi tarzda ta'limiy va tarbiyaviy qadriyatlarga ajratishga imkon beradi.

Ta'limiy qadriyatlar shaxsga ilmiy-nazariy bilimlarni berish, unda yuksak ma'naviy-axloqiy sifatlarni tarbiyalash, uning har tomonlama barkamol bo'lib voyaga yetishiда muhim ijtimoiy-pedagogik ahamiyatga ega bo'lgan, shuningdek, o'ziga xos ahamiyat kasb etuvchi obyektiv va subyektiv omillar majmuasidir.

Tarbiyaviy qadriyatlar ijtimoiy hayot va inson ongida xilma-xil muddatlarda mavjud bo'lishi; mazkur qadriyatlarning barcha jamiyatlar uchun bir xil ahamiyatga ega bo'lmassisligi; tarbiyaviy tizimlarda mavjud bo'la olishi va pedagogik samaradorlikni belgilashga xizmat qiladi. Ana shu bilan bog'liqlikda tarbiyaviy qadriyatlar absolyut – shu jumladan, genetik manbadan yuzaga keluvchi umuminsoniy qadriyatlar; vaqt bilan bog'liq (vaqtinchalik) – aniq-tarixiy; barqaror – mental, etnik; individual-shaxsiy kabi turlarga bo'linadi.

Agar qadriyat din, mafkura, san'at kabi ijtimoiy ong shaklidan alohida ajratib qaralsa, u holda uning mustaqil ma'no-mohiyatiga nisbatan shubha uyg'onadi. Chunki inson yoki jamiyatning biror-bir ehtiyojlarining qondirilishi nafaqat moddiy, balki ideallik bilan aloqadorlikni aks ettiradi. Ehtiyojning o'zi ham ijtimoiy hayotning qator shart-sharoitlari va o'ziga xosliklarini aniqlab beradi. Demak, qadriyat inson va jamiyatning tashqi olamga munosabatining, ularning ichki ehtiyojlari va voqelikka munosabatlari bilan uyg'unlashuvi natijasida yuzaga keladi. Mazkur munosabatning barqaror xususiyat kasb etishi inson faoliyatining maqsadi va motivlarini shakllantirishga xizmat qiluvchi "qadriyatli yo'nalganlik" atamasи bilan ifoda etiladi.

"Ijtimoiy harakatlarning tuzilishi haqida" deb nomlangan asarda qadriyat va qadriyatga yo'nalganlik tushunchalari o'tasidagi aloqadorlik ajratib ko'rsatilgan. Ya'ni sosium madaniyatida etalonlarga intilishning namoyon bo'lishi asosida jamiyatning funksional ehtiyojlari yuzaga chiqadi .

Pedagogik aksiologiyaga doir adabiyotlarda "qadriyatli ustakovka" tushunchasi ham uchraydi. Garchi ko'pchilik mualliflar "qadriyatli yo'nalganlik" va "qadriyatli ustakovka" tushunchalarini sinonim sifatida qo'llashsa ham, birinchilardan bo'lib M.Rokich ular orasidagi farqni alohida ajratib ko'rsatgan. Uning fikricha, ustakovkani ma'lum bir obyekt (aniq yoki abstrakt, shaxsiy yoki ijtimoiy)ga yoki vaziyatga nisbatan subyekt munosabatida aks etuvchi uzoq vaqt davomida shakllangan bir qancha ishonch, e'tiqodlar majmui deb qarash mumkin . Demak, yo'nalganlikda shaxsning jamiyatdagi me'yorlar bilan inson ehtiyojlari uyg'unlashuvi aks etsa, qadriyatli ustakovkada shaxsning amaliy faoliyatda mazkur munosabatlari tizimini ro'yobga chiqarishga tayyorligi aks etadi.

Pedagogik aksiologiya sohasida tadqiqotlar olib borgan olim B.Xodjayevning ta'kidlashicha, shaxs o'zining ichki pozitsiyasini anglashi va aniq qadriyatlar bilan bog'liqlikda

amaliy faoliyatga tayyorligi qadriyatli ustanovkaning mohiyatini belgilab beradi. Ustanovka shaxsnинг aniq faoliyatga tayyorgarlik holatini aks ettiruvchi kognitiv (bilim, axborot) va affektiv (emotsiya, hissiyot) komponentlar majmui sifatida namoyon bo'ladi.

"Qadriyatlar tizimi" muayyan ijtimoiy subyektlarga (shaxs, millat, jamiyat va boshqalar), biron bir davr, tarixiy bosqich yoki soha bilan bog'liq bo'lgan qadriyat shakllarining o'zaro aloqadorligi va chambarchas bog'liqligini ifodalaydigan tushunchadir.

Tizim, tuzilish, tizimni tashkil etuvchi qismlar, tizimlilik asosida yondashish usuli kabi muammolar, ularning mohiyati, mazmuni va ahamiyatiga doir falsafiy fikrlar pedagogik-psixologik adabiyotlarda nihoyatda misollar ko'p. Tizimlilik prinsipi esa ilmiy bilish va tadqiqotlarning asosiy usullaridan biriga aylangan. Eng muhimi, ana shu prinsip va uni ilmiy bilishda namoyon bo'lish qonuniyatlarining aksiologik tadqiqotlar, qadriyatlar va qadriyat tizimlarining amaliyotini tahlil qilishda kashf etadigan o'ziga xos xususiyatlarini o'rganish muhimdir. Bu borada tarixiylik mezonining qo'shilishi hamda masala tizimlilik va tarixiy usul qoidalaridan aksiologik tizimlarga tatbiqan foydalanish tarzida qo'yilayotgan muammoni yanada dolzarblashtiradi.

Qadriyatlar tizimi madaniyatning asosini tashkil etib, jamiyat a'zolarining ma'naviy va ijtimoiy ehtiyojlari, qiziqishlari, ularning ijtimoiy harakatlari va xulq-atvorini boshqarishni o'zida aks ettiradi.

Qadriyatlarning uchta asosiy tizimini ajratib ko'rsatish mumkin: transsensual (diniy mohiyat nuqtayi nazaridan qandaydir mutlaqlikka ega), ijtimoiy yo'naltirilgan – sotsiosentrik (guruhiy, umuminsoniy, kasbiy, milliy va h.k.) va antropotsentrik (individual) .

Hayot mazmunini belgilab beruvchi (yaxshilik, yomonlik, baxt, farovonlik), universal (hayotiy (vital), demokratik, ijtimoiy obro'-e'tibor, shaxsiy rivojlanish, shaxslararo munosabat), norasmiy (an'anaviy, diniy va urbanizatsiyaga oid) va jamoaviy (o'zaro bir-biriga yordam berish va birdamlik). Hayotiy (vital) qadriyatlar deganda, inson hayotini muhofaza qilish va uzaytirishga yo'naltirilgan birlamchi va oddiy ehtiyojlar tushuniladi. Hayot mazmunini belgilab beruvchi qadriyatlar esa murakkab tuzilishga ega bo'lib, butun inson hayotini murakkabliklari va g'aroyibotlarga boyligini ifoda etadi .

Xulosa qilib aytganda, tizimli, subyektiv va faoliyatga yo'naltirilgan yondashuvlar va qadriyatga yo'naltirilgan faoliyatning o'ziga xosliklarini hisobga olgan holda "qadriyat" tushunchasi o'quvchi-talabaning kasbning ijtimoiy ahamiyatini to'liq anglab yetilganligi tavsiifa bo'lg'usi pedagogik faoliyatga subyektiv munosabati va bahosini ifoda etishini anglatadi.

Mazkur asosga tayangan holda "qadriyatlar tizimi" tushunchasiga barqaror, doimiy va dinamik-funksional aloqadorlikka ega qadriyatga yo'naltirilgan (baholashga doir) faoliyat asosida kasbiy tayyorgarlik jarayonida shakllanadigan komponentlar (qadriyatning turlari va shakllari) majmuidir, degan xulosaga kelish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Xodjayev B. Pedagogik aksiologiya. – T.: Fan va texnologiya, 2012. 49-50-b.
2. Kaldibekova A., Xodjayev B. Pedagogik aksiologiya. – T.: Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2009. 50-b.
3. Egamberdiyeva N.M. Madaniy-insonparvarlik yondashuv asosida talabalarni shaxsiy va kasbiy ijtimoiylashtirish nazariyasi va amaliyoti (Pedagogika oliy ta'lim muassasalarini misolida): Pedagogika fanlari doktori. ... diss. – T., 2010. 131-132-b.
4. Сластёин В.А., Чижакова Г.И. Введение в педагогическую аксиологию. – М.: Академия, 2003. – С.93.
5. Скворцов В.Н. Социально-экономические проблемы теории непрерывного образования. – СПб.: Петрополис, 2004. – С.92.

Mukarram AXMEDOVA,

Nizomiy nomidagi TDPU dotsenti, p.f.n.

Nigora SHAYZAKOVA,

Nizomiy nomidagi TDPU o‘qituvchisi

SOG‘LOM PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK MUHIT TASHKIL ETISHDA TA’LIM-TARBIYA JARAYONINING DOLZARB MASALALARI

Annotation

Maqlolada jamiyatimizda sog‘lom pedagogik-psixologik muhitni tashkil etish, bunda yoshlar, ayniqsa, o‘smir yoshlar ta’lim-tarbiyasiga e’tibor qaratish dolzarb masala ekanligi ta’kidlangan. Shuningdek, muallif tarbiyasi qiyin, salbiy xulq-atvorga ega yoshlar bilan ishlashning muhim jihatlariga e’tibor qaratgan va tavsiyalar bergan.

Kalit so‘zlar. Pedagogik-psixologik muhit, o‘smir yoshlar, ta’lim-tarbiya, pedagogik mu-loqot, tarbiyasi qiyin o‘quvchi, individual, innovatsion faoliyat.

В статье раскрыты актуальные вопросы воспитания молодёжи и формирования здоровой педагогико-психологической среды в обществе. Автор уделяет внимание важным аспектам работы с трудновоспитуемой молодежью и даёт соответствующие рекомендации по данной проблеме.

Ключевые слова. Педагогико-психологический климат, подросток, воспитание, педагогическое общение, трудновоспитуемый ученик, индивидуальный, инновационная деятельность.

The article deals with topical issues of education of young people and the formation of a healthy pedagogical and psychological climate in society. The author also pays attention to important aspects of work with young people with difficult education and gives appropriate recommendations on this problem.

Key words. Pedagogical and psychological climate, teenager, upbringing, pedagogical communication, difficult students, individual, innovation activity.

Vatanimizning kelajak taraqqiyoti ko‘p jihatdan yoshlarimizning intellektual salohiyatiga, vatanparvarligiga bog‘liq. Agar ularni sog‘lom, bilimdon, xalqparvar qilib tarbiyalasak, ulardan vatanimiz ravnaqi uchun yetuk kadrlar yetishib chiqishi, shubhasiz.

Albatta, yoshlarga tarbiya berish oson emas. Ularga odob va axloq haqida doimo tushunchalar berib borish, muntazam sport bilan shug‘ullanishlarini tashkil etish, turli fanlardan bilimlar bellashuvini o‘tkazish, o‘quvchilarning qiziqishlarini aniqlab, shu yo‘nalish bo‘yicha seminar va treninglar o‘tkazish, ularning bo‘sh vaqtini mashg‘ulotlar bilan band qilish kabi vazifalar yoshlar tarbiyasida muhim ahamiyatga ega.

Bu borada Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning “Gap yoshlar tarbiyasi haqida” borar ekan, bu borada shoshmaslik, yoshlar va ota-onalarning talab-istiklaridan kelib

chiqib, har tomonlama puxta o'ylab ish tutish kerak", degan fikrlari ham barcha ta'lif ishtirokchilarini bola tarbiyasiga befarq bo'lmaslikka chaqiradi.

Ta'lif va tarbiya doimo chambarchas bir-biri bilan bog'liqdir. Chunki ta'lif bor joyda, albatta, tarbiya ham mavjud. Tarbiyalı bolaning qo'lidan hech qachon yomonlik kelmaydi, u faqat ilm yo'lida izlanadi, dars bilan cheklanib qolmay, noan'anaviy mashg'ulotlarda qatnashishni istaydi. Masalan, seminar va treninglar, ochiq darslar.

Bola tarbiyasida eng qiyin payt bu – uning o'smirlilik yoshidir. O'smirlilik yoshi o'zining ijtimoiy va biologik rivojlanishida murakkab davr hisoblanadi. Hayot yo'lining mana shu muhim qismida katta yoshdagi o'smir o'z oldiga kim bo'lish, nima, qanday va nimaga erishish kabi masalalarni hal etishga to'g'ri keladi.

Masalalarni qanday qo'yish va shaxsning jamiyat bilan uyg'unligi uning kelajakdag'i keng istiqboliga bog'langan holda faolligi, barqarorligi, ma'naviy pokligi, maqsadga yo'nalganligi, betakrorligi, ijtimoiy va psixologik jihatdan mazmundorligi jamiyat uchun ham qimmatlidir. O'smirlilik davrining qiyin davr bo'lishi ko'p jihatdan o'smir ruhiyatidagi o'zgarishlarni hisobga olgan holda nizoli vaziyatlarni yuzaga keltirish sababli namoyon bo'lishi mumkin.

Shu sababli o'smirlilik yosh davrida mavjud nizoli vaziyatlarni tahlil qilish o'smirlilik inqirozlarini yengil bartaraf etilishiga va pedagogik jarayonni samarali amalga oshirishga xizmat qiladi.

O'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi munosabat, xususan, o'qituvchining bola faoliyatini salbiy baholashi unda o'ziga past baho berishini tug'diradi. Bu, ayniqsa, hissiyotli bolalarga xosdir. O'qituvchining salbiy yo'l-yo'rig'i bolaning o'quv faoliyatiga salbiy tomonlarni va o'z qobiliyatlarining pastligiga ishonchini shakllantiradi. O'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi munosabat jarayonida faqat axborot berish vazifasi emas, balki uni tushunishga erishish masalasi ham turadi.

O'smirlarning o'z tengdoshlariga intilishi o'zgacha kechadi. O'z tengdoshlari orasida o'zining sifatlarini boshqalar sifati bilan solishtirish, tenglik sharoitida u kimgadir boshqacha ko'rinish xususiyatlarini o'smirlar guruhida yaqqol kuzatish mumkin. Tengdoshlar orasida taniqli bo'lish va ularning hurmatiga sazovor bo'lish bu yoshdagi o'quvchilarning xususiyatlaridan biridir. O'smir o'zining ichki qarashlariga suyangan holda guruhda qo'llab-quvvatlovchi tayanch qidiradi. Tengdoshlari unga qanday baho berishida, ular o'rtasidagi munosabatlar doirasida xilma-xil nizoli vaziyatlarga duch keladi. Bunday vaziyatlar o'smirda o'z mavqeini tiklash uchun ijobji harakatlarni tanlash yoki aksincha ko'rinishda bo'lishi mumkin.

Bular barchasi bevosita jamiyatning pedagogik-psixologik muhitiga ta'sir ko'rsatadi. Hozirgi kunda pedagogika va psixologyaning eng muhim masalalaridan biri – jamiyatimizda sog'lom pedagogik-psixologik muhitni tashkil etishdir. Binobarin shunday ekan, psixologlar, pedagoglar bu dolzarb muammoni hal etishga o'z bilim va kuchlarini to'la safarbar qilmoqlari lozim.

Muloqot jarayonida o'qituvchi va o'quvchining shaxsiy xususiyatlari va o'zaro munosabatlari hamda bir-birlari haqidagi tasavvurlarga bog'liq bo'ladi. Pedagogik muloqotdagi to'siqlarni 3 guruhga bo'lish mumkin:

1. Shaxsiy;
2. Ijtimoiy-psixologik;
3. Jismoniy.

Muloqot bu – hamkorlikdagi faoliyat jarayonida hosil bo'ladigan o'zaro ta'sir va bog'lanishlar majmuasidan iborat psixik faoliyat hisoblanadi. U boshqa kishilarning faoliyati va xulq-atvorining ayrim natijalariga erishishni belgilaydi. Har bir kishi jamiyatda ma'lum rolni bajaradi.

Ayrim vaziyatlarda shaxslararo munosabatlarda nizolarni keltirib chiqaruvchi vazifa, maqsad ziddiyatli pozitsiyadagi munosabatlar ham uchrab turadi. Bunday vaziyatlarda o'smirlarda o'z mavqeyini tiklashi va ijobji harakatlarni tanlashi uchun o'qituvchining ish faoliyatining sifat va samaradorligini oshirish, o'quvchining esa o'quv faolligini shakllantirish lozim.

Yoshlar bilan olib boriladigan ta'lif-tarbiya ishlarining muvaffaqiyati ularning yoshi va psixologik xususiyatlarini bilish hamda hisobga olishga bog'liqdir. Bu holat o'smirlik davrining alohida xususiyati bo'lib, u ko'proq shu davrga taalluqlidir. O'smirlik davri o'tish davri deb yuritiladi, chunki ana shu davrda bolalikdan kattalik holatiga o'ziga xos o'tish davri yuzaga keladi. U psixik jarayonlarning, o'quvchi faoliyatining jiddiy ravishda qayta qurilishi bilan bog'liqdir. Shuning uchun o'smirlik yoshi o'zaro munosabat shakllarida, faoliyatni tashkil qilishda qat'iy o'zgarishlarni talab qiladi.

O'smirlarga ta'lif-tarbiya berish ishlarida goho uchraydigan qiyinchiliklar bu yoshdagi bolalarning psixik rivojlanishi qonuniyatlarini va xususiyatlarini ba'zan yetarli darajada bilmaslik yoki inkor qilish natijasida paydo bo'ladi. Bu davr tarbiya uchun ancha qiyin davr hisoblanadi. Chunki bolaning katta odamga aylanish jarayonining o'zi qiyin, bu jarayon psixikaning, odamlar bilan bo'lgan o'zaro munosabat shakllarining jiddiy ravishda qayta o'zgarishi hamda hayot sharoiti va faoliyatining o'zgarishi bilan bog'liqdir.

O'smirlarga ta'lif-tarbiya berishdagi qiyinchiliklar shundan iboratki, bunda o'smir bilan bo'ladigan munosabatlarda uning hayoti va faoliyatini nazorat qilish shakllarini o'zgartirish muhim ahamiyatga ega. Ularga ta'sir qilishning qandaydir yangi usullari va vositalarini topish lozim bo'ladi. Bunda albatta, har bir yosh bilan alohida munosabatda bo'lish maqsadga muvofiqdir.

Amaliyot ko'rsatadiki, o'qishga bo'lgan salbiy munosabatlari o'smirlarga pedagoglar va ayniqsa ota-onalar tomonidan ko'rsatiladigan jazoli ta'sir choralarini kam samarali bo'lib, ba'zan esa teskari natijaga – o'qishdan butunlay bosh tortishga ham olib kelishi mumkin. Bunday o'smirlarga nisbatan diqqat, e'tibor, sabr-toqat ko'rsatish lozim. O'rganishga bo'lgan salbiy munosabatni yengish o'quvchi-o'smirning fanlar bo'yicha bilimlarni egallash maqsadida o'quv ishlariga rag'batlantiruvchi o'qishning ijobji motivlarini tarbiyalash, yaxshi hissiyotlar va intiluvchanlik sifatlarini shakllantirish bilan bog'liq. Bu yo'nalishda ota-onalar va pedagoglar uchun quyidagi tavsiyalar yordam berishi mumkin.

O'quvchilarga beriladigan yordam va ko'rildigan choralar:

- bola bilan ijobji hissiy muloqot o'rnatish;
- agar munosib bo'lsa, bolani maqtashni unutmaslik;
- darslarni tayyorlash uchun vaqt va doimiy joyni belgilash;
- uy vazifasini bajarishni har kuni nazorat qilish;
- bolani topshiriqni bajarayotgan vaqtida chalg'imaslikka o'rgatish;
- bolaga o'qishida yordam berish uchun barcha ishlarni chetga surish;
- tezda samaraga erishilmaganidan umidsizlanmaslik;
- muvaffaqiyatsizliklarga bosiqlik bilan yondashish, jazolamaslik, bolaga baqirmsaslik;
- ota-onalarning o'zlarini bolaga yordam berishni taklif etishlari.

Bola bilan ijobji aloqa o'rnatish yo'llari esa quyidagilardir:

- nizoni keltirib chiqaradigan barcha narsalarni to'g'rilash;
- dakki berishni to'xtatish;
- o'quv ishlarni to'g'rilashga katta umid bog'lamaslik;
- bola nima bilan yashayotganligiga, uni nima qiziqtirishiga qiziqish va bilish;
- bolaning shaxsiy hayotiga kirishish va unga oila nima bilan yashayotganligini tushuntirish;

– uning xarajatlarini birgalikda rejalashtirish.

Salbiy-axloqiy sifatlarga ega bo'lgan yoshlarda qo'pollik, yolg'onchilik, bezorilik, xudbinlik, qaysarlik, o'jarlik, intizomsizlik, qoidalarga rioya qilmaslik, o'zbilarmonchilik xususiyatlari yuqori bo'ladi va bunday xislatlarga ega bo'lgan yoshlarni tarbiyalash (jamoasida tarbiyalanganda ham)da ularga faqat individual yondashish lozim. Chunki ular jamoa yoki ko'pchilik orasida o'zlarining ayblarini oshkor bo'lishini yoki tarbiya, tanbe berayotgan kishining nasihat yoki ko'rsatmalariga bo'y sunishni yoqtirmaydi, ular bilan muomalada nihoyatda ehtiyojkorlik, samimiylilik, do'stona munosabatda bo'lish kerak.

Tarbiyasi qiyin bolalar, yoshlar bilan ishlashda uning xarakter, qiziqishlariga xos xususiyatlarni e'tiborga olish lozim. Ko'p nasihat qilmaslik, urishmaslik, ovozini baland ko'tarmaslik, ko'p gapirmaslik maqsadga muvofiqdir. O'zaro samimiyl munosabat, shaxsiy namuna (mehnat, o'qish jarayonida), oila va mактабдаги kishilarning ishga ijobjiy munosabatigina yoshlarda shunday bo'lishga havas tug'diradi.

Tarbiyasi qiyin o'smirlarning xatti-harakatlarini ijobjiyo yo'nalishga burib yuborish uchun ularda mas'uliyat, g'urur, javobgarlik, ishonch kabi yuksak hislarni tarkib toptirish lozim. Buning uchun ularga yoshi, kuchi, qobiliyatini va qiziqishlarini hisobga olib, topshiriqlar berish ayni muddaodir. Ularga kichik jamoani, sport seksiyasini, "jonli burchak"ni boshqarish vazifasini ishonib topshirish natijasida salbiy fe'l-atvorlarni kamaytirish mumkin.

Ularni o'zları qiziqqan to'garaklarga jalb qilish orqali o'qishga salbiy munosabatlari asta-sekin yo'qolib boradi. Yana eng muhimi shundaki, o'quvchilarga ishonish kerak. Ularning qo'lidan keladigan ishlariga e'tibor berib, uni bajarganidan keyin rag'batlantirish, bu boradagi fikrlarini bayon qilish ham muhimdir.

Tarbiyasi qiyin bolalar bilan ishlashda tarbiya berishning maxsus sharoitlarini aniqlash muhimdir. Ular bilan duch kelgan vaqtida yoki har doim emas, balki qulay sharoit kelib qolganda ish olib borilsa, ya'ni tarbiyaviy ta'sir ko'rsatilsa, u ko'proq natija beradi.

Shunday qilib, ta'llim-tarbiya jarayonini tashkil etishda, birinchidan, o'qituvchining innovatsion faoliyatini ta'minlash, o'quv jarayoni uchun shart-sharoit yaratish, ikkinchidan, o'quvchilarning har tomonlama qiziqishlarini hisobga olgan holda uning individual o'ziga xos xususiyatlarini o'quv-tarbiya jarayonida namoyon etishni ta'minlash dolzarb vazifalardan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Rashidov H. F. va boshqalar. *Dars intizomiga salbiy munosabatdagi o'quvchilarga nisbatan konstruktiv ta'sir etish amaliyoti*. Uslubiy yo'rqnoma. – T.: O'zPFITI, 2013. 83 b.
2. Axmedova M.T. *Pedagogik konfliktologiya*. O'quv qo'llanma. – T.: Adabiyot uchqunlari, 2017. 320 b.
3. Voyaga yetmaganlar nazoratsizligi hamda qarovsizligining oldini olishda oila, uzlucksiz ta'llim muassasalari, mahalla va huquq-tartibot organlarining o'zaro hamkorligi // Respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. – Guliston., 2014-yil 18-19-aprel. 300 b.

Narziqul SHADIYEV,

Samarqand Davlat universiteti professori, pedagogika fanlari doktori,

Mirzaali FAYZIYEV,

Samarqand Davlat universiteti Pedagogika fakulteti dekan o'rinxbosari,
pedagogika fanlari nomzodi

BO'LAJAK MATEMATIKA O'QITUVCHILARINING FAOLIYATIDA MA'NAVIY TARBIYANING O'RNI

Annotatsiya

Maqolada bo'lajak matematika o'qituvchilarining faoliyatida ma'naviy tarbiyaning o'rni va ularning metodik tayyorgarligi bilan bog'liq vazifalar haqida fikr yuritilgan. Muallif buyuk qomusiyo allomalarimizning matematika ta'limi bo'yicha umumpedagogik va didaktik g'oya, qarashlari bilan bog'liq materiallarni tahlil qilib bergan.

Kalit so'zlar. Metodika, matematika, oliy ta'lim, o'qitish, ma'naviy tarbiya, ma'naviy tayyorgarlik, ma'naviy faoliyat.

В статье исследована роль духовного воспитания и его связь с методической подготовкой будущих учителей математики. Автор анализирует материалы, связанные с общепедагогическими и дидактическими идеями математического образования великих ученых-энциклопедистов.

Ключевые слова. Методика, математика, высшее образование, преподавание, духовное воспитание, методическая подготовленность, духовная деятельность.

The article investigates the role of spiritual education and its connection with the methodological training of future teachers of mathematics. The author analyzes materials related to general pedagogical and didactic ideas of mathematical education from great scientists-encyclopedists.

Key words. Methodology, mathematics, higher education, teaching, spiritual education, methodical preparedness for spiritual education, spiritual activity.

Mamlakatimiz xalqining milliy taraqqiyot yo'lidagi bosh g'oyasi – bu ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot barpo etishdir. Albatta, ushbu g'oyani amalga oshirishda siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy, ma'naviy yo'nalishlarni rivojlantirish ham muhim o'rinn tutadi. Ushbu yo'nalishlarni rivojlantirish esa bugungi kunda tayyorlanayotgan kadrlarga bog'liq bo'lib qolayotganligi hech kimga sir emas.

Yosh avlodni ma'naviy tarbiyalash masalasi ta'lim muassasalari oldiga ustuvor vazifa sifatida qo'yilgan. Mazkur vazifaning samarali hal qilinishi ko'p jihatdan ushbu ishga uzuksiz ta'lim tizimida faoliyat ko'rsatayotgan o'qituvchilarning qay darajada tayyorgarligiga bog'liq.

Ayni paytda, umumiy o'rta ta'lim mablag'i matematika o'qituvchilari bilan o'tkazilgan suhbatlar, anketa-so'rovlar natijalari hamda ularning pedagogik faoliyatlarini o'quvchi-

Iarni ma'naviy tarbiyalash nuqtayi nazaridan tahlili ularning ko'pchiliklari mazkur ishga tayyor emasliklaridan dalolat bermoqda. Jumladan, ayrim matematika o'qituvchisi darsdan, sinfdan tashqari mashg'ulotlarda o'quvchilarni ma'naviy tarbiyalashning maqsadi, mazmuni, shakl, metod va vositalari to'g'risida chegaralangan tasavvurga ega ekanligini namoyon qiliadi. Ular, ayniqsa, dars, to'garak, mavzuli kechada o'quvchilarning ma'naviy tarbiyalanganlik darajasiga mos metodik ta'sir ko'rsatish usullarini tanlashda juda ko'p qiyinchiliklarga duch kelmoqdalar.

Buning asosiy sabablari qatoriga o'qituvchi-pedagoglar tayyorlaydigan oliv ta'lif muassasalari (OTM)da o'quv-tarbiya jarayoni bo'lajak o'qituvchilarni matabda ma'naviy faoliyatga tayyorlashga yetarli darajada yo'naltirlmaganligi; talabalarnig ilmiy, pedagogik-psixologik, metodik tayyorgarligida mavjud imkoniyatlardan samarali foydalilmayotganligi; pedagogik amaliyot, ilmiy-tadqiqot, ilmiy-metodik izlanish, auditoriya- dan tashqari ishlarning o'quvchilarni ma'naviy tarbiyalash bo'yicha imkoniyatlarini to'la namoyon qilinmaganligini kiritish mumkin.

Yuqorida bayon qilingan OTMdagi bo'lajak matematika o'qituvchisining o'quvchilarni ma'naviy tarbiyalashda metodik tayyorlash masalasini o'rganishni taqozo etadi.

Amaldagi matematika o'qitish metodikasi fani dasturi "Umumiyl metodika" va "Xususiy metodika" kabi qismlardan tashkil topgan bo'lib, u bo'lajak o'qituvchilarga, asosan, matematika fanini o'qitish bo'yicha nazariy va amaliy bilimlar berishga qaratilgan. Ammo mazkur dasturda talabalarni ma'naviy faoliyatga tayyorlash masalasiga bevosita e'tibor berilmagan.

Olib borgan qiyosiy tahlillarda ushbu fanning "Umumiyl metodika" bo'limida matematika fanining maqsadi, mazmuni, shakl, metod va vositalarining metodik tizimi pedagogika-psixologiya qonunlari hamda ta'lif nazariyasi asosida ochib berilishi bilan bo'limning mavzu va savollarini o'rganish jarayonida bo'lajak matematika o'qituvchilarini qomusiy olimlarning umumpedagogik, didaktik g'oyalari, qarashlari hamda ta'lifotlari bilan tanishtirish bo'yicha keng imkoniyatlar mavjudligini namoyon qilishga imkon beradi.

Quyidagi "Umumiyl metodika" bo'limining "Matematika o'qitish prinsiplari", "Matematika o'qitish metodlari" mavzulari misolida bo'lajak o'qituvchining matematika tarixiga oid xotirasini tarkib toptirish, o'zligini anglashga yo'naltirilgan buyuk qomusiy allomalarimizning matematika ta'lifi bo'yicha umumpedagogik va didaktik g'oya, qarashlari bilan bog'liq saralab olingen materiallardan namunalari ko'rish mumkin. Xususan:

Al-Kindiy fikricha, matematik (arifmetika, geometriya, astronomiya) bilimlarni egalish odamda ijobji xislatlarni tarkib toptirish va aqliy quvvatlarni rivojlantirish uchun mutlaq zarur. Chunki ularsiz butun umri davomida Aristotel kitobini o'qisa ham unda qaralgan fanlarning birortasini o'zlashtira olmaydi. Bunday odam yaxshi xotiraga ega bo'lsa ham qanchalik urinmasin, u begona so'zlarni aytib beradi. Biroq mohiyatini hech qachon tushunmaydi. Uning bu fikrlari hozirgi zamon pedagogik tushunchalariga ko'ra ta'lifning ilmiylik va onglilik prinsiplariga mos kelishini, o'z asarlarida ta'lifni boshqarishda tizimlilik va ketma-ketlik prinsiplariga amal qilish lozimligiga katta e'tibor berganligini talabalarga ko'rsatish zarur.

Abu Nasr Forobiy, ilmiy ishlar tuzilmasi va mantig'ida ilmiylik, ko'rgazmalilik, tushunarilik prinsiplari talabalariga amal qilganligini, ya'ni obyektiv reallikning miqdor va sifat munosabatlarini hamda fazoviy shakllarini aks ettirishini ta'kidlab, u ta'lifning aniq seziladigan jismlardan boshlab, so'ngra matematik tushunchalarini qarashga o'tish zarur degan xulosasi ta'lifning ko'rgazmalilik, tizimlilik prinsiplariga mos kelishi ni talabalarga tushuntirish orqali ularda iftixor his-tuyg'usini uyg'otish mumkin.

Abu Nasr Forobiy "Musiqarining katta kitobi"da "Son" haqidagi fan (Arifmetika) odamlarning amaliy ehtiyojidan kelib chiqqanligi; "Natural sonlar" arifmetika fanining asosi sifatida odamlar tomonidan dunyoni qadim zamonlardan boshlab idrok etishning tarkibiy qismi hisoblanishi haqidagi konsepsiyadan kelib chiqib, ulug' mutafakkir fanni nazari va amaliy qismlarga bo'lib, pedagogikaga ta'larning amaliy yo'naltirilganlik, hayot bilan insonlarning kundalik faoliyatlariga aloqadorlik g'oyasini olib kirganligini talabalarga tushuntirish lozim.

Abu Rayhon Beruniy inson hayotida fanning yetakchi rolini qo'llab-quvvatlash barobarida, ta'larning muhim vazifalaridan biri o'quvchilarni amalda sinab ko'rildigan ilmiy ma'lumotlar bilan tanishtirish; ta'limni tushunarli bo'lishi uchun o'qituvchi yaqinidan uzoqqa, ma'lumdan noma'lumga doimiy ravishda olib borish zarurligi to'g'risidagi fikrlarini talabalarga yetkazish orqali ularda buyuk bobokalonimiz ruhiga mehr-muhabbatni tarkib toptirish mumkin.

Abu Ali Ibn Sinoning didaktik prinsiplariga, jumladan, ta'limni ko'rgazmalilik prinsipiiga katta qiziqish bildirganini, ya'ni real predmet (ma'lum o'lchamlardagi uchburchak yoki to'rburchak, boshqa o'lchamlarda to'g'ri chiziq yoki egri chiziq)larni yoki ularning tasvirlarini idrok qilish tufayli insonda obyektiv reallikni to'g'ri aks ettiruvchi tasavvurni shakllantiradi degan fikrleri ta'larning ko'rgazmalilik prinsipini ifodalashi, ta'limda ko'rgazmalilik tushunchasi idrok qilishning ko'rish, eshitish, paypaslab his etish va boshqa turlari bilan bog'langanligini talabalar bilan muhokama qilish kerak.

Al-Xorazmiyning arifmetik asarlarida ta'limga oluvchilarda mantiqiy tafakkurni rivojlantirish maqsadida bilimlarni ketma-ket bayon qilish prinsipini keng ishlatilgan; ilmiy asarlarni tushuntirish (izohlash)da ta'limga metodining savol-javob shaklini qo'llagan.

Abu Nasr Forobiyning tajriba – ko'rgazmalilik ta'limga metodiga katta e'tibor berganligini; tashqi obyektlar haqida birlamchi bilim manbalari sifatida inson subyektni obyekt bilan bog'liqligida sezishning besh turini (sezish (paypaslab his etish), ko'rish, eshitish, hid bilish, ta'm sezish) qaraganini; bilimning boshi va isbotlashning asosi sifatida kuza-tish va tajribaga asoslangan ko'rgazmalilik metodiga katta e'tibor berganini; ta'larning muhim umumiy metodlaridan biri mashq deb hisoblaganini; yozish san'atida qunt bilan uzoq vaqt davomida bajarilgan mashq natijasida inson bu san'atda barkamollikka erishishini va u bu bilan qancha uzoq vaqt shug'ullansa, u shunchalik kuchli va ushbu san'atda tobora mukammal bo'lib boraverishi haqidagi fikrlarini; matematika ta'limi metodikasiga to'xtalib, uni o'qitishda o'qituvchilarga deduksiya metodidan foydalanish bo'yicha tavsiya berganligini ko'rsatish mumkin.

Abu Rayhon Beruniyning metodik mulohazalarida ta'limni tashkil etishda o'quvchilarning shaxsiy tajribalari, savol-javob kabi metodlardan foydalanishni tavsiya qilganligini; tajriba va kuzatish, tabiat va inson hayoti vaqtida yangi bilimlarni egallashning eng ishonarli vositasi ekanligi to'g'risidagi fikrini; katexizis shaklidagi suhbat orqali yangi bilimlarni takrorlash va aytishni buyuk alloma yuqori baholaganini talabalarga tushuntirish zarur.

Abu Ali Ibn Sinoning "Tib qonunlari"da tibbiyot ta'limga keng qo'llanilgan bilimlarni tizimli va ketma-ketlikda bayon qilish, qadimgi Yunoniston va Sharq tibbiyot ilmini tushunishga olib keluvchi mantiqiy tuzilgan mulohazalar kabi ta'limga metodlarini aks ettirganini talabalarga ko'rsatish lozim.

Uning fikricha, ta'limga metodlarining asosida o'quvchilarning mantiqiy fikrlashi va ularning shaxsiy tajribalari yotadi.

“Tib qonunlari” asarida nazariy bilimlarni amaliyot bilan mustahkam aloqasini, umumiyligidan xususiylikka borishda tajribaga tayanilganini talabalarga ko’rsatish kerak.

Matematika o’qitish metodikasi fanining “Xususiy metodika” bo’limida amaliy va seminar mashg’ulotlari rejalashtirilgan bo’lib, unda umumiy o’rtalim mifik matematika fanining 5-9-sinflar dastur va darsliklari bilan tanishish, ularning tuzilish principlarini o’rganish ko’zda tutilgan. Tadqiqotimiz maqsadiga muvofiq, bo’lajak mifik o’qituvchilari diqqat-e’tibori mazkur dastur, darslik va o’quv qo’llanmalarda qomusiy olimlarimizning boy matematik merosi qay darajada aks ettiliganligini namoyon qilishga qaratildi hamda ularning ma’naviy yo’naltirilganligi aniqlandi. Jumladan, 5-9-sinflarda o’rganish ko’zda tutilgan jami 66 ta mavzudan sakkiztasida qomusiy olimlarimizning matematikaga doir asarlarini o’rganish rejalashtirilganligi namoyon qilindi. Ular jumlasiga Al-Xorazmiyning “Algorizmi hind hisobi haqida” asari, Abu Rayhon Beruniyning nisbatlar nazariyasiga oid ishlari haqida (5-sinf), G’iyosiddin-al-Koshiyning “Hisob ilmi kaliti” asari haqida, Mirzo Ulug’bek ilmiy maktabining matematika rivojidagi roli, G’iyosiddin al-Koshiyning “Aylana haqida risolasi”, ehtimollar nazariyasining rivojlanishida O’zbekiston olimlarining roli (6-sinf). Bir noma'lumli birinchi darajali tenglamani yechish, Al-jabr val-muqobala usuli (6-sinf) Al-Xorazmiyning “Al-jabr val-muqobala” asari va undagi masalalar” (7-sinf), Kvadrat tenglamalarni yechishning Al-Xorazmiy usuli, Al-Xorazmiy masalalaridan namunalar (8-sinf), Beruniy va Ulug’bekning trigonometrik “Zijlari” mavzu va savollar (9-sinf) kiritilganligini ta’kidlash joiz.

Ayni paytda, olib borilgan izlanishlar o’quvchilarni matematikaga doir boy ilmiy me’rosimiz bilan tanishtirish orqali ularda milliy iftixor his-tuyg’usini shakllantirishga bevosita qaratilgan mavzu va savollarning matematika fani dasturining mazmunida yetarli darajada o’rin olmaganliklaridan dalolat bermoqda.

Shuningdek, matematika fani bo'yicha to'garak, mavzuli kechalar, konferensiylar, viktorinalar, devoriy gazetalar orqali uzoq o'tmishda zakovatli bobokalonlarimizning har qanday qiyinchilik va iztiroblarga qaramasdan o'qib o'rganganliklari, ijod qilganliklari hamda qoldirgan barcha ilmiy meroslari bilan o'quvchilarni tizimli ravishda tanishdirib borish uchun zarur bo'lgan didaktik materiallarning kamliyi tufayli matematika o'qtuvchisi o'z oldida turgan vazifalarni bajarishda ma'lum qiyinchiliklarga duch kelmoqda.

Yuqorida bayon qilingan kamchiliklarni ma'lum darajada bartaraf etish maqsadida matematika fani namunaviy dasturi mazmuni ta'limning tarixiylik, ta'lim-tarbiyaning birligi kabi prinsiplari asosida sinchkovlik bilan o'rganilib, movarounnahrlik buyuk mutafakirlarning matematika fani taraqqiyotiga qo'shgan ulkan hissalariga doir materiallar matematika o'qitish jarayoniga singdirishning potensial imkoniyatlari namoyon qilindi. Shu asosda tanlab olingan tarixiy materiallar didaktik ishlandi. Ular:

Natural son va nol (V) – Abu Rayhon Beruniyning “Son” tushunchasiga “Son – birliklaridan iborat to’plam”dir, degan ta’rifini; natural sonlar, juft-toq sonlarga bergan ta’rifini Jamshid Koshiy “Arifmetika kaliti” asarida “Sonlar” va ularning turlarini butun sonlar arifmetikasiga qaraganini, Ali Qushchining “Arifmetika kaliti” asarida juft-toq, tub va mukammal sonlarga bergan ta’rifini talabalarga ko’rsatish orqali ularda matematika qiziqish uyg’otish, o’zlikni tarkib toptirish;

Kasr sonlar va oddiy kasrlar (V) – Mirzo Ulug’bekning sodiq shogirdi Ali Qushchining “Arifmetik risola”si, “Kasrlar haqida risola”sida kasrlar ustida amallar, ularni bajarish tartibiga bag’ishlanganini talabalarga ko’rsatish;

O’nli kasrlar haqida dastlabki ma'lumotlar. O’nli kasrlarni qo’shish, ayirish, ko’paytirish va bo’lish (VI) – Yevropada o’nli kasrlarning kashfiyotchisi deb tan olingan ang-

liyalik matematik Simon Stivendan 150 yil oldin Jamshid Koshiy o‘nli kasrni nazariy jihatdan asoslab bergen va ular ustida amallar bajarishni ko‘rsatib bergen. Ali Qushchining “Arifmetik risola”si, “Kasrlar haqida risolasi” o‘nli kasrlar va ularning qonun-qoidalarini insoniyat tarixida matematikaga birinchi bo‘lib olib kirganiga talabalar diqqatini jalb qilish;

Musbat va manfiy sonlar – samarqandlik olim Ali Qushchi XV asrda matematika fani tarixida birinchi bo‘lib, musbat va manfiy sonlarni kiritganini, son tushunchasi haqidagi ta’limotda oldinga qo‘yligan muhim qadam ekanligini talabalarga aytib berish orqali ularda o‘zbek xalqiga daxldorlik his-tuyg‘usini uyg‘otish;

Taqribiy hisoblashlar (VI) – Jamshid Koshiy “Aylana haqida risola”sida “p” sonini, ya’ni aylana uzunligini uning diametriga nisbatini allomagacha ma‘lum bo‘lgan aniqlikdan ham kattaroq aniqlikda hisoblab, u 2p uchun o‘nli sanoq sistemasida $2p=6,2831853071795865$ qiymatni olganini ko‘rsatish;

Koshiy “p” uchun topgan qiymatini 1597-yili 160 yildan keyin Van Romen, 1873-yili U. Shenks yanada aniqroq hisoblaganliklarini talabalarga ko‘rsatish;

Trigonometrik funksiyalar haqida tushuncha (IX) – Ali Qushchi trigonometrik funksiyalar qimmatini hisoblashda chiziqli interpolyatsiya usulidan foydalanganligini, Al-Koshiy “Vatar va sinus haqida” risolasida sinusning bir daraja qiymatini hisoblash bilan shug‘ullanib, uni 18 raqamgacha aniqlikdagi qiymatini topganligini ko‘rsatish orqali bo‘lajak matematika o‘qituvchilarida mehnatsevarlik, qomusiy olimlarimizga mehr-sadoqatni tarkib toptirish;

Mirzo Ulug‘bek Rasadxonasi qoshida trigonometrik “Zij” jadvallarni vujudga kelтирish munosabati bilan matematik hisobdonlardan iborat dunyoda birinchi hisoblash markazi faoliyat ko‘rsatganiga talabalar diqqat-e’tiborini jalb qilish maqsadga muvofiqdir.

To‘g‘ri to‘rtburchakning yuzi (V) – Muso al-Xorazmiyning “Al-jabr val-muqobala” asarida to‘g‘ri to‘rtburchak uzunligi va yuzasini hisoblash qoidasi keltirilgan.

To‘g‘ri to‘rtburchakli parallelepipedning hajmi (V) – Muso al-Xorazmiyning “Al-jabr val-muqobala” asarida uch o‘lchamli parallelepipedning hajmini hisoblash usuli berilgan.

Uchburchakni yasash (amaliy mashg‘ulot) (VI) – Abul Vafo Buzjoniyning “Geometrik yasashlarda hunarmandlarga kerak bo‘lgan narsalar haqidagi kitob” asarida uchburchakni yasash qoidasi berilgan. Uchburchakning yuzi (VI) – Muhammad ibn-Muso al-Xorazmiyning “Al-jabr val-muqobala” asarida uchburchakning uzunligi va yuzasini hisoblash masalalari nazariy va amaliy jihatdan yoritib berilgan.

Aylana uzunligi va doira yuzi (VI) – Muso al-Xorazmiyning “Al-jabr val-muqobala” asarida aylana, shu jumladan, romb, uchburchak, aylana kabi tekis figuralarning uzunligini va yuzalarini hisoblash qoidalari keltirilgan.

Eng sodda geometrik shakl (figura)lar (VII) – Muso al-Xorazmiy o‘z asarlari bilan insoniyatni hozirgi zamon formal matematik tafakkur tarziga o‘rgatgan olimdir. Yevropa da allomaning matematikasiga qiziqish “Al-jabr val-muqobala amallaridan qisqacha kitob” asarining angliyalik Robert Chesterskiy va italiyalik Gerardo Kermonskiyalar tomonidan 1145-yili lotin tiliga tarjima qilishidan boshlangan.

Sirkul (VII) – sirkul (Pargor) yordamida oddiy geometrik shakllarni yasash usullari haqida Abul Vafo Buzjoniyning “Geometrik yasashlarda hunarmandlarga kerak bo‘lgan narsalar haqidagi kitob” asarida atroflicha ma‘lumot berilgan.

To'g'ri to'rtburchakning yuzi, uchburchakning yuzi (VIII) – Jamshid Koshiyning "O'lhash haqida kitob" asarida oddiy tekis figuralarning yuzalarini o'lhash qoidalari atroficha ko'rsatib berilgan.

Uchburchakka va muntazam ko'pburchakka tashqi va ichki chizilgan aylanalar (VIII) – Abul Vafo Buzjoniyning "Geometrik yasashlarda hunarmandlarga kerak bo'lgan narsalar haqidagi kitob"da berilgan tomoni bo'yicha teng tomonli uchburchak, kvadrat va ko'pburchakni yasash, turli shakllarga tashqi va ichki aylanalar chizish haqida boy ma'lumotlar taqdim etilgan.

To'g'ri burchakli parallelepiped, prizma va piramida hajmlari. Silindr, konusning hajmlari (IX) – Muso al-Xorazmiyning "Al-jabr val-muqobala" asarida uch o'lchamli figurasi bo'lgan piramidaning hajmini o'lhash ko'rsatib berilgan. Jamshid Koshiyning "O'lhash haqidagi kitobi"da murakkab fazoviy jismlar shakllarigacha shakllar hajmlarini o'lhash qoidalari mukammal tushuntirib berilgan.

To'g'ri burchakli parallelepiped, prizma va piramidaning hajmlari (IX) – Muso al-Xorazmiyning "Al-jabr val-muqobala" asarida kub, parallelepiped, konus, piramida kabi uch o'lchamli figuralarning hajmlarini o'lhash qoidalari berilgan. Jamshid Koshiyning "O'lhash haqidagi kitobi"da murakkab fazoviy shakllargacha bo'lgan shakllarni o'lhash qoidalari mukammal tushuntirib berilgan.

Silindr, konus va sharning hajmlari (IX) – Muhammad ibn-Muso al-Xorazmiyning "Al-jabr val-muqobalani hisoblash haqida kichik" asarida Konus kabi uch o'lchamli figuraning hajmini hisoblash masalalari nazariy va amaliy asoslab berilgan. Ulug'bekning Samarqand akademiyasi (fransuz yozuvchisi va faylasufi Valter iborasi) olimlari geometriya sohasida qilgan ishlari noevklid geometriyasining vujudga kelishiga ozmi-ko'pmi ta'sir ko'rsatgan. Chunki Samarqand olimlari tomonidan Yevklidning "Negizlari"ga yozilgan sharh 1578-yili Turkiya tomonidan Ispaniyaga sotilgan edi. Bu sharh orasida Yevklidning V postulatini isbot qilishga urinishlar ham mavjud bo'lgan.

Xulosa qilib aytganda, bo'lajak matematika o'qituvchisining metodik tayyorgarligida ma'naviy mazmun bilan boyitilgan to'garak, mavzuli kecha, konferensiya, viktorina, musobaqa, devoriy gazeta kabi sinfdan tashqari mashg'ulotlarning o'rni beqiyosdir. Shu boisdan Al-Xorazmiy, Forobiy, Beruniy, Ibn Sino, Mirzo Ulug'bek, Al-Koshiy, Ali Qushchi kabi qomusiy olimlarning hayoti, ijodiy faoliyati va ularning jahon matematika fani taraqqiyotiga qo'shgan hissalari bilan talabalarni qurollantirishga imkon beradigan ma'naviy yo'naltirilgan to'garak, mavzuli kechalar, tanlov, viktorinalarni, devoriy gaze-talarni tayyorlashda ularni bevosita faol ishtirok qilishini ta'minlash juda muhimdir.

Foydalilanigan adabiyotlar:

1. Abdurahmonov A. *Ulug'bek akademiyasi*. – T.: Qomuslar bosh tahririysi, 1998.
2. Ibodov J., Matvievskaya G.P. *Ulug'bek shogirdi – Ali Qushchi*. – T.: Fan, 1994. 34-b.
3. "Matematika" yo'naliishi umumkasbiy fanlar bo'yicha o'quv dasturlari. – T.: O'z-MU nashri, 2003. 84 b.
4. Umumiyo'ta ta'llim o'quv dasturi. *Matematika // Ta'llim taraqqiyoti axborotnomasi*, 1999, 4-son. – T.: Sharq, 1999. 171-208-b.
4. Shodiyev N., Shukurullayeva S. *Yoshlarga ajdodlarimizning ilmiy merosi haqidagi*. – T.: Abu-Matbuot-Konsalt, 2008. 128-b.

Nargiza MANNAPOVA,
Nizomiy nomidagi TDPU Zoologiya va anatomiya
kafedrasi katta o'qituvchisi

SOG'LOM TURMUSH TARZINI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI

Annotatsiya

Maqolada aholi o'rtasida sog'lom turmush tarzini shakllantirish mezonlari hamda bu jarayonda motivatsiya omilining o'rni xususida fikrlar keltirilgan. Muallif sog'lom turmush tarzini ta'lim tizimida targ'ib qilish bo'yicha mulohazalarini bayon etib, o'z tadqiqot natijalarini tavsiya qilgan.

Kalit so'zlar. Sog'lom turmush tarzi, faol harakat rejimi, kun tartibi, shaxsiy va umumiy gigiyena, ekologiya, psixogigiyena, zararli odatlardan.

В статье раскрыты критерии и мотивационные факторы формирования здорового образа жизни. Автором приведены мнения по поощрению здорового образа жизни в системе образования.

Ключевые слова. Здоровый образ жизни, физические упражнения, режим дня, личная и общая гигиена, экология, психогигиена, вредные привычки.

The article reveals the criteria and motivational factors of healthy lifestyle. The author stated his views on the promotion of healthy lifestyles in the education system.

Key words. Healthy lifestyle, exercise, daily routine, personal and General hygiene, ecology, hygiene, bad habits.

Salomatlik – inson kamolotining muhim tarkibiy qismlaridan biri bo'lib, shaxsning hech kim dahl qila olmaydigan huquqi, o'z-o'zini rivojlantirish, shaxsiy va jamiyat hayotida faol ishtirok etishi garovidir.

Ma'lumki, jamiyatda inson salomatligi, jismoniy barkamolligi, sog'lom turmush tarzi madaniyatiga ega ekanligiligi o'ta muhim ijtimoiy qadriyat hisoblanadi. Shuningdek, millat salomatligini ta'minlash, xalq genofondini bekamu ko'st saqlash sog'lom turmush tarzi tufayligina yetarlicha ijobjiy tarzda amalga oshiriladi. Bu o'z navbatida, jamiyatning barcha ijtimoiy institutlari – oila, o'quv-tarbiya maskanlari, mahalla hamda mustaqil ta'lim oldiga jamiyatimiz fuqarolariga sog'lom turmush tarzi mazmuni va mohiyatini anglatish, yoshlarni sergak va bilimdon, barkamol shaxs qilib tarbiyalash masalasini muhim vazifa sifatida qo'yamoqda.

Sog'lom turmush tarzi (STT) – faol mehnat, ijod og'ushida yashash, kuchli jismoniy va ruhiy yuklamalarni, o'ta xavfli va zararli ta'sir ko'rsatuvchi omillarni yengib o'ta oladigan har tomonlama kuchli shaxsnинг shakllanish jarayonidir.

Sog'lom turmush tarzi – bu kundalik turmushni biologik va ijtimoiy qonunlar asosida tashkil etib, salomatlikni saqlash va mustahkamlashga qaratilgan turmush tarzidir.

Falsafa va ijtimoiy gigiyenaga oid adabiyotlarda sog'lom turmush tarzini shakllantirish muammolariga so'ngi paytlarda katta e'tibor berilmoqda. Bu masalaning ijtimoiy-ruhiy, tibbiy-gigiyenik, iqtisodiy, shaxsnинг o'ziga aloqador motivatsion tomonlari tadqiq etilmoqda. Biroq sog'lom turmush tarzining metodologik muammolarini va ijtimoiy-gigiyenik mezonlari ayrim mintaqalarning o'ziga xos tomonlari, iqlimiyoq-geografik sharoitlari, aholi turmush madaniyatining etnik xususiyatlari yetarlicha o'rganilgan emas.

Sog'lom turmush tarzi muammosi – shaxsni har tomonlama rivojlantirish, mehnat, turmush va dam olish sohasida, ilmiy jihatdan asoslangan, ijtimoiy-gigiyenik faoliigi kuchayib borishiga yordam beradigan, ijtimoiy-gigiyenik jihatdan oqilona bo'lgan turmush tarzini shakllantirish muammosidir.

Sog'lom turmush tarzini shakllantirishning milliy konsepsiyasining namunaviy modeli respublika aholisi o'tasida "Sog'lom turmush tarzini shakllantirish" jarayonini ma'lum bir tartibda va ilmiy asosda olib borishga imkon yaratadi, uning samaradorligini oshiradi. Shu bilan birga sog'lom turmush tarzini namunaviy modeli – odamlar o'tasida sog'lom munosabatlarni hamda namunaviy xulqni shakllantirish jarayonini tartibga solib boradi va tezlashtiradi. Odamlar jamiyatda o'zlarining mavjud yashash tarzlarini, gigiyenik xulqlarini, shuningdek, tibbiy madaniyligi va faoliiklarini namunaviy bosqich bilan qiyoslab ko'rish va unga tegishli o'zgartirishlar kiritib borish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Sog'lom turmush tarzini shakllantirishda "motivatsiya" omilining o'rni haqida gap yuritmoqchi bo'lsak, avvalo, "motivatsiya" atamasi o'z mazmuniga ko'ra shaxsni ma'lum bir faoliyatni bajarishga kirishishi uchun harakatga keltirish, uning muhimligini asoslash va anglatishdan iboratdir. Jumladan, sog'lom turmush tarzini shakllantirishda motivatsiya omili odamlarga ularning nima uchun sog'lom turmush tarzida yashash lozimligi, nima sababdan sog'lom turmush tarzini tanlash kerakligini anglatishga qaratilgan.¹

Aholi o'tasida sog'lom turmush tarzini shakllantirish jarayonida motivatsiya omilining o'rnini baholashda har bir shaxsda uning kundalik hayot faoliyatini tahlil qilish uchun zarur bo'lgan uchta asosiy elementning mavjudligiga e'tibor qaratish lozim. Xussusan, har bir shaxsda:

- sog'lom turmush tarzi haqidagi bilimlarning mavjudligi;
- sog'lom turmush tarzida yashash insonni sog'lom qilishga va umrini uzaytirishi mumkinligiga qat'iy ishonchning bo'lishi;
- sog'lom turmush tarzida yashash uchun astoydil harakatning mavjud bo'lishi kabilar kiradi.

Nazariy jahatdan olib qaralganda odamlarning kundalik hayotida bu uchburchak turlicha variantlarda shakllangan bo'lishi mumkin. Har bir shaxsnинг o'z salomatligini mustahkamlashga bo'lgan ichki ehtiyoji uning bu yo'ldagi amaliy harakatini belgilaydi. Shunga ko'ra barcha omillarni:

- gigiyenik jihatdan to'g'ri va asoslangan turmush tarzida, ya'ni sog'lom turmush tarzida yashovchilarga;
- tibbiy gigiyenik jihatdan asoslanmagan, ya'ni nosog'lom turmush tarzida yashovchilarga ajratish mumkin.²

¹ Маджуга А.Г Синицина И.А Здоровье сберегающая педагогика: Теория, методология, опыт, перспективы развития. – М.:Логос, 2000.

² Jumanova G. Jamiyatda sog'lom turmush tarzini shakllantirishda milliy axloqiy normalarning ahamiyati. // "Sog'lom turmush tarzini shakllantirishning ilmiy uslubiy asoslari" to'plami. – T.: Falsafa va huquq instituti nashriyoti, 2007.

O’zbekiston Respublikasining ijtimoiy va iqtisodiy taraqqiyoti o’sib va rivojlanib borayotgan hozirgi davrda sog’lom turmush tarzining ijtimoiy-gigiyenik mezonlarini aniq belgilab olish ahamiyatlari hisoblanadi.

Ma’llumki, mezon – bu shunday bir o’lchamki, uning yordamida biz uchun o’lchanishi zarur bo’lgan jarayonlarni shakllantirilgan etalon (standart) bilan taqqoslash imkoniyatiga ega bo’lamiz, uni baholay olamiz. Sog’lom turmush tarzidek murakkab ijtimoiy jarayonlarni o’lchashda uning biz uchun maqbul va zarur bo’lgan o’lchamlarini shakllantirish muhim amaliy ahamiyatga egadir.

Sog’lom turmush tarzini qaror toptirishda foydalanish mumkin bo’lgan mezonlar qatoriga shaxsning:

- jamoatchilik va mehnat jarayonlarida faoliik ko’rsatib, samarali ijodiy faoliyat bilan mashg’ul bo’lishi;

- oilada va kundalik turmushda namunalni yashashi;

- o’zidagi jismoniy va ma’naviy qobiliyatlarni ro’yobga chiqarishga intilishi;

- tabiiy va ijtimoiy muhit bilan mutanosiblikda yashashi;

- sog’lom va barkamol inson bo’lib shakllanish uchun o’z shaxsini bosqichma-bosqich rivojlantirib borishi;

- nosog’lom turmush tarziga xos zararli odatlarning quliga aylanib qolishdan va o’z umrini hayot oqimining ayovsiz girdobiga tushib qolishdan asrashga intilib yashashi;

- faqat uzoq yashayotgani uchungina emas, balki hayotda to’g’ri yashayotganidan ham qoniqishi hosil qilib, zavqlanib yashashga intilishi;

- sog’lom turmush tarzini o’zi uchun bir umrga hamroh qilib olishi kabi qimmatli sifat va xususiyatlarini kiritish mumkin.

Har bir inson o’z tana a’zolarining zaxiraviy imkoniyatlarini oshirish uchun ularni muntazam ravishda chiniqtirib borishi lozim. Salomatlik zaxiralarini yaratish uchun sog’lom turmush tarzining quyidagi qoidalariiga amal qilish tavsiya etiladi:

- muntazam ravishda jismoniy tarbiya va jismoniy mehnat bilan shug’ullanish, haf-tada organizmga kamida 6 soat jismoniy yuklama berish;

- me’yoriy aqliy va jismoniy yuklama bilan ishlash, kuchli aqliy mehnatdan so’ng faol dam olish. Mehnat bilan dam olishni galma-gal va mazmunli tashkil qilish;

- ratsional va tarkib jihatdan tenglashtirilgan ovqatlanish, ortiqcha vazndan qutilish, yog’lar, qand va shirinliklarni iste’mol qilishini chegaralash;

- zararli odatlardan yuz o’girish;

- organizmni chiniqtirish;

- toza havoda har kuni kamida 2-3 soat bo’lish;

- kun tartibiga qat’iy amal qilish, bir kecha-kunduzda kamida 8 soat uplash;

- ehtiyoj tug’ilganda turmush tarzini va ishini o’zgartirish;

- turmush, o’qish va ishdan qanoatlanib yashash.³

Organizmning zaxiraviy imkoniyatlarini oshirishni pala-partish emas, batartib tashkil qilishga erishish lozim.

Jumladan: turli xil jismoniy mashg’ulotlar yordamida yurak va tana mushaklarini ishlashga majbur qilish, bunday mashg’ulotlarni belgilangan bir vaqtda bajarish va bunda ma’llum tartibga rioya qilish kabilar shular jumlasidandir.

³ Колбанов В.В. Валеологическое образование в начальной школе // журнал Начальная школа, № 1, 1999.

Ma'lumki, biz sog'lom avlod uchun kurashar ekanmiz o'z maqsadimizga erishish uchun millatni sog'lom turmush tarzida yashashga o'rgatishimiz kerak bo'ladi. Sog'lom avlod deganda, biz faqat jismonan baquvvat farzandlarni emas, balki ma'naviy jihatdan ham boy va sog'lom avlodni nazarda tutishimiz lozim. Zero, ma'naviy sog'lom bo'lmasdan turib, jismonan sog'lom bo'lish mumkin emas. Har ikkala tushuncha bir-biriga mos va biri ikkinchisini taqozo qiladi. Ham jismonan, ham ma'nan sog'lom avlodga ega bo'lган xalqni esa yengib bo'lmaydi. Biz jismonan sog'lom, yuksak ma'naviyatli va yagona milliy g'oya asosida jipslashgan millatni shakllantirishni bosh maqsad qilib qo'yay ekanmiz uni sog'lom turmush tarzida yashashga o'rgatishimiz darkor.

Ta'lif tizimida sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish:

Bu vazifa turli yo'nalishlarda izchillilik bilan, muayyan dastur asosida, aniq yo'nalishlarda olib borilishi shart. Xususan, pedagogik ta'lif jarayonida auditoriyaga sog'lom turmush tarziga oid muayyan tibbiy va gigiyenik bilimlar berish, ularda sog'lom turmush tarzini saqlashning inson tanasi takomiliga ta'siri haqidagi tushunchalarni shakllantirishga qaratilsa, ikkinchi tomonдан, yoshlarda qat'iy rejim asosida gigiyenik qoidalarga amal qilish, o'zi va yon-atrofdagilarning sog'lig'ini asrashni kundalik odatta aylantirish ko'nikmalarini tarkib toptirish bilan bevosita aloqadordir. Shuningdek, sog'lom turmush tarzi ommaviy axborot vositalari orqali keng va samarali targ'ib etilishi bilan birga barcha ta'lif-tarbiya maskanlari bilan hamjihatlikda maktab, litsey, kollejlarda beriladigan ta'lif-tarbiya mazmuniga chuqur singdirilmog'i lozim.

Ma'lumki, o'zbek oilasida ko'p avlodlilik belgilari yaqqol namoyon bo'ladi. Unda farzand ongida sog'lom g'oya va bilimlar shakllanishida bobo-buvilar, yaqin qarindosh-urug'lar, qo'ni-qo'shnilar, mahalla ham bevosita ishtirok etadi. Azaliv odatlarimizga ko'ra, farzandlarimiz tarbiyasiga ota-onaga nisbatan bobo-buvi, qo'ni-qo'shni va qarindoshlarining ta'siri kuchliroq bo'lib, ular oiladagi ma'naviy muhitning belgilovchilaridan biri hisoblanadi. Bu xil tarbiya buyuk ajdodlarimiz hayotida muayyan tizim darajasiga yetib, hozirgi kunda muhim ma'naviy-pedagogik qadriyat sanaladi. Umumiy jihatdan inson avvalo oila bag'rida unib-o'sadi, shaxs sifatida shakllanadi. Oiladagi ta'lif-tarbiya, ma'naviy-axloqiy qadriyatlar keyinchalik odamlar orasida mahalla-ko'yda, ta'lif muassasalarida sayqal topadi. Shunday ekan, vatanimiz va xalqimizning ertangi kunini, jahon hamjamiatidagi obro'-e'tiborini belgilovchi barkamol avlodni voyaga yetkazishdek muhim vazifani oila-mahalla-ta'lif muassasasi hamkorligi bajaradi.

Inson turmush tarzi o'z hayotida ro'y beradigan aniq voqeа-hodisa va turli o'zgarishlar ta'sirida shakllanadi. Jamiatning rivojlanishi, axborot oqimining o'sishi, tezkor hayot tarziga talabning ortishi natijasida o'zaro muloqot va munosabatning birmuncha murakkab tus olayotganligi o'quvchilar ruhiyatiga ta'sir ko'rsatmoqda. Oqibatda ularda o'z taqdiri, oilasi, jamoasi uchun zarur bo'lgan turmush tarziga ega bo'lisch, aqliy, hissiy va erkinlikka intilishga asoslangan xatti-harakatlar majmuini tanlashga nisbatan mas'ullikkari ortmoqda. Bu xil turmush tarzi aksariyat hollarda o'quvchilarda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan turli xil asab xastaliklarining oldini olishni taqozo etadi. Mazkur maqsadga erishish avvalo shaxsiy va ijtimoiy miqyosda sog'lom turmush tarzini tashkil etish hamda uning uzviyligi va uzlucksizligiga erishishning muhim yo'nalishlarini amalga oshirishni talab etadi. Buning uchun esa ushbu muammo mohiyatini anglash va hal etishni bilish zarurdir.

Shu asnoda amalga oshirilayotgan ilmiy tadqiqot natijalarimizning asosiy maqsadi pedagogika oliy o'quv yurtlari talabalarida sog'lom turmush tarzini shakllantirishning yaxlit pedagogik tizimini ishlab chiqish va ushbu tizimni amaliyotga joriy etishga yo'nalti-

rilgan ilmiy metodik tavsiyalar yaratishni takomillashtirish imkonini beradigan pedagogik shart-sharoitlarni asoslash hamda o’zi va atrofdagilarning salomatligini saqlashga oid bilim, ko’nikma, malaka va odatlarni egallagan shaxsnı tarbiyalashdan iboratdir. Olib borilgan tadqiqot ishi natijasida quyidagi larda erishildi:

- ta’lim jarayonida pedagogika oliy yurtlari talabalarining sog’lom turmush tarziga oid bilimlaridan foydalanish faollashtirildi va amaliyotda keng qo’llanildi;
- sog’lom turmush tarzi mazmunini anglab yetishning ahamiyatini e’tiborga olgan holda, talabalarda sog’lom turmush tarziga oid tushunchalar, uning turli sathlari muayan hodisa sifatida bosqichma-bosqich shakllantirildi;
- turli mashg’ulotlar va boshqa o’quv predmetlarini o’rganish jarayonida talabalarining sog’lom turmush tarzi to’g’risidagi ma’lumotlariiga tizimli ravishda yonda-shildi, sog’lom turmush tarzini shakllantirish samaradorligini oshirishning modeli va konsepsiysi yaratildi;

Yuqoridaq fikrlardan xulosa qilishimiz mumkinki, sog’lom turmush tarzini toza havo, shaxsiy gigiyena, rejalashtirilgan kun tartibi, ijobjiy kayfiyat hamrohligi hamda muntazam sport mashqlari, shuningdek, to’g’ri ovqatlanish va albatta, zararli odatlardan holi bo’lgan tarzda amalga oshirish kerak. Xususan, Harakatlar starategiyasining 4.5. *Yoshlarga oid davlat siyosatini takomillashtirish bandida* “Jismonan sog’lom, ruhan va aqlan rivojlangan, mustaqil fikrlaydigan, Vatanga sodiq, qat’iy nuqtayi nazarga ega yoshlarni tarbiyalashni tashkil etish”⁴ borasida alohida vazifalar belgilangan. Ummumani olganda, inson kamolotining rivojlanishi va yuksalishi kishilarning bunyodkorlik faoliyati, ularning aql-zakovati, fidokorona mehnati bilan bevosita bog’liq. Boshqacha qilib aytganda, kishilarning ma’naviy qiyofasi o’zlarining qo’llidadir.

Foydalilanigan adabiyotlar:

1. *O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagagi “O’zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo’yicha Harakatlar strategiyasi to’g’risida”gi Farmoni.* www.uza.uz
2. Arzikulov R.U. *Sog’lom turmush tarzi asoslari.* 1-tom. – T., 2005. 228 b.
3. Jumanova G. *Jamiyatda sog’lom turmush tarzini shakllantirishda milliy axloqiy normalarning ahamiyati.* // *“Sog’lom turmush tarzini shakllantirishning ilmiy uslubiy asoslari” to’plami.* – T.: Falsafa va huquq instituti nashriyoti, 2007.
4. Березовская Р.А., Никифоров Г.С. Отношение к здоровью // Психология здоровья: учебник для вузов / под ред. Г.С Никифорова. – СПб: Питер, 2003.
5. Колбанов В.В. Валеологическое образование в начальной школе // журнал Начальная школа, № 1, 1999.
6. Маджуга А.Г Синицына И.А Здоровьесберегающая педагогика: Теория, методология, опыт, перспективы развития. – М.: Логос, 2000.

⁴ O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevralda “O’zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo’yicha Harakatlar strategiyasi to’g’risida”gi Farmoni. www.uza.uz

Umida USMANOVA,

Andijon Davlat universiteti tayanch doktoranti

BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARIDA IJODIY TASAVVURNI RIVOJLANTIRISH

Annotations

Maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining ijodiy tasavvurlarini rivojlanirish masalasi pedagogik tahlil qilinib, psixologik yondashuv asosida ko'rib chiqilgan. Muallif boshlang'ich ta'lif amaliyotida o'quvchilarning ijodiy faolligini oshirishning dolzarbligi va zarurligiga e'tibor qaratib, kichik yoshti bolalarning ijodiy tasavvurini rivojlaniruvchi "Tasavvurini rivojlaniruvchi Alifbe" nomli metodik qo'llanma haqida ma'lumot bergan va uning ahamiyatini yoritgan.

Kalit so'zlar. Ijodkorlik, tasavvur, aqliy rivojlanish, ijodiy fikrash, rang-tasvir, ijodiy tasavvur, ijodiy tasavvurni tashkil qilish usullari, "Tasavvurni rivojlaniruvchi Alifbe".

В статье рассматривается развитие творческого воображения учащихся начальных классов на основе психологического подхода. Автор указывает на актуальность и необходимость повышения творческой активности учащихся начальных классов, даёт сведения о методическом пособии "Букварь творческого воображения" и подчеркивает его важность в развитии творческих способностей детей младшего школьного возраста.

Ключевые слова. Творчество, воображение, интеллектуальное развитие, творческое мышление, творческое воображение и методы создания творческого воображения.

The article deals with the development of creative imagination of primary school students on the basis of psychological approach. The author points to the relevance and the need to increase creative activity of primary school students, provides information about the methodical manual "Basics of creative imagination" and emphasizes its importance in the development of creative abilities of children of primary school age.

Key words. Creativity, imagination, intellectual development, creative thinking, creative imagination and methods of creating creative imagination.

Rеспубликамизда "Uzluksiz ta'lif tizimini yanada takomillashtirish yo'lini davom ettirish, sifatli ta'lif xizmatlari imkoniyatlarini oshirish, mehnat bozorining zamонави етиyojlariga muvofiq yuqori malakali kadrlarni tayyorlash"¹, shu bilan birgalikda boshlang'ich ta'lif sifatini tubdan oshirish, bolalarni kichikligidanoq kitob o'qishga qiziqtirish masalasi yuzasidan keng ko'lamli ishlar olib borilmoqda. Hozirgi kun ta'lif tizimining bosh va asosiy maqsadi ham ijodiy fikrlaydigan va yuksak darajadagi fikr yurituvchi shaxsni tarbiyalash va tayyorlashdan iborat.

Bugungi kunda boshlang'ich sinf o'quvchilarining ijodiy tasavvurlarini rivojlanirishning asosiy maqsadi – yosh avlodni har tomonlama yetuk, jamiyatimiz taraqqiyoti uchun zarur bo'lgan barkamol insonlar etib shakkantirishdir. Ijtimoiy faoliyat, ijodkorlik barkamol shaxs tarbiyasining tarkibiy qismi hisoblanadi. Barkamol inson o'zida ma'naviy va jismoniy yetuklikni mujassam etadi. Maktab esa, o'quvchilarni ijtimoiy hayotga yo'naltiruvchi

¹ Harakatlar strategiyasi asosida jadal taraqqiyot va yangilanish sari. – T.: G'.G'ulom, 2017.70 b..

sahna vazifasini o’taydi. Chunki har bir ezzulik, yaxshilik, diyonat va mehribonlikning boshlanish nuqtasi maktabdir. O’quvchilarning ijodi tasavvurlarini rivojlantirish uchun birinchi galda xalq og’zaki ijodi, xalq ertaklari, hikoyalari, afsonalar, bolalar ensiklopediyasi hamda xalq rassomlarining asarlari, tasviriy ifodani aks ettiruvchi bolalar kitoblari asosiy o’rin tutadi.

Tasavvur – bu majoziy fikrlashning asosi bo’lib, insonni ma’lum vaziyatda harakat qilish va muammolarni to’g’ridan-to’g’ri amaliy choralsiz hal qilishga imkon beradi. Amaliy harakatlarning imkonsizligi, qiyinligi yoki oddiygina bo’lmasligi tufayli, u hayotida katta yordam beradi.

Tajribalardan ma’lumki, biror qiziqarli hayotiy hodisa yoki multfilm qahramonlari muhokama qilinganda o’quvchilar birdan turli xildagi, atroficha fikrlar bildira boshlaydi. Shunday vaziyatlarda ular o’z aqliy imkoniyatlaridan ko’p narsalarni bilishi ma’lum bo’lib qoladi. Shu o’rinda savol tug’iladi: nega ular darsga oid mavzular yuzasidan gapirganlarida bunday ishtiyoq bilan so’zlamaydilar? Chunki multfilmlarni tomosha qilganlarida tasavvur yaqqol namoyon bo’ladi. Ularni qiziqtiruvchi tasviriy ifodalar, boy rang-tasvir namunalari, tasavvur qilish imkoniyati to’laligicha yoritiladi. Shularni hisobga olib, darsliklarda, dars jarayonida bolalarni qiziqtiradigan, ularni ijodi tasavvurini rivojlantiradigan, boy rang-tasvir namunalaridan foydalanilgan, tabiatiga, yosh xususiyatiga mos mavzular ko’proq berilishi, matnlar yuzasidan taqdim etilgan savol-topshiriqlarning turfa xilligi darslardagi shunday vaziyatlarning asosi bo’ladi. O’quvchilarning ruhiy muvozanatdan chiqishi esa ularni ma’naviy kamolot sari yetaklash garovidir.

Tasavvurni tarbiyalash, uni shakllantirish, rivojlantirish, ta’lim-tarbiya jarayonidagi o’quvchi tasavvurini o’stirish hamisha ustozlarning zimmasidagi muqaddas bir vazifa ekanligi millatning ilg’or kishilari diqqat markazida bo’lgan. Ma’lumki, bolalar maktabgacha bo’lgan davrida favqulodda ijodi tasavvurlari boy bo’ladi. 5-6 yoshda atrof-muhit haqidagi tasavvurlarni o’zlashtirib oladilar, o’zlarining amaliy faoliyatları va borliqni anglashlari uchun zarur bo’lgan har xil ma’lumotlarga ega bo’ladilar. Ularning bu davrdagi taraqqiyoti muntazam o’qitish ishlarisiz, yashash tarzi jarayonida amalga oshadi. Bolalar maktab hayotiga kirib kelganlarida, ularning faoliyati dasturlar asosida tizimli bilim olishga o’tganda bir qadar o’zgaradi. Bizningcha, bu o’qish-o’rgatish jarayonida tabiiylikning buzilgani, unga sun’iylikning aralashuvni tufayli sodir bo’ladi.² Bola mакtabga borgach, uning mustaqilligi, o’z intellektual darajasidagi fikrashi va ixtiyoriy faoliyati ma’lum darajada cheklanadi. Undan mакtab talablariga muvofiq ish yuritish talab etiladi.

Shu o’rinda xorijiy adapbiyotlarga nazar solsak umumiy tajribalardan foydalanish imkonи paydo bo’ladi. M.I. Rozetning fikriga ko’ra, “Tasavvur va fikrlashdagi o’xshashlik yoki farqni hisobga olsak, muammoni hal etish katta yoki kichik noaniqlik bilan ifodalaniши mumkin. Muammoli vaziyatni tavsiylovchi turli vaziyatlarga qarab, ayni muammo hayoliy tasavvur va fikrlash yordamida hal qilinishi mumkin. Tasavvur shu paytning o’zida vaziyatning noaniqligi juda yuqori bo’lgan vaqtida ishlaydi. Ushbu funksiya yordamida bola rasmlarda haqiqatni namoyish qilishi va muayyan muammolarni hal qilishda ularni ishlatishi mumkin.”³

O’zining tadqiqotlarda Ye.N. Melnikova: “Tasavvur insonning juda qimmatli aqliy mulki hisoblanadi. Ko’pchilik xayoliy fantaziya haqida gapirib beradi. Bu eng katta qiyomatning sifati ekanligini ta’kidlash mumkin. Tasavvur faqat insonga xosdir. Mehnat va faoliyat jarayonida tasavvur paydo bo’ldi va rivojlandi. Hech narsa qilmasdan oldin, in-

² Qulaxmetova M. O’quvchilarning ijodi fikrlash qobiliyatini shakllantirish. – T.: Sano-standart, 2011.

³ Rozet I.M. Hayoliy psixologiya. – Minsk, 1977. 312 b.

son nimani amalga oshirish kerakligini, qanday qilib buni amalga oshirilishini, narsaning nimaga o'xshashligini anglashga urinadi. Bu esa inson miyasida joylashgan asab tolalariiga o'zaro ta'sir qilib, insonning mehnat faoliyatiga kirishishiga yordam beradi. Tasavvur haqiqatan ajralishdir. Biror kishi, ba'zida hali ko'rilmagan narsalarni tasavvur qiladi. U hali mayjud emas, aslida bor emas, balki tashqi dunyoda obyektiv haqiqatda tasavvurning manbaidir.⁴ L. Vgotskiyning fikricha: Insonning qanchalik ko'p bilimga ega ekanligi uning tasavvuriga katta ta'sir qiladi? Tasavvur haqiqiy dunyoni bilish jarayonidir.⁵

Bolaning yosh xususiyatini hisobga olsak, harflarni tanishga, bir-biriga bog'lab o'qishga qynalishi tabiiy xoldir. U o'qiy olmagach, rasmi kitoblarga qiziqa boshlaydi. O'qiy olmagani uchun ko'plab savollari javobsiz qoladi. Shundan xulosa qilib, biz tadqiqotchilar ijodiy tasavvurini rivojlantirishga qaratilgan, rang-tasvirga boy bo'lgan, o'zbek, rus, ingliz tilidagi metodik qo'llanmani tayyorlashni o'z burchimiz deb hisoblashimiz lozim.

O'y lashimizcha, bugungi kunda boy tasavvurga ega bo'lgan insonda ijodkorlik, yaratuvchanlik, ijobiylik, keng fikrlilik, fantaziyaviylik va shunga o'xshash xislatlarni kuzatish mumkin. Qolaversa, boy rang-tasvir namunalari orqali o'quvchining ongiga krib borish va shu orqali zarur bilimlarni berish yuqori samara berishi xorij tajribasidan ma'lum. Bolaning 6 yoki 7 yoshdan ta'lif olishga jalb qilinishini hisobga olsak, rasm kompozitsiyasiga asoslangan kitob orqali bolani zeriktirmay, ta'lif olishdan bezdirmay, ta'lif-tarbiyaga jalb qila olish zarur ahamiyat kasb etadi.

Boshqa aqliy vazifalar singari tasavvurlar ham bolaning yoshi bilan o'zgaradi. Maktabgacha va boshlang'ich sinf yoshidagi o'quvchilarda tasavvur funksiyasining faolla-shuvi kuzatiladi. Dastlab, qayta tiklash (erta yoshda ertakli tasvirlarni tasavvur qilish imkonini beradi), keyin esa ijodiy (buning natijasida asosan yangi tasvir yaratilgan) fantaziya shakllanishi uchun o'zlarining faol ishlarini hayolga bog'lashadi.

Demak, rang-tasvir namunalari orqali bolalarning ijodiy tasavvurini rivojlantirish boshqa usullariga nisbatan yuqori samara beradi. Chunki tasvir orqali yetkazilishi mo'l-jallangan bilimni yaqqol tasvirlash mumkin. Bola o'qiy olmasa-da rasm kompozitsiyalari orqali asosiy g'oyani anglab yetadi.

Dolzarb muammo sifatida 6-7 yoshdagagi maktab o'quvchilarining aynan ijodiy tasavvurini rivojlantirishga qaratilgan qo'llanmalarning mavjud emasligini keltirib o'tmoqchimiz.

Bu maqsad yo'lida tadqiqot ishlarimizda kichik yoshdagagi maktab o'quvchilarining ijodiy tasavvurini rivojlantirishdan iborat "Tasavvurni rivojlantiruvchi Alifbe" deb nomlanuvchi metodik qo'llanma yaratilmoqda. Mazkur metodik qo'llanmani tayyorlash uchun kerakli guruhni shakllantirish, rivojlantirish va ularning amaliy yordamini yo'lga qo'yish zarur. Ushbu metodik qo'llanma orqali bolalarning tasavvurini o'stirish bilan birga o'zbek lotin alifbosini o'rgatish maqsad qilib belgilangan.

Mazkur metodik qo'llanma ota-onalar va o'qituvchilar uchun eslatma, bolalar ruhiyatini aks ettiruvchi rasmlar, mevalar va poliz ekinlari jamlanma rasmlari, yil fasllari, uy va o'rmon hayvonlari, o'zbek lotin alifbosini aks ettiruvchi rasm kompozitsiyalaridan iborat bo'lib, jami 80 betni tashkil etadi. 6-7 yoshdagagi maktab o'quvchilarining ijodiy tasavvurini rivojlantirish maqsadida metodik qo'llanmaning har bir betida o'ziga xos topshiriqlar bo'lib, rasm kompozitsiyalarining toldirilmay qolgan qismini metodik qo'llanma ilovasida berilgan yopishtirishga mo'l-jallangan detallar orqali to'ldiradilar. Ba'zi topshiriqlarda

⁴ Мельникова Е. Психологическое сопровождение развития творческого воображения в условиях современного обучения. Афтореф. Дисс.канд. псих. наук. – Алматы, 2011.

⁵ Выготский Л.С. Фикрлаш ва гапириш. – М.: Педагогика, 1982.

noto‘g‘ri kompozitsiyalar berilgan bo‘lib, o‘quvchi xatoliklarni tuzatadi. Ayrimlarida esa, mozayka shaklida yoki konstruktur shaklida topshiriqlar berilgan.

Tanlangan rasmlar 6-7 yoshli bolalarga tushunarli bo‘lishini hisobga olish kerak bo‘ladi. Kitobning qo‘srimcha yopishtiriladigan ilovalarini ham rassom yaratgan rasmlar asosida tayyor holatga keltirish lozim. Topshiriqlar uchun xizmat qiladigan har bir ilova shu varaqning o‘rtasiga kichik hajmda joylashtiriladi.

Bunday metodik qo’llanma o‘quvchiga zavq berish bilan birga ijodiy tasavvurini, fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi. Boy tasavvurga ega bo‘lgan insonda ijodkorlik, yaratuvchanlik, ijobiylik, keng fikrlilik, fantaziyaviylik va shunga o‘xshash xislatlarni kuzatish mumkin. Bundan tashqari, yaratilayotgan bunday metodik qo’llanma bolaning kasbiy qiziqishlarini rivojlantirishga, hayvonlar bilan tanishish va do’stlashishga, milliy urf-odat va an’analarmizni hamda umuminsoniy qadriyatlarimizni anglab yetishga, tabiatni asrashga o‘rgatib boradi.

Xulosa qilib aytganda, tasavvurning ahamiyati shundaki, u fikrlash uchun zarur bo‘lgan to‘liq bilim bo‘lmasa-da, qaror chiqarishga va muammoli vaziyatdan chiqish yo‘lini topishga imkon beradi. Bu ijodiy tasavvurni faollashtiradi. Ushbu funksiya yordamida bola rasmlarda haqiqatni namoyish qilishi va muayyan muammoli vaziyatlarni hal qilishda ularni ishlatishi mumkin. Hal qilinishi lozim bo‘lgan narsa qanchalik noaniq bo‘lsa, tasavvurning roli shuncha ortadi yoki aksincha. Tasavvurning yana qimmatli tomoni shundaki, yetarli bilimga ega bo‘lmasdan turib ham muammoli vaziyat paytlarida qsaror qabul qilishi va uni bajarishga yo‘l topishi mumkin.

Foydalilanilgan adabiyotlar:

1. Harakatlar strategiyasi asosida jadal taraqqiyot va yangilanish sari. – T.: G’.G’ulom, 2017. 70-b.
2. Qulaxmetova M. O‘quvchilarning ijodiy fikrlash qobiliyatini shakllantirish. –T.: Sano-standart, 2011.
3. Inayatova M. Alifbe darsliklari vositasida boshlang‘ich ta’limda uzviylik va vorisiylilikni ta’minlash muammolari. // Uzluksiz ta’lim jurnalı. 2005. № 4. 60-64-b.
4. Elkonin D. B. Bolalikda ruhiy rivojlanish: Tanlangan psixologik ishlar. – Voronej, 1995.

Uraltosh RUZIYEVA,

Toshkent shahar Mirzo Ulug'bek tumani
148-umumiy o'rta ta'lif maktabi o'qituvchisi

BIOLOGIYA FANINI O'QITISHDA TAYANCH KOMPETENSIYA ELEMENTLARINI TARKIB TOPTIRISH YO'LLARI

Annotations

Maqolada biologiya fanini o'qitishda tayanch kompetensiya elementlarini tarkib toptirish yo'llari bayon etilgan. Shuningdek, biologiya fanini o'qitishning turli shakllari (dars, darsdan tashqari ishlar, sinfdan tashqari mashg'ulotlar)da 8-sinf o'quvchilarida matematik savodxonlik, fan va texnika yangiliklardan xabardor bo'lish hamda foydalananish kompetensiyasini shakllantirish usullari yoritilgan.

Kalit so'zlar. Biologiya, matematik savodxonlik, fan va texnika, tayanch kompetensiya, elementlar, bilim, malaka, ko'nikma.

В статье исследованы пути составления элементов опорной компетенции при преподавании биологии. Также рассмотрены способы формирования математической грамотности и осведомленности о новостях науки и техники у учащихся 8-х классов при различных формах преподавания биологии (урок, внеклассная работа, внеклассные упражнения).

Ключевые слова. Биология, математическая грамотность, наука и техника, опорная компетенция, элементы, знание, квалификация, навык.

The article investigates the ways of drawing up the elements of basic competence in teaching biology. Also, the methods of formation of mathematical literacy and awareness of the news of science and technology in students of 8th grade in various forms of teaching biology (lesson, extracurricular activities, extracurricular exercises).

Key words. Biology, mathematical literacy, science and technology, basic competence, elements, knowledge, qualification, skills.

“Dunyoda ilmdan boshqa najot yo'q va bo'lmagay”. Ajdodlarimiz bundan 11 asr oldin aytgan ushbu so'z asrlar osha o'zining dolzarbligini aslo yo'qotayotgani yo'q. Ayniqsa, bugungi global lashayotgan davrda ilm dunyon qutqarishning asosiy omili bo'lib qolyapti. Shu bois mamlakatimizda yoshlarni barkamol qilib voyaga yetkazish davlatimiz siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylangan.

Umumta'lif fanlarini o'qitishning uzlusizligi va izchilligini ta'minlash, zamонави методологиесини яратиш, умумий о'rta va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi davlat ta'lif standartlarini kompetensiyaviy yondashuv asosida takomillashtirish, o'quv-metodik majmualarning yangi avlodini ishlab chiqish va amaliyatga joriy etish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi Respublika maqsadli kitob jamg'armasini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida”gi,

hamda O’zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Umumi o’rta ta’lim to’g’risidi-dagi nizomni tasdiqlash to’g’risida”gi 2017-yil 15-martdagи 140-sonli qarori tasdiqlandi.

Qarorga binoan Davlat ta’lim standartini bajarish O’zbekiston Respublikasi hududida faoliyat yuritayotgan barcha umumiy o’rta ta’lim muassasalari uchun majburiydir. Davlat ta’lim standartining maqsadi umumiy o’rta ta’lim tizimini mamlakatda amalga oshirilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar, rivojlangan xorijiy mamlakatlarning ilg’or tajribalari hamda ilm-fan va zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalariga asoslangan holda tashkil etish, ma’naviy barkamol va intellektual rivojlangan shaxsn tarbiyalashdan iborat.

O’zbekistonda ta’limning maqsadi fan asoslarini chuqur o’zlashtirib, kelgusida fannlardan egallagan kompetensiyalarga asoslangan holda kasb tanlash va mustaqil hayotda o’z o’rnini topishga qaratilgan. 5-9-sinflarda biologiyaning bo’limlari hisoblangan botanika, zoologiya, odam va uning salomatligi, sitologiya va genetika asoslari kabi bo’limlarini o’rganishda hayot shakllarining xilma-xilligi, ularning xususiyatlari, asosiy biologik tushunchalar, nazariy va qonuniyatlar haqida qancha ma’lumotlar yotadi. Shu ma’lumotlarga asoslangan ayrim mavzularni (masalan, 8-sinf biologiya fanini o’qitishda kompetensiyaviy o’qitish jarayonida (Tayanch harakatlanish, qon aylanish, koddaminatlik, nafas olish tizimi, moddalar almashinuv, energiya sarfi) yoritib berishda o’quvchilar-da “Nazariyaga tayangan holda masalalar ishlash” mexanizmini shakllantirish haqidagi tushunchalar berish maqsadga muvoqiqdır.

Real olamdagи yuz beradigan eng sodda hodisalardagi miqdoriy va sifatiy nisbatlar, olamdagи real formalar: natural son, miqdor, jadvallar, formulalar va boshqa tushunchalar abstrakt, lekin real borliqdagi predmetlarga xos bo’lgan bog’lanish sanaladi. Bu bog’lanishlarni biologiyaga oid tushuntirib, o’quvchilar ongiga matematik yo’llar orqali yetkazib berish bilan bir qatorda (real borliqlar orqali) nutq tafakkurini rivojlantirish har bir dars o’quvchi uchun yangi axborotdir. Ayniqsa, yangi o’quv materiali orqali o’quvchilar bilim va ko’nikmalarini shakllantirish asosiy ta’lim sifatini ta’minlovchi omildir. O’quvchilarga yangi bilimlarni berish va olingan yangi bilimlar asosida ko’nikmalarini shakllantirish uchun kichik guruhlarda ishlash, vizuallashtirish, mustaqil ijodiy ishlash, o’yin mashqlari va rolli o’yinlar kabi noan’anaviy ta’lim metodlaridan foydalanish yaxshi samara beradi.

Ta’lim jarayonini samarali tashkil qilish borasida bugungi kunda ko’plab amaliy ishlар qilinmoqda. O’quv jarayonining markazida o’quvchi shaxsi va qadri, ma’naviyati turar ekan, har bir o’qituvchi bu jarayonni samarali va qiziqarli qilib tashkil qila olishi kerak. Shuni e’tiborda tutish kerakki, shaxsga qaratilgan ta’lim, o’quvchining o’quv-biluv, mehnatini tashkil etishni harakatlanturuvchi, uning qiziqish, xohish, talab-istiklalini ro’yobga chiqaruvchi kuch bo’lib xizmat qiladi.

Dars jarayonida o’quvchining matematik savodxonligiga ham e’tibor qaratilishi lozim. O’quvchi shaxsiga qaratilgan ta’lim, o’quvchining faolligini oshirish, mustaqil, ijodiy, fikrlashga o’rgatish, mustaqilligi va erkinligini ta’minlash, qiziqishlari asosida ish yuritish, ichki imkoniyatlarini ishga solish, qiziqishlari orqali qo’shimcha ta’lim olishga yo’llash, o’z-o’zini rivojlantirishni o’z ichiga olishida matematik savodxonlikning o’rni katta. Aynan mana shu jarayonda katta natijalarga erishish maqsadida hozirgi davr ta’lim taraqqiyoti yangi yo’nalish – innovatsion pedagogikani maydonga olib chiqdi.

Matematika fani rivojlanishi asoslari insoniyat faoliyatining amaliy ehtiyojlardan kelib chiqadi. Fanning rivojlanishi bu ishlab chiqarishning shakllanishi bilan asoslanadi. Matematik savodxonlikni oshirish uchun har ikki tomon, ya’ni o’qituvchi va o’quvchi orasida yangi metodlar orqali darslarni tashkil qilish, turli interfaol usullardan foydalanim bilim berish, bir so’z bilan aytganda, ta’lim jarayonida yangilik yaratishdir.

Maktabda o'qitishning asosiy shakli dars hisoblanadi. Ayrim darslarga tayyorgarlik ko'rish uchun matematik savodxonlikni oshirish hamda matematik hisob-kitoblik mavzularni puxta o'zlashtirib, mavzular bo'yicha o'quv dasturini o'rganish zarur. Doimo dasturlardagi, darsliklardagi va ayrim mavzulardagi o'zgarishlar o'rganib borilsa, darsda reja tuzishga qiyalmaydi. Darslar rejasidansiz samarali bo'lishi bilan birga, har bir o'quvchining bilimida oldinga siljishni ta'minlaydi.

Biologiya fanini o'qitishda o'quvchilarda matematik savodxonlik, fan va texnika yangiliklaridan xabardor bo'lish hamda foydalanish kompetensiyasi elementlarini tarkib top-tirish yo'llari orqali hamda Davlat ta'lif standartining vazifalariga mos tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat:

- umumiy o'rtalim mazmuni va sifatiga qo'yiladigan talablarni belgilash;
- milliy, umuminsoniy va ma'naviy qadriyatlar asosida o'quvchilarni tarbiyalashning samarali shakllari va usullarini joriy etish;
- o'quv-tarbiya jarayoniga pedagogik va zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish, umumiy o'rtalim muassasalar o'quvchilari va bitiruvchilarining malakasiga qo'yiladigan talablarni belgilash;
- kadrlarni maqsadli va sifatlari tayyorlash uchun ta'lif, fan va ishlab chiqarishning samarali integratsiyasini ta'minlash;
- ta'lif va uning pirovard natijalari, o'quvchilarning malaka talablarini egallaganlik darajasini tizimli baholash tartibini, shuningdek, ta'lif-tarbiya faoliyati sifatini nazorat qilishning huquqiy asoslarini takomillashtirish;
- davlat ta'lif standartlari talablarining ta'lif sifati va kadrlar tayyorlashga qo'yiladigan xalqaro talablarga muvofiqligini ta'minlash.

Biologiya fanini o'qitishda o'quvchilarda matematik savodxonlik, fan va texnika yangiliklaridan xabardor bo'lish hamda foydalanish kompetensiyasi elementlarini tarkib top-tirish yo'llarining asosiy vazifasi quyidagilardan iborat:

1. Biologiya fanini o'qitishda o'quvchilarda matematik savodxonlik, fan va texnika yangiliklaridan xabardor bo'lish hamda foydalanish kompetensiyasini shakllantirishning nazariy asoslarini, xususan, kompetensiya va kompetentililik haqidagi tushunchalarning mohiyatini ochib berish bilan birga matematik savodxonlik, fan va texnika yangiliklaridan xabardor bo'lish hamda foydalanish kompetensiyasini tavsiflash.

2. Mazkur kompetensiyani biologiya fanini o'qitishning turli yo'llarini tatbiq etish.

Biologiya fanidagi kashfiyotlarning ahamiyati, tirik tabiatning qonuniyatları, biologik xilma-xillik haqida, atamalar, xususiy va umumbiologik tushunchalar, qonunlar, nazariyalari, gipotezelarning mazmun-mohiyatini tushuntirish hamda o'quvchilarda o'z fikrini bayon eta oladigan va asoslay oladigan, tushunchalarni tahlil qiladigan, so'ng umumlash-tirib, xulosalar chiqara oladigan bo'lib yetishi uchun o'qituvchi qaysi metod, o'ynlardan foydalanmasin bilimlarni o'quvchi ongiga yetkazib berishi zarur.

O'quvchilar biologik obyekt, hodisaning o'ziga xos jihatlarini ko'rgazmali vositalar asosida taniydi. Mohiyatini tushungan holda yozma, og'zaki tavsiflay olishida matematikaga doir bajariladigan ishlar o'quvchilarni boshqa fanlardan oladigan bilimlariga qaraganda ko'proq savodlilikka, tirishqoqlikka, puxtalikka, aniqlikka, o'z fikr va xulosalarini nazorat qila olishga, ayniqsa, kuzatish, tajriba va fahmlash asosida aytildigan fikrlarining ravon bo'lishiga e'tibor berishga odatlantiradi.

O'quvchilarda matematik bilimlarga bo'lgan qiziqish, matematik xarakterdagi masalalarni sabr-toqat va tirishqoqlik bilan yechishida bilim, malaka, ko'nikmalari rivojlantiriladi. Induktiv va deduktiv tafakkurning boshlang'ich ko'nikmalarini, aqliy qobiliyatlarini, ya'ni tahlil qilish, sintezlash, taqqoslashni, abstraktlashtirish va umumlashtirish qobili-

yatlarini rivojlantirishga, idroklilik va ziyraklikni, odam tanasida kechadigan jarayonlarni o’quvchi o’zi matematik yo’llar bilan tasavvurlarni va xayolni o’strishga matematik ta’lim berish katta yordam qiladi.

Amaliy maqsadlar: Misol uchun, “Odamning ikkala qo’lida nechta naysimon suyak bor?”, degan savolning yechimida nazariyaga tayangan holda amalda matematik yo’llar bilan topamiz yoki odamlarning bir kecha-kunduzlik ovqatlanish ratsionini tuzishda ham bevosita amaliy maqsadlarni nazariya bilan bog’liqligini ko’rish mumkin. Amaliyat bilan bog’lay olishdan asosiy maqsad o’quvchilarda bilim, ko’nikma malakani shakllantirish bilan bir qatorda matematik savodxonlikni oshirishdan iborat. Tirik tabiatning qonuniyatlarini, biologik xilma-xillik, xususiy va umumbiologik tushunchalar, biologik qonuniyatlarning mazmun-mohiyatini tushuntirib bera oladi. Olgan bilimlarini hayotda qo’llay olish uchun kompetensiyaning ahamiyati nihoyatda katta.

Biologiya fanini o’qitishda 8-sinf o’quvchilarida matematik savodxonlik, fan va texnika yangiliklardan xabardor bo’lish hamda foydalanish kompetensiyasini shakllantirishning nazariy va metodik asoslarini hal etish, zaruriy hollarda talab etiladigan faoliyatini mukammal bajarish qobiliyatlarini rivojlantiradi. Kompetensiyaviy yonda-shuvda o’qitish maqsadlari o’quvchilar tomonidan o’z-o’zini anglash, ta’lim tarbiya jarayonida, o’quv maqsadlarga erishish yo’llarini tushuntirish, o’quvchilarning o’quv – bilim – bilish faoliyatini faollashtirish, o’quvchilarning shaxs sifatida o’z-o’zini rivojlantirish orqali jamiyat va mustaqil hayotda moslashuvi, ijtimoiylashuvi kabi ustuvor yo’nalishlarni mo’ljallash nazarda tutiladi. Biologiya fanidan kompetensiyaviy o’qitish jarayonida o’quvchilarga biologiya mavzusidagi ayrim (Tayanch harakatlanish, qon aylanish, koddaminatlik, nafas olish sistemasi, moddalar almashunuvi, energiya sarfi) mavzularni yoritib berishda, o’quvchilarda “masala” haqidagi tushunchalar berish hamda kitobdagagi nazariyalarga tayangan holda o’rgatish lozim. Kompetensiyani tarkib toptirish usullari va shaxs hayotidagi ahamiyatiga ko’ra darajalarga ajratiladi. O’quvchi shaxsining umumiyo rivojanishiga yordam beradigan kompetensiyalar tayanch kompetensiya, faqat biologiya o’quv fani orqali tarkib toptiriladigan kompetensiyalar xususiy kompetensiyalar deyiladi. O’quvchilarда tarkib toptiriladigan kompetensiyalar quyidagi darajalarga ajraladi:

1. Tayanch kompetensiyalar – umumiy o’rta ta’lim maktablari o’quv rejasidan o’rin olgan barcha o’quv fanlari mazmuni va o’qitish jarayoni orqali tarkib toptiriladigan kompetensiyalar.

2. Xususiy kompetensiyalar – biologik ta’lim va tarbiya jarayonida DTS bilan me’yorlangan bilim, ko’nikma va malakalar asosida tarkib toptiriladigan kompetensiyalar hisoblanadi. Biologiya fanidan o’quvchining kompetensiya – biologiya fani bo’yicha egallagan bilim, ko’nikma va malakalaridan kundalik hayotida duch keladigan amaliy va nazariy masalalarni yechishda foydalanish va amaliyotda qo’llay olish qobiliyatidir.

Biologiya o’qituvchisi o’quvchilarда yuqorida qayt etilgan tayanch kompetensiyalarini tarkib toptirish maqsadida o’quv fani mazmunini tahlil etishi, o’qitishning barcha shakllari: dars, darsdan tashqari ishlar, ekskursiyalar hamda sinfdan tashqari mashg’ulotlarda olib boriladigan ishlarni tizimli va bir-biriga uzviy ravishda amalga oshirishni loyihalashi lozim.

Tayanch kompetensiyalar va me’yoriy hujjatlarni yuritishda ularni quyidagicha yozilishi tavsiya qilinadi:

- umumiy o’rta ta’lim mazmuni va sifatiga qo’yiladigan talablarni belgilash;
- milliy, umuminsoniy va ma’naviy qadriyatlar asosida o’quvchilarni tarbiyalashning samarali shakllari va usullarini joriy etish;

– o'quv-tarbiya jarayoniga pedagogik va zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish, umumiy o'rta ta'lif muassasalari o'quvchilari va bitiruvchilarining malakasiga qo'yiladigan talablarni belgilash;

– kadrлarni maqsadli va sifatli tayyorlash uchun ta'lif, fan va ishlab chiqarishning samarali integratsiyasini ta'minlash;

– ta'lif va uning pirovard natijalari, o'quvchilarning malaka talablarini egallaganlik darajasini tizimli baholash tartibini, shuningdek, ta'lif-tarbiya faoliyati sifatini nazorat qilishning huquqiy asoslarini takomillashtirish.

Matematik savodxonlik, fan va texnika yangiliklaridan xabardor bo'lish hamda foy-dalanish kompetensiyasi:

– o'quvchi kattalashtirib ko'rsatuvchi asboblar va buyumlarni necha marta katta-lashtirishini hisoblay olishi, mikroskoplar bilan ishlay olish qobiliyatlarini rivojlantirgan bo'lishi;

– fanga doir masala va mashqlarni mustaqil ravishda yecha olishi, standart top-shiriqlarni bajara olish. Mazkur tayanch kompetensiyalar biologiya fanidan dars jarayonida uzlusiz ravishda shakllantirib boriladi. Shuningdek, biologiya fanining mazmunidan kelib chiqqan holda o'quvchilarda fanga oid umumiy kompetensiyalar ham shakllantiriladi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, faqat darsliklardagi ma'lumot bilan chegaralanmasdan qo'shimcha materiallardan, matematik savodxonlik, kompetensiya elementlari dan hamda metodlardan foydalanilsa, dars yanada mazmunli bo'lib, o'quvchilar o'rganidigan bilimlari, dunyoqarashlari kengayib boradi. Bu esa bugungi kun o'qituvchilarini izlanishga, ko'proq kitob o'qishga, fan yangiliklaridan boxabar bo'lish uchun turli manbalardan foydalanishlari lozimligini ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 6-apreldagi "Umumiy o'rta ta'lif va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'lifining davlat ta'lif standartlarini tasdiqlash to'g'risida"gi 187-son qarori. www.lex.uz
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 15-martdag'i "O'rta ta'lif to'g'risidagi Nizomni tasdiqlash haqida"gi 140-sonli qarori. www.lex.uz
3. "Aniq va tabiiy fanlarni o'qitishning zamonaviy metodologiyasi: muammo va yechimlar" mavzusidagi aniq va tabiiy fanlar o'qituvchilari respublika Forumi tavsiyalari // "Ma'rifat" gazetasi, 2016-yil 16-dekabr. 99-son.
4. Adizov A.E, F.G.Felgdman. Biologiya va olam. – T.: O'qituvchi, 2004.
5. Abduqodirov A.A., Astanova F.A., Abduqodirova F. "Case-study" uslubi: nazariya, amaliyot va tajriba // O'quv qo'llanma. –T.: Tafakkur qanoti, 2012.
6. Muftaxov A.G. Biologiya. – T.: O'qituvchi, 2004.

Nargiza DILOVA,

A. Avloniy nomidagi Xalq ta'limi tizimi rahbar va mutaxassis xodimlarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish instituti katta o'qituvchisi

HAMKORLIK MUHITINI RIVOJLANTIRISHDA PEDAGOG MAHORATINING O'RNI

Annotation

Maqlolada pedagog hamkorlikning asosiy prinsiplari o'qituvchi-o'quvchi misolida yoriltilgan. Muallif maqsadga erishish uchun o'qituvchida pedagogik mahorat mukammal bo'lishi zarurligini ta'kidlab, o'qituvchi va o'quvchining asosiy vazifalariga e'tibor qaratgan.

Kalit so'zlar. Pedagogik mahorat, pedagogik hamkorlik, obyekt va subyekt, muloqot, o'qituvchi va o'quvchi dars jarayoni, vazifalar.

В статье освещены основные принципы педагогического сотрудничества на примере отношений "учитель-ученик". Автор, отмечая необходимость наличия высокого педагогического мастерства, также определяет основные задачи учителя и ученика, необходимые для достижения поставленных целей.

Ключевые слова. Педагогическое мастерство, сотрудничество, объект и субъект, общение.

The article highlights the basic principles of pedagogical cooperation on the example of "teacher-student" relations. The author, noting the need for high pedagogical skills, also determines the main tasks of the teacher and the student necessary to achieve these goals.

Key words. Pedagogical skills, cooperation, object and subject, communication.

Shaxsni har tomonlama barkamol etib tarbiyalash nihoyatda murakkab jarayon bo'lib, juda qadim zamonlardan buyon ushbu faoliyatga jamiyatning yetuk kishilari jalb etilgan. Mazkur holat yosh avlod tarbiysi, uning tashkil etilishi mazmuni nafaqat shaxs kamoloti, balki jamiyat taraqqiyotini ham belgilashda muhim ahamiyatga ega ekanligini anglatadi. Ushbu tajribalar o'qitish shakllarida foydalilaniladigan o'qitish qonuniyatları, prinsiplarini ijodiy qo'llashda, ilmiy bilishga doir g'oyalar, nazariyalar, qonuniyatları amaliyotga tatbiq etishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, qadimdan buyuk allomalar vatani bo'lib kelgan O'zbekistonda yosh avlod tarbiysi mutlaqo o'zgacha ma'no kasb etishi muqarrar.

Har bir yosh mutaxassisni puxta ilmiy-nazariy bilimlar bilan qurollantirish, egal-lagan ilmiy bilimlarni amaliy faoliyatda qo'llash uchun ko'nikma va malakalarini rivojlantirish, albatta, oson ish emas. O'qishga ilmiy, ongli munosabat bilan qaraydigan, mustaqil fikrlaydigan, mukammal ma'lumotlarni egallashga layoqatli, bilish faoliigi va aqliy mehnat madaniyatini o'zida mujassamlashtirgan yoshlarni voyaga yetkazish – muhim vazifa.

Bugungi kunda o'qituvchi bilan ta'lif oluvchi hamkorligini tashkil etish masalasi, ayniqsa, boshlang'ich ta'lif va umumiyligi o'rta ta'lif tizimi ta'lif jarayonida muhim ahamiyatga ega. Bu ta'lif beruvchi uchun ham, ta'lif oluvchi uchun ham o'z faoliyatini mustaqil tarzda tashkil etishiga oid nazariy yondashuvlardan biri bo'lib, mazkur naziariya o'qituvchi-o'quvchi hamkorligini to'g'ri tashkil etish hodisasi bilan bog'liq bo'lgan yangi dunyoqarashdir. Hamkorlikda o'qitish g'oyasi turli mamlakatlardagi, jumladan, Amerikadagi J.Xopkins universiteti professori – R.Slavin (1990), Minnesot universiteti professori – Sh.Sharon (1998) tomonidan tadqiq etilgan.

Amerika olimlari tomonidan ishlab chiqilgan hamkorlikda o'qitish, asosan o'quvchilarda DTS va fan dasturida qayd etilgan bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirish, Isroil va Yevropa olimlari tomonidan tavsiya etilgan hamkorlikda o'qitish, yuqorida qayd etilganidek, ko'proq o'quvchilar tomonidan o'quv materialini qayta ishlash va loyi-halash faoliyatini rivojlantirish, o'quv bahsi va munozaralar o'tkazishni nazarda tutadi.

Hamkorlik pedagogikasining rivojlanishida o'zbekistonlik ilg'or pedagog-novatorlar: N.Azizzodjaeva, Ishmuhamedov, J.Yo'idoshevlar pedagogik jarayon ishtirokchilari (o'qituvchi va o'quvchilar) o'tasida insonparvarlik tamoyiliga asoslangan o'zaro munosabatlarni tashkil etish muhimligini ta'kidlab o'tadilar.

Pedagogik hamkorlikning yuzaga kelishi uchun o'qituvchi va o'quvchi pedagogik jarayonining o'zaro aloqador subyektlari mavqeyida bo'lishlari kerak. Zero o'quv-biluv jarayonining shaxsga yo'naltirilganligi masalasi markazida ham ta'lif jarayonida uning subyektlari orasidagi hamkorlikning mohiyati muhim ahamiyatga egadir. Bu esa o'quv-tarbiya jarayonidagi hamkorlik subyektlarning birlashtirishlari va o'z faoliyatlarida ijodiy qo'llashlariga ko'maklashadi.

Pedagogik mahoratni egallashda nazariy va amaliy kasbga oid bilimlarni egalish, pedagogik jamoa bilan doimiy muloqotda bo'lish ijobiy natijalar beradi. Binobarin, bunday muhitda o'zaro fikr almashish, shaxsiy mulohazalarni boshqalar tomonidan bildirilayotgan qarashlar bilan taqqoslab, ularning to'g'riligi, haqqoniyligiga ishonch hosil qilish, mavjud bilimlarni yanada boyitish, xato yoki kamchiliklarni aniqlash hamda ularni bartaraf etish yo'llarini topish imkoniyati mavjud.

O'qituvchining eng muhim sifatlaridan biri – uning o'quvchilar bilan o'zaro hamkorlikda ta'lif-tarbiyaviy faoliyatni samarali tashkil qilishi, ular bilan qizg'in muloqot qila olishi va ularga jonkuyar, mehribon rahbar bo'lishidir. Pedagogik-psixologik yo'nalishlarda olib borilayotgan ilmiy-tadqiqot ishlarida o'qituvchilarning sermahsul pedagogik faoliyatni amalga oshirishlari uchun zarur bo'lgan kommunikativ qobiliyati to'g'risida ko'plab fikr va mulohazalar yuritilgan.

Hamkorlik pedagogikasida o'qituvchi o'quv jarayonida maslahatchi sifatida faoliyat qiladi.

Ya'ni:

- o'quvchilarga ko'nikmalarini o'qish jarayonida rivojlantirishga yordam beradi;
- turli xil yo'nalishdagi reja (strategiya)larni qanday qo'llash kerakligi bo'yicha maslahat beradi;
- faol qayta aloqani ta'minlaydi;
- noan'anaviy usullar bilan o'quvchilarning harakatlarini qo'llaydi va mustahkamlaydi;
- o'quv faoliyatidagi qiyinchiliklarni yengishga yordam beradi;
- o'quv faoliyatini individuallashtirishga yordam beradi;

– o'quvchilarning o'quv jarayonidagi ehtiyojlarini tahlil qiladi.

Muvaffaqiyatli ishlash uchun har bir o'qituvchi pedagogik mahoratga ega bo'lishi zarur. Pedagogik mahoratning asosiy qonuniyati o'z mehnatlari bilan ulkan natijalarga erishishdir. Ijodkorlik uning hamisha hamrohi bo'ladi. Pedagogik faoliyatga qiziqqan, qobiliyatli, iste'dodli kishidagina pedagogik mahorat xislatlari shakllanib boradi. Pedagogik faoliyat o'z mohiyatiga ko'ra ijodiy xarakterga ega. O'qituvchi o'quvchi shaxsini shakllantiradi, kutilmagan vaziyatlarda mustaqil qarorlar qabul qiladi, pedagogik muammolarni yechadi, o'quv jarayonini mustaqil boshqaradi. Bularning hammasi ijodkorlikning tub mohiyati ishning maqsadi va xarakteri bilan bog'liq.

O'quvchilar bilan olib boriladigan tarbiyaviy faoliyatda ma'lum maqsadga erishmoq uchun o'qituvchi bolalarni hamkorlik jarayoniga tortishi zarur. O'qituvchi o'quvchilarni o'zi bilan hamkorlik qilishga jalb eta olishda quyidagi vazifalarni bajaradi:

– hamkorlik vujudga kelishi uchun jamoada tashkil etilishi lozim bo'lgan faoliyat o'quvchilar uchun qiziqarli bo'lishi, o'quvchilarning yosh xususiyatlariga va qiziqishlari to'g'ri kelishi lozim;

– o'quvchilarni biror ishga jalb qilar ekan, o'qituvchi ularga pedagogik va psixologik jihatdan to'g'ri vazifa qo'yishi, yo'l yo'riq ko'rsatishi shart;

– o'quvchilar topshiriqni amalga oshirishga kirishganlarida o'qituvchi bir vaqtning o'zida ham ishtirokchi, ham maslahatchi vazifasini bajaradi.

Ijodiy faoliyat olib boruvchi o'qituvchi faqatgina bolalarni muvaffaqiyatli o'qitish va tarbiyalash, ilg'or o'qituvchilar ish tajribalarini o'rganish bilangina cheklanib qolmasdan, tadqiqotchilik ko'nikma va malakalariga ham ega bo'lishi zarur. Hozirgi zamon o'qituvchisi fan va texnika taraqqiyotining eng so'nggi yutuqlaridan foydalanishi, o'z kasbiy faoliyatida yangi pedagogik texnologiyalarni unumli qo'llay olishi taqozo etiladi.

Uzoq yillar davomida pedagogika sohasida olib borilgan tajribalar shundan dailot beradiki, kommunikativ faoliyatda muvaffaqiyatga erishish uchun o'qituvchining integral fanlar asoslarini va o'quv-tarbiyaviy ishlar metodikasini chuqur bilishi yetarli emas. Zero, u bilim hamda amaliy ko'nikma va malakalarini o'quvchilarga faqat bevosita jonli muloqot vositasida bera oladi. O'qituvchi va o'quvchilarning jonli muloqoti ta'lif muassasalarida pedagogik faoliyatning muhim sharti va mazmuni sifatida namoyon bo'ladi.

Insonning hayot tarzida eng muhim tarkibiy vosita bo'lgan muloqot har qanday kasbiy faoliyatning barcha turlarida mavjud. Biroq bir qator kasb egalarida (chunonchi, pedagog, shifokor, san'atkor va h.k) u kasbiy faoliyatga shunchaki hamroh bo'lgan oddiy omil emas, balki kasbiy ahamiyat kasb etadigan, uning asosini tashkil etadigan muhim kategoriya sanaladi. Bu holda muloqot insonlar o'rtasidagi odatiy o'zaro hamkorlik shakli emas, balki kasbiy faoliyatning muvaffaqiyatini ta'minlovchi kategoriya sifatida mavjuddir. Ayniqsa, pedagogik faoliyatda muloqot muhim funksional, o'qituvchi uchun kasbiy jihatdan ahamiyatli vosita sanalib, o'zaro ta'lif va tarbiyaviy ta'sir quroli sifatida namoyon bo'ladi, bunda muloqotning muhim shartlariga va qonuniyatlariga, qo'shimcha vazifalariga rioya qilishga to'g'ri keladi.

Tajribalar shuni ko'rsatadiki, har qanday kasb egasining kishilar bilan odatiy o'zaro hamkorlik tizimida muloqot go'yo, shunchaki o'z-o'zicha sodir bo'ladi. Ma'lum bir maqsadga qaratilgan ta'lif-tarbiyaviy jarayonda esa, muloqot ijtimoiy vazifaga aylanadi, natijada o'qituvchi pedagogik muloqot qonuniyatlarini puxta bilishi, kompetensiyaviy madaniyatga ega bo'lishi talab qilinadi.

O'quvchilarda ma'naviy madaniyatni shakllantirish jarayonining muvaffaqiyatlari bo'lishi ta'lif mazmuniga asoslanib, o'qituvchi va o'quvchining o'zaro hamkorlikdagi faoliyatini to'g'ri tashkil etish saviyasiga bog'liq. Bu quyidagi faoliyat turlarini mukammal bilishni taqozo etadi:

Birinchidan, o'zaro hamkorlikdagi faoliyat ijodkorlikni, mas'uliyatni, faollikni va eng asosiysi muloqot madaniyatiga rioya etishni talab qiladi.

Ikkinchidan, har bir darsda o'qituvchi ham, o'quvchi ham belgilangan maqsadni aniq qo'ya bilishi, amalga oshiriladigan vazifalarni to'g'ri belgilab olishi lozim.

Uchinchidan, dars jarayonida bilimlar mazmunining ilmiyligi, uzuksizligi, izchiligi va tarbiyaviy xarakteri, o'qituvchining notiqlik san'ati asosida bayon etish shaklining mukammalligi, qiziqarliligi o'quvchilarda ta'limi va tarbiyaviy tomondan o'rganiladigan qadriyatlarga qiziqishni kuchaytiradi, ularda tarixiy, adabiy, milliy va diniy xarakterdagi milliy qadriyatlar bo'yicha o'z bilim va ko'nikmalarini oshirish ishtiyogi rivojlanadi.

To'rtinchidan, o'qituvchining pedagogik mahorati, nazariy va uslubiy tayyorgarligi, o'z kasbiga, faniga munosabati, olib boradigan darsi andozasini va uning natijasini oldindan ko'ra bilish, har bir dars samaradorligini ta'minlovchi texnik va texnologik belgilardan biridir.

Beshinchidan, dars jarayonida o'quvchilar jamoasiga erkin fikr yuritish, o'z fikr-mulohazasini erkin bayon etishga imkoniyat yaratish, o'quvchilar jamoasi fikriga tayanish, ularning fikr-mulohazalarini, istak-xohishlarini e'tiborga olish, o'quvchilarning mustaqil ishlardan keng foydalanish zarur.

Oltinchidan, o'quvchilar bilimiga, xulqiga beriladigan bahoning xolisona vaadolatli bo'lishi barcha ta'lif va tarbiyaviy faoliyatni to'g'ri tashkil etilishiga ijobjiy ta'sir etuvchi omil ekanligini unutmaslik kerak.

Pedagogik hamkorlikda o'qituvchi faoliyatining muhim mikroelementlari nostandart yechimlardan iborat, garchi o'qituvchi faoliyatida pedagogik vaziyatlar bir qarashda bir-biriga o'xshash ko'rinsa-da, o'qituvchining ushbu vaziyatlardagi har bir xatti-harakati mutlaqo noyob va betakrordir. O'qituvchining ijodiy pedagogik faoliyati tahlil qilinganda, mukammal shaklga ega bo'lgan tizimlardan iborat ekanligini ko'ramiz:

- o'qituvchining sinfda o'quvchilar jamoasi bilan ta'lif-tarbiyaviy maqsadlarga qaratilgan ijodiy tayyorgarligi;

- o'quvchilar bilan bevosita o'zaro hamkorlik asosidagi ijodkorlik.

Pedagogik hamkorlikda o'qituvchi faoliyati bir nechta ko'rinishda namoyon bo'ladi:

- o'qituvchining o'quvchilarni mukammal bilish jarayonidagi ijodkorligi;
- ular bilan o'zaro hamkorlik tizimidagi ijodkorlik;
- o'quvchiga bevosita ta'sirni tashkil qilishdagagi ijodkorligi;
- o'z xulq-atvorini boshqara olishda (muloqotni o'zini o'zi bilgan holda bir maromda olib borish) ijodkorlik;

- o'quvchilar bilan o'zaro munosabatlarni tashkil qilish jarayonida ijodkorlik.

Yangilik kiritishning muhim sharti muloqotning yangi vaziyatini tug'dirishdir. O'qituvchi o'z nuqtayi nazarlariga o'ralashib qolmaydi, u pedagogik tajribalarining boy shakllari orqali ochilib, mukammallashib boradi. Bunday vaziyatlarda o'qituvchining fikrlash usullari, aqliy madaniyati o'zgarib boradi, hissiy tuyg'ulari rivojlanadi.

Shuningdek, o'qituvchining madaniyat va muloqotga tayyorligi ham zarur talablar dan sanaladi. Pedagogik hamkorlikda o'qituvchi yangi pedagogik texnologiyalar, naza-

riyalar, konsepsiyalarning muallifi, ishlab chiqaruvchisi, tadqiqotchisi, foydalanuvchisi va targ’ibotchisi sifatida namoyon bo’ladi.

Ta’kidlash joizki, pedagogik mahorat o’qituvchi-tarbiyachi shaxsiy va kasbiy sifatlarining yig’indisi bo’lib, o’qituvchi mahoratini shakllantirishni ta’minlovchi omillarni, pedagogik-psixologik, metodik bilimlarni doimiy egallab borishi lozim. Yuksak pedagogik mahoratni shakllantirishni ta’minlovchi omillar quyidagilar:

- ixtisoslik bo'yicha o'quv predmetini, zamon, ilm-fan, texnika taraqqiyoti darajasida mukammal bilishi;
- uning boshqa o'quv fanlari bilan o'zaro aloqadorligini ta'minlash malakasiga ega bo'lishi;
- pedagogik mahoratni egallahsha nazariy va amaliy kasbga oid bilimlarni egalashi;
- pedagogik jamoa bilan doimiy muloqotda bo'lishi kabilar ijobiy natijalar beradi.

Binobarin, bunday muhitda o'zaro fikr almashish, shaxsiy mulohazalarni boshqalar tomonidan bildirilayotgan qarashlar bilan taqqoslab, ularning to'g'riliqi, haqqoniyligiga ishonch hosil qilish, mavjud bilimlarni yanada boyitish, xato yoki kamchiliklarni aniqlash hamda ularni bartaraf etish yo'llarini topish imkoniyati mavjud.

Xulosa qilib ta’kidlash joizki, ta’lim va tarbiya jarayonida o’quvchilar ongiga muloqot asosida milliy qadriyatlar va ma’naviy madaniyatni shakllantirish, o’qituvchi va o’quvchining o'zaro muloqotini hozirgi zamon pedagogik talablarasi asosida mukammal tashkil etilishini ta’minlaydi.

O’quvchining nazariy hamda amaliy faoliyatida erishadigan barcha yutuqlari va ijobiy natijalari, unda fanga oid va tayanch kompetensiyalarni shakllantirishga erishish o’qituvchi pedagogik mahoratini namoyon etuvchi asosiy mezonlar hisoblanadi va bu hamkorlik muhitini rivojlantirishga asos bo'ladi.

Foydalaniman adabiyotlar:

1. Zaripov K. O’qituvchilar malakasini oshirishda maktab rahbarining roli. – T.: O’qituvchi, 1993, 97-b.
2. Azizzo'jayeva N.N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. – T.: TDPU, 2003.
3. Karimov I.I. O’qituvchi, ustoz, murabbiy. Talabalar va yosh o’qituvchilar uchun risola. – Farg’ona, Qo’qonDPI, 2009, 99 b.
4. Sultonova G.A. Pedagogik mahorat. – T.: TDPU, 2005, 149 6.

Aljon XO'JAYEV,

Nizomiy nomidagi TDPU Umumiy matematika
kafedrasi katta o'qituvchisi

OLIY TA'LIM SIFATINI BAHOLASH VA MONITORINGINI YURITISHGA INNOVATSION YONDASHUV

Annotatsiya

Maqolada xorijiy davlatlardagi oliy ta'limga muassasalarida ta'limga sifatini baholashning zamonaviy tizimlari, respublikamiz ta'limga muassasalarida ta'limga sifatini baholash va monitoringini olib borishni takomillashtirish bo'yicha takliflar bayon qilingan.

Kalit so'zlar. Oliy ta'limga tizimi, ta'limga sifati, davlat ta'limga standartlari, o'quv fan dasturlari, o'quv reja, ta'limga sifati monitoringi.

В статье рассмотрены современные системы оценивания качества образования, применяемые в высших образовательных учреждениях зарубежных стран. Автор дает предложения по совершенствованию системы оценивания и мониторинга качества обучения в образовательных учреждениях нашей республики.

Ключевые слова. Система высшего образования, качество образования, государственный образовательный стандарт, учебные программы, учебный план, мониторинг качества образования.

The article considers modern systems of education quality assessment applied in higher educational institutions of foreign countries. The author gives suggestions for improving the education quality evaluation and monitoring system in educational institutions of our republic.

Key words. System of higher education, quality of education, state educational standard, curricula, curriculum, monitoring of the quality of education.

Oliy ta'limga muassasalar (OTM) o'zining o'quv dasturlari, moddiy resurslari, ilmiy-metodik ta'minoti, kadrlar va boshqaruva tuzilmalarining jamiyat, davlat va shaxs tomonidan qo'yiladigan ma'lum talablarga muvofiqligiga asoslanadigan ta'limga sifatini baholash va kafolatlar tizimini yaratadi. Dunyo amaliyotida OTM faoliyati sifatini baholashga turlicha yondashuvlar mavjud. Tarixan ikkita model shakllangan bo'lib, bularning asosini OTM akademik hamjamiyati tomonidan o'zini o'zi baholash tashkil qiladigan "inglizcha model", OTMni uning jamiyat va davlat oldidagi majburiyatlar nuqtayi nazaridan tashqi baholashga asoslangan "fransuz modeli". Ta'limga muassasalarini va ta'limga dasturlarini akkreditatsiyadan o'tkazishning asosi yuqorida ikki modelning to'bara muvaffaqiyatli birlashtirilishi – "amerika modeli" sanaladi.

AQShda akkreditatsiya ta'limga sifatini nazorat qilish tizimi bo'lib, ta'limga rivojlantirishdan manfaatdor bo'lgan barcha tomonlar manfaatlarini hisobga olish, davlat va jamoat-chilik nazorati shakllarini muvaffaqiyatli birlashtirish imkonini beradi. Akkreditatsiyaning asosiy maqsadlari quyidagilardan iborat:

- ta’lim samaradorligini baholash mezonlari va prinsiplarini ishlab chiqish hisobiga olivy ta’lim rivojini ta’minlash;
- ta’lim muassasalari rivojlanishini rag’batlantirish va muntazam o’z-o’zini tekshirish hamda rejalashtirish asosida ta’lim dasturlarini takomillashtirib borish;
- jamiyatga ta’lim muassasasi yoki muayyan ta’lim dasturi to‘g’ri shakllantirilgan maqsad va ularga erishish shartlariga ega ekanini kafolatlash;
- OTMlari rivojlanishi hamda ta’lim dasturlarini amalga oshirishni ta’minlash.

Ixtisoslashtirilgan akkreditatsiya vaqtida diqqat markazida, odatda, ta’lim jarayonining faqat mazmun tomoni: fundamental bilimlar, maxsus bilimlar, amaliy ko’nikmalar, loyihalashtirish ko’nikmalar, kompyuterlardan foydalanish turadi. Ta’kidlash kerakki, institusional akkreditatsiyada ta’lim muassasasi faoliyatining ayrim kamchiliklarini boshqa afzalliklar hisobiga kompensatsiyalash mumkin bo’lsa, ixtisoslashtirilgan akkreditatsiya “uning kuchsiz bo’g’ini qanchalik kuchli bo’lsa, ta’lim dasturi ham shunchalik kuchli” degan prinsipga amal qiladi. Dastur, uning hamma blok mezonlariga mos kelgan holdagina akkreditatsiyadan o’tkaziladi.

Ixtisoslashtirilgan akkreditatsiyaning asosiy vazifalari abiturientlarga ta’lim muassasini tanlashda yordam ko’rsatishdan iborat.

Yevropada bugungi kunda ta’lim muassasalarining faoliyatini institusional baholashning AQShdagagi akkreditatsiya tizimiga o’xshash yagona tizimi mavjud emas. Har bir mamlakatda oliy ta’lim sifatini ta’minlash va baholashga o’zgacha yondashuv mavjud. Biroq umumiy hisoblangan tendensiya – oliy ta’lim sifatini tashqi baholash Yevropada tobora ommalashib borayotganini ta’kidlash o’rinli.

Xorijda oliy ta’lim sifatini ta’minlash va baholash metodlari tahlili turli mamlakatlarda turlicha yondashuv va an’analalar mavjudligidan dalolat beradi. Biroq turlicha yondashuvlar va baholash tizimlarida maqsadlar, mezonlar, resurslar, jarayonlar va natijalarga u yoki bu darajada e’tibor qaratiladi. Tafovutlar nimaga ko’proq va qay darajada e’tibor qaratilishi bilan bog’liq. Amerikacha tizim doirasida baholashning asosiy usullari OTM-larning professional ekspertlar tomonidan baholanishi, ixtisoslashtirilgan akkreditatsiya orqali baholash va o’zini o’zi baholashdan iborat bo’lsa, Yevropa mamlakatlari ko’proq davlat agentliklari tomonidan baholash va akkreditatsiya ko’proq qo’llanadi.

Ta’lim sifatini mustaqil baholash bo’yicha Rossiya ishtirokidagi xalqaro loyihalar ham mavjud. Iqtisodiy hamkorlik va rivojlanish tashkilotining (AHELO-Assessment of Higher Education Learning Outcomes) loyihasi ta’lim sohasidagi ustuvor va innovatsion loyihalaridan biri sanaladi. Loyihaning pirovard maqsadi – oliy ta’lim tizimida o’qitish natijalarini baholashga kompleks, obyektiv va ilmiy asoslangan yondashuvni ishlab chiqish, OTM, fakultet, ta’lim dasturlari darajasida ta’lim natijalari to‘g’risida xalqaro qiyoslash imkonи bo’lgan axborotlarni olish. Loyiha doirasida turli filologik, madaniy va institutsional kontekstlarda ta’lim olayotgan talabalarning bilimlari, shuningdek, amaliy ko’nikmalarini darajasini xalqaro o’lchashning prinsipial imkoniyatlarini baholash; umumiy bilim va kompetensiyalar fanlar bo’yicha bilim va kompetensiyalarni baholash uchun tegishli o’lchash instrumentlarini ishlab chiqish amalga oshiriladi.

Hozirgi kunda AHELO loyihasi doirasida talabalarning tanqidiy fikrlash, axborotni tahlil qilish, qarorlar qabul qilish va fikrini yozma ifoda qilish kabi umumiy ko’nikmalarini baholash bo’yicha tadqiqotlar olib borilmogda. Shuningdek, ta’lim konteksti – talabarning shaxsiy ma’lumotlari, uning boshlang’ich bilim va malakalari, o’qituvchilar tarkibi va o’quv dasturi inobatga olinadi.

Oliy ta’lim tizimida standartlar va samaradorlik ko’rsatkichlariga yo’naltirilgan sifatni tashqi baholash ko’proq rivojlangan. Bu tizimning asosiy elementlari standartlashtirish

va litsenziyalash, attestatsiya va akkreditatsiya, shuningdek, ta'lif muassasalarini umuman va alohida mutaxassisliklarni reyting tizimi asosida kompleks baholash kabilar hisoblanadi. Bu protseduralarning hammasi ichki tekshirishni o'tkazishni o'z ichiga oladi. Ta'lif sifatini obyektiv baholash asosini davlat ta'lif standartlari, malakaviy talablari va ularning bajarilish sifat ko'rsatkichlari tashkil qiladi.

Yuqorida aks ettirilgan oliy ta'lif sifatini baholashning nodavlat tizimiga qo'shimcha ravishda Rossiya ta'lif va fan vazirligining o'rta maxsus ta'lif va OTM talabalaridan ta'lif muassasasi diplomini oлganidan keyin bitiruvchilarning kasbiy malakasini baholash maqsadida ish beruvchilar bilan birgalikda imtihon oladigan sertifikatlash va kasbiy malaka markazlari konsepsiyasini ishlab chiqishdan iborat tashabbusi tahlil qilindi. Baholash nafaqat imtihon formatida o'tkaziladi, balki ta'lif davomida olingan amaliy ko'nikmalarni tekshirishni o'z ichiga oladi. Baholashning mustaqilligi shu bilan belgilanadi. Boshqacha aytganda, ta'lif va fan vazirligi ta'lifni rivojlantirishning barcha ta'lif muassasalari ko'p jihatdan yetakchi ish beruvchi tashkilotlarga yo'nalganligini ta'minlaydigan maqsadli dasturini amalga oshirish va mustahkamlashni nazarda tutadi.

Respublikamizda ta'lif tizimini isloh qilish, takomillashtirish bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldag'i "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi PF-4947-sonli Farmoni, 2017-yil 20-apreldagi "Oliy ta'lif tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ 2909-sonli qarori, 2017-yil 27-iyuldag'i "Oliy ma'lumotli mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirishda iqtisodiyot sohalari va tarmoqlarining ishtirotini yanada kengaytirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3151-ton qarori, Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 18-iyuldag'i "O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi ta'lif sifatini nazorat qilish davlat inspeksiysi faoliyatini tashkil etish to'g'risida"gi 515-ton qarori oliy ta'lif tizimida ta'lif sifatini oshirish va monitoringini yuritishning hozirgi kundagi asosi hisoblanadi.

Ta'lif sifatini baholash va uning monitoringini yuritish uchun quyidagi mezonlar asosida ko'rib chiqiladi:

1. Oliy ta'lif muassasasini akkreditatsiya va attestatsiyaga taqdim qilinadigan har bir ta'lif dasturi.

– OTM missiyasiga va mazkur dasturning potensial iste'molchilar talablariga muvofiq keladigan aniq shakllantirilgan va hujjatlashtirilgan maqsadlar, shuningdek, maqsadlarga erishishni baholash va korreksiyalash mexanizmi;

– vazifalari shakllantirilgan dasturiy maqsadlarga mos keladigan ishchi rejalar va o'quv fanlari ishchi dasturlari.

2. O'quv rejasingin bajarilishi va qo'yilgan vazifalarning hal qilinishini uzuksiz nazorat qilish, shuningdek, ta'lif dasturini takomillashtirish uchun aks aloqa mexanizmiga ega bo'lishi lozim.

Ta'lif dasturi ta'lif sohasi DTSga, ta'lif yo'nalishlari va mutaxassisliklari malaka talablariga mos kelishi va dastur nomlanishiga muvofiq mutaxassis tayyorlash kengligi va belgilangan mutaxassislik sohasida tayyorgarlikning zarur darajadagi chuqurligini ta'minlashi lozim.

3. Talabalar. Ta'lif dasturlarini akkreditatsiyalashda talabalarning tayyorgarlik daramasi, o'qish sifati va kasbiy faoliyatga tayyorligi muhim omil hisoblanadi.

4. Professor-o'qituvchilar tarkibi ta'lif dasturlarida qamrab olingan barcha bilim sohalari mutaxassislardan iborat bo'lishi kerak. Ularning malaka darajasi quyidagi komponentlar bilan tasdiqlanishi mumkin: bazaviy ma'lumoti, qo'shimcha ma'lumoti (malaka oshirish, stajirovkalar), ilmiy va pedagogik tajribasi, ta'lif dasturlarini takomillashtirishga

va ta’lim samaradorligini oshirishga intilishi, kasbiy hamjamiyatlardagi ishtiroki, stipendiya va grantlar olganligi, fan va texnika sohasida unvonlar berilgani va h.k.

5. Kasbiy faoliyatga tayyorgarlik. Ta’lim dasturini o’zlashtirish natijasida bitiruvchi:

– o’z mutaxassisligi bo'yicha o'qish davrida olgan bilimlарини qo'llay olish qobiliyati;

– tajriba-sinovni rejalashtirish va o'tkazish, ma'lumotlarni qayd qilish va talqin qilish malakasi;

– fanlararo mavzular bo'yicha jamoada ishlashga tayyorlik;

– o'z mutaxassisligidan kelib chiqib, sohasida muammolarni shakkantirish va hal qilish malakasi;

– kasbiy va axloqiy majburiyatlarni anglash qobiliyati;

– jamoada samarali o'zaro hamkorlik ko'nikmalar;

– sohasini rivojlantirish bo'yicha muammolar yechimlarining global va ijtimoiy oqibatlarini tushunish uchun zarur darajadagi ko'nikma;

– doimiy o'qish kerakligini tushunish va o'qish malakasi;

– zamonaviy ijtimoiy, siyosiy va ilmiy-texnikaviy muammolarni bilish;

– ko'nikmalar va o'zlashtirilgan metodlarni o'z mehnat amaliyotida qo'llash malakasiga ega bo'lishi lozim.

6. Moddiy-texnik baza. Auditoriya, laboratoriya va ularning jihozlanishi zamona-viy va dasturiy maqsadlarga yo'naltirilgan bo'lishi kerak. Talabalarga mustaqil o'qishi va izlanishi uchun yetarli imkoniyatlar taqdim qilinishi zarur. OTM moddiy-texnik bazani litsenzion ko'satkichlardan past bo'limgan darajada doimiy yangilab, takomillashtirib va kengaytirib borishi lozim.

7. Axborot ta'minoti dastur talablarga javob berishi kerak. Talabalar va professor-o'qituvchilar o'qitish uchun zarur materiallar: o'quv, texnik ma'lumotnomalar va umumiy adabiyotlar, turli davriy nashrlar va h.k. bilan ta'minlangan kutubxona, axborot resurslari (lokal tarmoq, internet)ga kirish imkonini bo'lgan kompyuter sinflaridan foydalanish imkoniga ega bo'lishi zarur. OTM axborot bazasini doimiy yangilab, takomillashtirib va kengaytirib borish lozim.

9. Bitiruvchilar. OTMdak ishga joylashtirish, mutaxassislar bilim va malakalari sifati hamda ularga talabni o'rganish, ularning kasbiy o'sishi (karyerasi)ni kuzatib borish, OTM bitiruvchilarining doimiy o'qishi va malaka oshirish tizimi mayjud bo'lishi kerak. Bu tizim yordamida olinadigan ma'lumotlar ta'lim dasturlarini yanada takomillashtirish uchun qo'ilanishi lozim.

Ta'lim sifatini ta'minlashning OTM ichki o'zini o'zi boshqarish tartibida faoliyat ko'r-satadigan tizimlarini yaratishning tashqi baholash nuqtayi nazaridan asosiy prinsiplari quyidagilardan iborat:

– ta'lim dasturlari faoliyati va mazmunining ta'lim muassasasining asosiy maqsad va vazifalariga muvofiqligini muntazam tekshirib borish;

– ta'lim muassasasi faoliyatini baholash va rivojlanishini rejalashtirish uchun mas'ul shaxs yoki tuzilmaning mavjudligi;

– o'zini o'zi tekshirish tiplarini qo'llab-quvvatlash uchun keng va samarali axborot tizimining mavjudligi;

– (boshqaruv xizmatlari, dasturlarning) faoliyatini muntazam o'zida o'zi baholash va universitetning o'zini o'zi tekshirish natijalarini tekshirish uchun ekspert baholash.

Pedagog kadrlar tayyorlash jarayoni va sifatni baholash mexanizmlari tashkiliy-boshqaruv faoliyat va ta'lim sifati indikatorlarini optimallashtirish hamda prognozlash-tirish ko'satkichlari ustuvarlik berish asosida doimiy ravishda ta'lim sifatini oshirish mexanizmlarini takomillashtirish, oliy ta'lim muassasalari reytingini hisoblash metodikasi

ta'lif sifati indikatorlari (ilmiy faoliyat, o'qitish sifati, talabalar bilimi va bitiruvchilar sifati, moddiy-texnik ta'minot, AKTni qo'llash va boshqa ko'rsatkichlar) ta'lif jarayoni ishtirok-chilarini pedagogik izlanuvchanlik faoliyati, bitiruvchilarning mehnat bozorida raqobat-bardoshligini ta'minlanganligi ko'rsatkichlarini doimiy tahlil qilib borish, professor-o'qituv-chilar tarkibining o'quv, ilmiy-metodik, ilmiy-tadqiqot, tashkiliy-metodik, ma'naviy-ma'rifiy ishlar bo'yicha faoliyatini baholash, o'zgarish dinamikasini taqqoslashning elektron modulli tizimi kasbiy faoliyatga aloqador parametr hamda indikatorlarni aniqlashtirish funksiyalariga ustuvorlik berish asosida amalga oshirish kerakligi bugungi kunning dolzarb masalalaridan biridir.

Xulosa qilib aytganda, bugungi kunda respublikamizda ta'lif sifatini baholashning tizimi mavjud bo'lib, biroq ta'lif sifatini ijtimoiy mustaqil baholash muammosi to'liq hal qilingagan. Respublikamizdagi oliy ta'lif muassalarida ta'lif sifatini baholash, monitoring ko'rsatkichlarini belgilovchi indikatorlarni takomillashtirish va uni xalqaro ilmiy-ta'lifimy muhitga integratsiyalash uchun Yevropa mamlakatlari va AQShda to'plangan oliy ta'lif sifatini ijtimoiy akkreditatsiyalash va baholash tizimlarini yaratish bo'yicha tajribalaridan mamlakatimizda ta'lif sifatini baholash tizimiga tegishlicha moslashtirish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz.

Foydalilanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2011-yil 20-maydag'i "Oliy ta'lif muassasalarining moddiy-texnik bazasini mustahkamlash va yuqori malakali mutaxassislar tayyorlash sifatini tubdan yaxshilash chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-1533-sonli qarori. www.lex.uz
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldag'i "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi PF-4947-sonli Farmoni. www.uza.uz
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 20-apreldagi "Oliy ta'lif tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ 2909-sonli qarori. www.lex.uz
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 27-iyuldag'i "Oliy ma'lumotli mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirishda iqtisodiyot sohalari va tarmoqlarining ishtirokini yanada kengaytirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3151-son qarori. www.lex.uz
5. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 18-iyuldag'i "O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi ta'lif sifatini nazorat qilish davlat inspeksiysi faoliyatini tashkil etish to'g'risida"gi 515-son qarori. www.lex.uz

Muxabbatxon BAKIYEVA,
Andijon Davlat universiteti huzuridagi XTXQTUMOHM
Pedagogika, psixologiya va ta'lif texnoligiyalari
kafedrasi o'qituvchisi

O'QUVCHILARNI KASB-HUNARGA YO'NALTIRISHDA PSIXOLOGIK XIZMAT KO'RSATISHNING AHAMIYATI

Annotation

Maqolada nafaqat umumiy o'rta ta'lif maktablarining, balki boshqa ta'lif muassasalarini o'quvchilarini kasb-hunarga yo'naltirish, ularga kelajakda kasb tanlashlari uchun yordam ko'rsatishga qaratilgan ijtimoiy-iqtisodiy, psixologik, pedagogik, tibbiy-biologik jihatlari yoritilgan. Xususan, muallif o'quvchi ongida qanday o'ylar kechayotganini uning xatti-harakatlardan anglay olish pedagogdan yuksak mahorat talab etishini ta'kidlab, bunda o'qituvchi o'quvchi bilan uzviy hamkorlik o'rnatishi lozimligini qayd etib o'tgan.

Kalit so'zlar. Kasb-hunarga yo'naltirish, o'quvchi imkoniyati, pedagogik faoliyat, psixologik xizmat, an'anaviy kasb, zamonaviy kasb.

В статье освещено значение психологической службы профессиональной ориентации учащихся средних школ и других образовательных учреждений. Автор отмечает необходимость высокого педагогического мастерства для понимания мыслей и действий учащихся и установления тесного сотрудничества с ними.

Ключевые слова. Профориентация, возможность ученика, педагогическая деятельность, психологическая служба, традиционная профессия, современная профессия.

The article deals with the importance of psychological service of vocational guidance of secondary school students and other educational institutions. The author notes the need for high pedagogical skills to understand the thoughts and actions of students and establish close cooperation with them.

Key words. Career guidance, student opportunity, pedagogical activity, psychological service, traditional profession, modern profession.

O'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirish ta'lif-tarbiya bilan uzviy kechadi-gan, uning barcha qirralarini qamrab oladigan uzlusiz jarayondir. Maktab-gacha, umumiy o'rta ta'lif maktablari va mакtabdan tashqari, o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalarini, jamoat tashkilotlari hamda ota-onalarning o'zaro hamkorligi bu jarayonning samaradorligini oshirishga yordam beradi.

Bunday hamkorlik o'sib kelayotgan yosh avlodga ongli kasb tanlash, o'z kasbiy istiqbolini belgilash hamda jamiyat ravnaqiga munosib hissa qo'shish imkonini yaratadi. Shu nuqtayi nazardan o'quvchi-yoshlarni muayyan kasb-hunar sirlarini egallahsga o'rgatish pedagoglarning asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi.

2017-yil 24-oktyabrda hukumatimiz tomonidan 10-11-sinflarni kasb-hunarga yo'naltirish jarayonini yanada takomillashtirish maqsadida "Umumiy o'rta ta'lim muassasalarining 10-11-sinflari o'quvchilariga kasbiy ta'lim berishga ixtisoslashgan o'quv-ishlab chiqarish majmualarini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi №868-sonli qarori qabul qilindi.

Hozirda 10-11-sinf o'quvchilari ta'lim olish bilan birgalikda ularga kasb-hunar o'r-gatish, o'quvchilarning qiziqish va qobiliyatlaridan kelib chiqqan holda kelajakda ularning ta'limni davom ettirishlari yoki egallagan kasblari bo'yicha mehnat faoliyati bilan shug'ullanishlariga shart-sharoitlar yaratish, o'quv-ishlab chiqarish majmualari (O'I-CHM) ni tashkil etish va ularni zarur jihozlar bilan ta'minlash kabi masalalar amalga oshirilmoqda.

Aytish joizki, o'quv-ishlab chiqarish majmualaridan bunday sharoitda muhim vazifalarni amalga oshirish talab etiladi. Xususan, o'quvchilarning kasb-hunarga bo'lgan ehtiyojini qondirish, "usta-shogird" an'analaridan foydalanish, kasb o'rganishda milliy va xorijiy tajribalarni o'rgangan holda eng maqbullarini qo'llash, kasbiy ta'limning metodik ta'minotini takomillashtirish, kasb-hunar o'rganishda innovatsiyalardan va axborot-kommunikatsiya vositalaridan foydalanish, o'quvchilarning kelajakda mehnat faoliyati bilan faol shug'ullanishlari uchun kasb egasi bo'lishlarini ta'minlash, eng muhimmi, jamiyatga raqobatbardosh kadrlar tayyorlab berish kabi masalalarni ro'yobga chiqarish lozim. Qisqa qilib aytganda, o'quv-ishlab chiqarish majmualarida o'quvchilarga kasbiy bilimlar berish, tadbirkorlik, ishbilarmonlik asoslarini, mehnat va kasb ko'nikmalarini egallashlari, shuningdek, ularning o'ziga xos kasbiy qobiliyatlari va sifatlari rivojlantirilishi ta'minlanadi.

Alohibda ta'kidlash o'rinniki, o'quv-ishlab chiqarish majmualarida ham o'quvchilarning kasb-hunar egallashdagi bilim, ko'nikma va malakalari nazorat qilib boriladi va quyidagi nazorat turlari o'tkaziladi:

1. Joriy nazorat. Bunda o'quvchilarning kasbga oid kompetensiyalari namoyish etiladi, loyihalash, guruhlarda ishslash, savol-javob, muhokama, yozma ishlari amalga oshiriladi.

2. Oralig nazorat. Chorak va yarim yillik yakuni bo'yicha ma'lum mavzu tugagach, o'quvchilarning kasbiy bilimlarini baholash uchun amaliy ko'nikmalarini namoyish qilish yoki yozma ish ko'rinishida o'tkaziladi.

3. Bosqichli nazorat. O'quv yili yakunida amaliy imtihon, yozma ish, loyihalar va ishlanmalarni ishlab chiqish hamda test ko'rinishida amalga oshirilib, unga asosan, o'quv-chining yakuniy bahosi va reytingi aniqlanadi.

4. Yakuniy nazorat. Kasbiy ta'lim tugagandan so'ng o'quvchi tanlagan mutaxassisligi bo'yicha olgan bilimlarini amaliyatda ko'rsatib beradi va yakuniy davlat attestatsiyasidan o'tkaziladi.

O'quvchi o'quv-ishlab chiqarish majmuasini muvaffaqiyatli tugatsa, unga kelgusida mehnat qilish huquqini beruvchi kasb malakasi bo'yicha davlat namunasidagi diplom beriladi. Agar ular yakuniy nazoratdan o'ta olmasa, qayta yakuniy nazorat avgust oyida tashkil etiladi. Bundan ham o'ta olmagan o'quvchiga kasbiy ta'limni olganligi to'g'risida ma'lumotnomha beriladi. Ko'rinish turibdiki, o'quv-ishlab chiqarish majmuasida kasb-hunar egallahsha aslo sustkashlikka, loqaydlikka yo'l qo'yib bo'lmaydi.

Yuqorida ta'kidlaganimizdek, O'I-CHMlarni muvaffaqiyatli bitirgan, ya'ni tegishli davlat diplomini olgan o'quvchigina keyingi faoliyatida biror ishlab chiqarish korxonasida ishlashi mumkin. Bu jarayon oliy ta'lim muassasasiga o'qishga kirolmagan kasb-hunarli o'quvchilar uchun ayni muddaodir.

Kasbga yo‘naltirishning asosiy maqsadi – umumiy o‘rtá ta’lim maktablari o‘quvchilarini ongli va mustaqil ravishda kasb-hunar tanlashga tayyorlash, kelgusi ta’limning yo‘nalishi hamda kasb-hunar egallashning usullarini aniqlashdan iborat.

Shu jihatdan mактабдаги har bir pedagog kasb-hunarga yo‘naltirish bo‘yicha qanday ishlarni amalga oshirishini bilishi lozim. Chunki kasb-hunarga yo‘naltirish ishlarni amalga oshirishda nafaqat mакtab pedagoglari yoki amaliyotchi psixolog, balki butun mакtab jamoasi mas’ul hisoblanadi.

O‘quvchilarini kasb-hunarga yo‘naltirish uzuksiz ta’lim tizimining muhim bosqichi bo‘lgan umumiy o‘rtá ta’lim tizimida alohida ahamiyatga ega bo‘lib, yoshlarga o‘quv va maxsus fanlar doirasida ishlab chiqarish sohalari, ularning o‘ziga xos xususiyatlari, mehnat turlari, kasbiy faoliyat borasidagi ma’lumotlar beriladi. Natijada o‘quvchilarda muayyan turdagи faoliyat yo‘nalishiga qiziqish va hayotiy ehtiyoj yuzaga keladi.

Mazkur ehtiyojni qoplash va malakali mutaxassislarni tayyorlash ta’limning keyinги bosqichi, kasb-hunar ta’limi tizimida amalga oshiriladi. Bu esa, o‘z navbatida, umumiy o‘rtá va o‘rtá maxsus, kasb-hunar ta’limi uzviyligini ta’minlash mexanizmini ishlab chiqish va joriy qilishni talab qilmoqda.

Umumiy o‘rtá ta’lim maktablari o‘quvchilarining shaxsiy imkoniyatlari, psixologik, intellektual va fiziologik xususiyatlariiga tayangan holda ularni kasb-hunarga to‘g‘ri yo‘naltirishda muayyan yondashuvlar asosida ish ko‘rish maqsadga muvofiqdir. O‘quvchilar shaxsi xususida umumiy ma’lumotlarni berish imkoniga ega bo‘lgan tavsifnomani yaratish ana ashunday yondashuvlardan biri sifatida ko‘zga tashlanadi. Tavsifnoma o‘quvchilarning yosh psixologik, intellektual va fiziologik imkoniyatlariiga tayangan holda ularni kasb-hunarga to‘g‘ri yo‘naltiribgina qolmay, ayni paytda ular tomonidan kelgusida kasbiy faoliyatning samarali yo‘lga qo‘yilishi uchun zamin hozirlovchi omil sifatida ham amaliy ahamiyatga egadir.

Umumiy o‘rtá ta’lim maktablari o‘quvchilarining shaxsiy imkoniyatlariini inobatga olgan holda ular o‘rtasida kasbiy ma’rifatni tashkil etishda samarali shakl, metod va vositalardan foydalanish, mazkur jarayonda texnologik yondashuv asosida ish yuritish muammoning ijobji yechimini topishni kafolatlaydi.

Kasbga yo‘naltirishning asosiy nazariy va shu bilan birga natijaviy vazifasi shundan iboratki, u o‘sib kelayotgan kelajak avlod, ya’ni umumiy o‘rtá ta’lim maktablarida o‘quvchilarda kasb tushunchasini shakkantirib, ulardagи moyillik va qiziqishni yuzaga chiqarib, imkoniyatlari qay darajadalogi, bajarayotgan ishi yoki tanlagan kasbi bilan uning tayyorgarlik va tayyorlanganlik darajasi o‘rtasida uзilish hamda noratsional uzviylik davom etmayotganini aniqlashdan iborat.

Xalq ta’limi tizimida psixologik xizmat samaradorligini oshirishning ta’sirchan vosita va usullarini amalga tatbiq etish, mutaxassislarni tizimda olib borilayotgan yangiliklar, yangi psixologik texnologiyalar bilan tanishtirish, xalq ta’limi tizimida psixologik xizmat samaradorligini oshirish maqsadida Xalq ta’limi vazirligining qarori bilan har oyning ikkinchi chorshanba kuni tuman (shahar) XTBlarida “Maktab amaliyotchi psixologlari o‘quvi kuni” deb belgilandi.

Har bir o‘quv reja belgilangan mavzular asosida o‘tkazilib, o‘quv kunlarida amaliyotchi psixologlar ish rejalarining bajarilishi, ish hujjalaringin yuritilishi, sinf rahbarlari, fan o‘qituvchilar, ota-onalar, mahalla vakillari, voyaga yetmaganlar bilan ishlash komissiyasi bilan hamkorlikda bajargan ishlari muhokama etiladi.

Bulardan tashqari, shaxslararo munosabatlarda yakkalanib qolgan, past o‘zlash-tiruvchi o‘quvchilar bilan ishlash, suitsid hollari va uni bartaraf etish choralar hamda boshqa shu singari masalalar muhokama etiladi.

Respublikamizda joriy etilgan psixologik xizmat samaradorligini oshirish uchun maktablarni mutaxassis amaliyotchi psixologlar, jumladan, “psixologiya” ixtisosligi bo‘yicha oliv ma’lumotga ega bo‘lgan psixolog yoki qayta tayyorlashdan o’tib, “amaliyotchi psixolog” malakasiga ega bo‘lgan oliv ma’lumotli pedagoglar bilan ta’minalash, ular uchun ilmiy-uslubiy metodikalar ishlab chiqish, buning uchun xizmat tizimining boshqa bo‘g‘inlari faoliyatini maqsadga yo’naltirish, boshqarish va boshqa shu kabi dolzarb vazifalaridan iborat.

Umumiy o’rta ta’lim maktablarida psixologik xizmat “psixologiya” ixtisosligi bo‘yicha oliv ma’lumotga ega bo‘lgan psixolog yoki qayta tayyorlashdan o’tib, “amaliyotchi psixolog” malakasiga ega bo‘lgan oliv ma’lumotli pedagoglar tomonidan amalga oshiriladi.

Amaliyotchi psixologlarning funksional vazifalari:

– bolalarni mакtabga qabul qilishda ularning psixologik-pedagogik tayyorgarlik darajasini o‘rganishi;

– ota-onalarga bolalarini mакtabga tayyorlashi bo‘yicha tavsiya va maslahatlar berib, o‘quvlar tashkil etishi;

– aqliy rivojlanish davri o‘zaytirilgan bolalar uchun moslashtiruvchi, korreksion-rivojlantiruvchi, yuqori darajada individuallashtirilgan guruhlar tashkil etadi, bu guruhlarda maxsus dasturlar asosida mashg‘ulotlar o‘tkazilishi;

– bolalarning psixik taraqqiyoti, shaxs va aqliy rivojlanishini muntazam ravishda ku-zatish, salbiy burilishlar oldini olish, nuqsonlarni tuzatish, bartaraf etish choralarini ko‘rib, ular haqida tegishli ma’lumotlar to‘plab, psixologik va tibbiy yordam berishni tashkil etib, maxsus o‘quv muassasalariga yo’llanmalar berilishi;

– boshlang‘ich sinflardan o’rta sinf (5-sinf)larga o‘tish davrida o‘quvchilarning yangi muhitga moslashuv ishlarini tashkil etilishi.

– har bir bolaga individual yondashuvni va uning psixologik-pedagogik o‘rganilishini ta’minalishi;

– o‘quvchilar uchun o‘qish, o‘z-o‘zini tarbiyalash, hayot yo‘lini tanlash va boshqa muammolari bo‘yicha individual, guruhiy maslahatlar o‘tkazilishi;

– ta’lim-tarbiya, kasb-hunarga yo’naltirish ishlariga oid psixologik muammolar bo‘yicha mакtab ma’muriyati, pedagoglar, o‘quvchilar va ota-onalarga maslahatlar berilishi;

– bolaning intellektual jihatdan va shaxs sifatida rivojlanish jarayonida yuz berishi mumkin bo‘lgan chetga chiqishlarni, deviant (xulqi og‘ishgan)likning profilaktikasi (oldini olish) va uni korreksiyalash ishlarini tashkil etilishi;

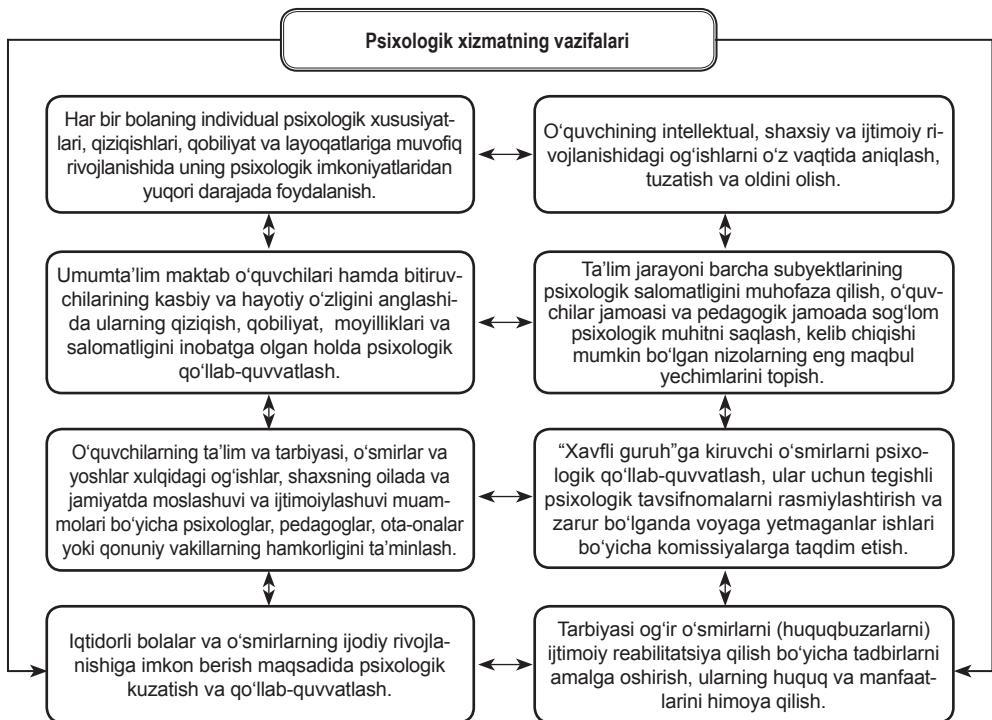
– o‘quvchilarning individual psixologik xususiyatlari, bilish psixik jarayonlarini ta’lim olish davomida (1-sinfdan 9-sinfgacha) “Psixologik-pedagogik tashxis daftari”da qayd etib boradi.

Umumiy o’rta ta’lim maktablarida psixologik xizmatni tashkil etish va amalga oshirishda psixologik xizmat mazmuni ta’lim-tarbiya jarayonini bolalarning imkoniyat, ehtiyoj, qiziqish va qobiliyatlari bilan muvofiqlashtirish asosida, ularning ruhan sog‘lom, har tomonlama barkamol shaxs bo‘lib yetishishlarini ta’minalash maqsadi bilan ifodalanadi.

Psixologik xizmat faoliyati o‘quvchilar aqliy taraqqiyoti va shaxsxiy xususiyatlarini diagnostika qilish, ta’lim-tarbiyadagi buzilishlarning psixologik sabablarini aniqlashga qaratilmasdan, balki bunday buzilishlar oldini olish va yo‘qotishga qaratiladi.

Psixologik xizmat tibbiy, defektologik va boshqa xizmat turlari bilan bola tarbiyasida yordam ko‘satuvchi jamoatchilik vakillari hamkorligida tashkil etiladi. Amaliyotchi psixolog o‘z faoliyatini pedagogik jamoa, o‘quvchilar va ota-onalar bilan hamkorlikda amalga oshiradi.

Psixologik xizmatning vazifalarini quyidagi jadvalda ko‘rish mumkin:

Psixologik xizmatning tashkil etilishi tarbiyalanuvchi, o'quvchining individual-psixologik xususiyatlarini o'rganish bilan, shaxsning har tomonlama kamol topishi, uning ham ma'nnaviy, ham aqliy rivojlanishi, o'zligini anglashi va qobiliyatlarini namoyon etishi uchun tegishli ta'limi-tarbiyaviy hamda ma'nnaviy-ruhiy sharoitlar yaratishdir.

Xulosa qilib shuni ta'kidlash mumkinki, o'quvchilarini kasb-hunarga samarali yo'naltirish – ularga kelajakda o'z kasblarini aniqlab olish uchun yordam ko'rsatishga qaratilgan ijtimoiy-iqtisodiy, psixologik, pedagogik, tibbiy-biologik jihatdan shakllantiruvchi tizim hisoblanadi. Shunday ekan, jamiyat taraqqiyoti yoshlar mehnatining mazmuni respublikamiz oldida turgan ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy vazifalar, pedagogik va psixologik talablarga bog'liq.

Foydalilanigan adabiyotlar:

1. Abduquodusov O. Kasb ta'limi o'qituvchilari tayyorlashga integrativ yondashuv. – T.: Fan, 2005.
2. Arziqulov D.N. Kasbiy kamolotning psixologik o'ziga xos xususiyatlari. Psix. fan. nomz... diss. avtoref. – T., 2002.
2. Ne'matov Sh. va boshqalar. O'quvchilarini kasb-hunarga yo'naltirish orqali umumiyo'rta va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi uzviyligini ta'minlashning nazariy-metodologik asoslari. – T.: O'zPFITI, 2015.

Shohista MAMASOLIYEVA,
Samarqand Davlat universiteti o'qituvchisi

QUROQCHILIKNING AMALIY SAN'AT TURI SIFATIDA O'QUVCHILARDA IJODIY QOBILIYATLARINI SHAKLLANTIRISH YO'LLARI

Annotatsiya

Maqolada umumiy o'rta ta'lif makteblarining 5-7-sinf texnologiya darslaridagi "Quroqchilik" mavzusini o'qitishda o'quvchilarning ijodkorlik qobiliyatlarini shakllantirishda loyihalash metodidan foydalanishning samarali yo'llari bayon etilgan. Muallif quroq tikish texnologiyasi, gazlamalar, quroq qismalarini yig'ish xususida ham bat afsil fikr yuritgan.

Kalit so'zlar. Quroq, gazlama qiyqimlari, tasavvur qilish, ijodiy qobiliyat, shakl hosil qilish, loyihalash metodi.

В статье изложены эффективные пути формирования творческих способностей учащихся на основе метода проектирования при преподавании темы "Лоскутное шитье" на уроках технологии в 5-7-х классах средних общеобразовательных школ.

Ключевые слова. Лоскутное шитьё, лоскуты, воображение, творческая способность, формирование фигур, метод проектирования.

The article describes effective ways to develop creative abilities of students on the basis of the method of design in teaching the theme "Patchwork" in the lessons of technology in the 5-7 grades of secondary schools.

Key words. Patchwork, patch, imagination, creativity, formation of figures, the method of projecting.

Bugungi kunda yaratuvchanlik, bunyodkorlik hissi bilan yashaydigan avlodni tarbiyalash ta'lif jarayoni oldida turgan eng ustuvor vazifalardan biridir. O'quvchilarga sog'lom muhit, qulay shart-sharoitlar yaratib berish orqali ta'limni tashkil etishni – muammoni hal etishning yechimlaridan biri deb hisoblash mumkin. Bunda o'g'il-qizlarning o'quv muassasalarida zamonaviy yangi texnika va ilg'or texnologiya vositalaridan foydalangan holda va albatta, interfaol metodlar orqali ta'lif-tarbiya olishlari nazarda tutilmoqda.

So'nggi yillarda respublikamizning umumiy o'rta ta'lif makteblari va boshqa uzuksiz ta'lif muassasalari tizimida olib borilayotgan islohotlar barcha fanlar qatorida texnologiya darslarining o'qitilishini takomillashtirishga doir bir qator vazifalarni ko'ndalang qilib qo'yemoqda. Chunki texnologiya darslari mashg'ulotlarida o'quvchilarning amaliy ijodkorlik qobiliyatlarini shakllantirish uchun qulay imkoniyatlar mavjud: darslarda o'quvchilar ko'pgina amaliy ishlarni bajaradilar; o'z qo'llari bilan turli xil ko'rnishdagi buyumlarni tayyorlaydilar. Birgina mana shu dars jarayonida o'quvchilarda ijodiy fikr yuritish, tasavvur qilish, ish bajarish, shakl hosil qilish va uni o'zgartirish kabi xususiyatlar, ya'ni ijodkorlik qobiliyatları shakllanadi va rivojlanadi.

Texnologiya darslarida ishlab chiqarishning turli sohalari mazmuniga taalluqli dastlabki ma'lumotlarni, xalq xo'jaligining turli sohalarida ishlataladigan texnika va texnologiyalar to'g'risidagi bilimlarni, kasbiy faoliyatda qo'llaniladigan asbob-uskunalar, jihozlar va moslamalardan foydalanishni, turli xil buyumlarni tayyorlash texnologiyalarini xalq hunarmandchiligi sohalari kasblarini o'rgatish orqali xalqning milliy ruhini, yashash tarzini, an'analarini tiklash va rivojlantirish, milliy qadriyatlar, xalq hunarmandlarining boy merosini o'rgatish va ulardan o'quvchilarning o'z amaliy faoliyatlarida foydalanish ko'nikmalarini shakllantirish kabi masalalar ham o'rgatiladi. 5-7-sinflarda o'qitiladigan xalq hunarmandchiligi turlaridan biri bo'lgan quroqchilik sohasi shular jumlasidandir.

Quroqchilik – milliy hunarmandchilikning noyob turi hisoblanib, matoning mayda bo'laklarini ulab, undan har xil hajmdagi katta-kichik buyumlar va kiyimlar tikishdir. Bunda turli rang va shakldagi mato parchalaridan bezakli buyum hosil qilinadi. Qadimdan momolarimiz uy-ro'zg'orda ishlataladigan matolarning parchalari va qiyqimlarini bir-biriga ulab, yostiq, ko'rpa, dasturxon, ko'rpa, chimildiq hamda turli kiyimlar: nimcha, do'ppi kabilar tikib kelishgan.

Har qaysi xalq yoki millatning ma'nnaviyatini, kelajagini uning tarixi, o'ziga xos urf-odat va an'analarini, milliy va hayotiy qadriyatlarisiz tasavvur etib bo'lmaydi. Mamlakatimiz mustaqillikka erishgandan so'ng, yosh avlodga xalqimizning o'tmishi, tarixidan darak beradigan azaliy qadriyatları, urf-odatlarini qayta tiklash va ularni zamona-viy hayotga uyg'unlashtirish ishlariga alohida ahamiyat qaratildi.

Ma'lumki, o'zbek amaliy san'ati ko'p asrlik tarixga ega. Amaliy san'at durdonalaridan hisoblangan quroqchilikning qadimdan rivojlanib kelayotgan o'z an'analarini va uslubi bor.

Quroqchilik san'ati tarixiga nazar tashlaydigan bo'lsak, uning ildizlarini Sharqda topish mumkin. Masalan, Misrda, ya'ni Qohira shahrining chekka qishloqlarida bu usul bilan 3000 yil avval tikilgan buyumlar topilgan edi. Quroq tikish texnikasi bilan yer yuzining barcha burchaklarida ham shug'ullanib kelishgan. Keyinchalik o'rta ta'minlangan oilalarda uylar bezatilib va ro'zg'orda mahsulotlar tayyorlanib, asta-sekin dunyo bo'ylab hamma xalqlar orasida tarqab ketgan va amaliy san'atga aylangan. O'rta Osiyoda ham bu san'at keng rivojlangan bo'llib, bu haqida hech bir kitoblarda yozilmagan, lekin xalq orasida keng tarqalgan.

Mazkur soha mavzularini o'qitishda o'quvchilarni milliy ruhda tarbiyalash bilan bir qatorda ularda ijodkorlik qobiliyatlarini shakllantirish va rivojlantirish masalalarini ham hal etish mumkin va bu jarayonda, albatta, interfaol metodlardan foydalanish muhim ahamiyatga ega hisoblanadi. Bunda o'qituvchi qaysi an'anaviy va yangi metodlardan foydalansa, darsga qo'yilgan maqsadlarga erishish imkoniyatlari yuqori bo'lishini oldindan bilishi zarur. Demak, darslarni samarali tashkil etishda duch kelgan metodni emas, balki mashg'ulot mavzusiga va xarakteriga, o'quvchilarning aqliy va ijodiy imkoniyatlariga mos keladiganini tanlash muhim ahamiyatga ega.

Yuqorida tilga olingan mavzuni, umuman olganda texnologiya fanining aksariyat mavzularini o'qitishda loyihalash metodining samarasini ko'proq. Chunki loyihalash metodi hal qilinishi lozim bo'lgan muammoni aqliy, ijodiy, texnologik jihatdan o'rganib chiqib, avvaldan mavjud bo'lgan texnologiyaga yangiliklar kiritish va shu yo'l bilan muammoni hal qilishga asoslanadi. Loyihalash metodining mazkur jihatlari esa tex-

nologiya darslari oldiga qo'yiladigan maqsadlarga erishishda ayniqsa yaxshi samara beradi.

Quroq tikish texnologiyasi

Quroq tikish texnologiyasida istalgan matodan ham yangi, ham avval ishlatalilgan gazlamadan foydalanish mumkin. Gazlamalarning tashqi ko'rinishi bo'yicha turli xususiyatlarga ega.

Gazlamalar har xil buyumlar tikishda ishlataladi. Ular chidamli bo'lishi uchun har xil ishlov beriladi, shuningdek, yuvishda, tozalashda va dazmollahda ularning o'ziga xos xususiyati hisobga olinadi.

Tolalarda to'qilgan gazlamalar 2 guruhda bo'ladi.

1. Tabiiy tolalar.

2. Kimyoviy tolalar.

Tabiiy tolalar – o'simliklardan, hayvonlardan va ipakdan olinadi.

Kimyoviy tolalarga – paxta, zig'ir, jun va tabiiy ipak gazlamalari kiradi.

Quroq texnikasi hamma geometrik naqshlarni 3 ta guruhga ajratish mumkin:

1. Uchburchak.

2. Kvadrat.

3. Spiral.

Quroq tikish jarayoni bir qancha bosqichlarni o'z ichiga oladi:

– quroq eskizini chizish;

– gazlama qiyqimlarini tanlash;

– quroq tikish uchun iplar tanlash;

– asboblar tanlash;

– bichish usulini tanlash;

– tikish usullarini aniqlash va tikish.

Quroq qismlarini yig'ish. Birinchi navbatda, diqqat bilan tanlangan kompozitsiyani ko'zdan kechirish kerak. Kompozitsiya bir xil shakllarda tashkil topganmi, yoki uchburchak, kvadrat va to'rburchaklar aralash holda keladimi, aniqlab olishimiz kerak bo'ladi. Agar shakllar har xil bo'lsa, avval uchburchaklarni kvadrat shakliga keltirib tikib olinadi, va choklar bir tomoniga qaratilib dazmollanadi, ortiqcha chetlari kesib tashlanadi.

Dazmollah. Quroq buyumlari o'ngidan bir yo'nalishda dazmollanadi. Chok haqi o'ngidan bilinib qolmasligi uchun gazlama to'qroq tomoniga qaratib dazmollanadi.

Qavish. Uchta qismini (ostki to'shama va kurak) bir-biri bilan birlashtirish uchun qavish kerak bo'ladi. Qavilgan buyumlar yuvilgan vaqtida siljib ketmaydi. Buyumlarni gulli qaviqlar bilan ham bezash mumkin.

Quroqchilik mavzusini loyihalash metodi asosida o'qitish texnologiyasi bilan batafsil tanishib chiqaylik. Shuni ta'kidlash lozimki, loyihalash metodini yangi mavzu bayoni (2010-yil o'quv rejasidagi 47-50-mashg'ulotlar)dan keyingi darslar uchun tatiq etib ko'raylik:

1. Dastlabki darslar (o'quv rejasidagi 47-48-mashg'ulotlar)da o'quvchilar quroqchilik haqida umumiy ma'lumotlar, uning tarixi, usullari, kerakli ish qurollari, eskizlar va chizmalar chizish va shablon (qolip)lar tayyorlashni o'rganadilar.

2. Navbatdagi darslar (o'quv rejasidagi 49-50-mashg'ulotlar)da gazlamalarni ajratish, sifatini aniqlash va shablonlarni qirqib tayyorlashni o'rganadilar.

Loyihani yaratish quyidagi bosqichlardan iborat:

- 1.“Loyiha” muammosi mavzusini aniqlash.
- 2.“Loyiha” yaratish uchun dastlabki ma'lumotlarga ega bo'lish.
3. “Loyiha”ni yaratish.
4. Qismlarini ta'riflash, tavsiflash.
5. “Loyiha”ni amalga oshirish jarayonini takomillashtirish.
7. “Loyiha”ni himoya qilish.
8. “Loyiha”ni sinab ko'rish.

Loyihani yaratishda o'qituvchi faoliyati quyidagilardan iborat:

- o'qituvchi o'quvchilarga “Milliy naqshlarni quroqda tasvirlash”ni topshiriq (“muammo”) qilib beradi;
- quroq qiyqimlarini ulash usullari haqidagi tarqatma materialni tarqatadi va uyga vazifa tariqasida shu usullardan biridan foydalanib “muammo”ning yechimlarini topishni so'raydi;

– topshiriqlarni bajarish jarayonini kuzatadi;

- o'quvchilarga to'g'ri mo'ljal olishlarida ko'mak (konsultatsiya) berishi, masalan, o'quvchilar qaysi usulga o'zgartirish kiritish mumkinligini aniqlashga qynalsalar, “kvadrat ichida kvadrat” usuliga o'zgartirish kiritish orqali “muammo”ni hal qilish mumkinligi haqidagi ko'rsatmalarni beradi (o'qituvchi va o'quvchilarning hamkorliklagi faoliyati);

– o'zgartirishni gazlama qiyqimlarining rangi orqali kiritish mumkinligi haqidagi ko'rsatmalarni beradi (o'qituvchi va o'quvchilarning hamkorliklagi faoliyati);

– o'quvchilarning ishtiyoqlarini yanada rivojlantirish uchun ularni qiziqtirish, rag'batlantirish yo'li bilan yaratilgan “loyiha”ning chizmasi asosida quroq buyumni tikib ko'rish orqali (nazariya va amaliyot birligi) yaratilgan “loyiha”ni sinab ko'rishlarini maslahat beradi.

Loyiha jarayonida o'quvchilar quyidagilarni bajaradilar:

– diqqat bilan tinglab, kerakli, muhim joylarni qayd qilib oladilar;

– berilgan tarqatmali materiallar asosida qiyqimlarni ulash usullarini puxta o'zlashtirib, ulardan birining asosida yangi usul – (“loyiha”) yaratishni kelishib oladilar (o'quvchilarning bir-birlari bilan birqalikdagil faoliyati);

– “Loyiha”ni yaratishda kerak bo'ladigan dastlabki ma'lumotlar, ya'ni quroq uchun gazlama qiyqimlarini tanlash va ularni biriktirish usullari bilan tanishadilar;

– agar o'zgartirish kiritishni nimadan boshlashni bilmasalar, tarqatilgan manbalardan, tavsiya etilgan adabiyotlardan, internet sahifalaridan yoki o'qituvchidan yordam oladilar;

– qismlargaga qanaqa o'zgartirish kiritish mumkinligini muhokama qilib, ushbu bosqichni yoki uning qismlarini mustaqil ravishda uddalay olmasalar yana o'qituvchidan ko'mak so'raydilar;

– o'z tasavvurlarini va fantaziyalarini ishga solgan holda, gazlama qiyqimlarning ranglari yordamida qanday qilib “kvadrat ichida kvadrat” usuliga o'zgartirish kirtsa, natijada quroqda milliy naqsh tasvirlari hosil bo'lishi mumkinligini o'ylab topadilar, ya'ni ijod qiladilar. Aynan mana shu bosqichda o'quvchilarning ijodkorlik qobiliyatları namoyon bo'ladi. Agarda ularda bu qobiliyat mavjud bo'lsa, “loyiha”ni yaratish davomida mazkur qobiliyat shakllanadi, agar mavjud bo'lsa u holda rivojlanadi;

– “Muammo”ning yechimi topib bo‘lishgach, ya’ni “loyiha”ni yaratib bo‘lganlari dan keyin, navbatdagi darslar (o‘quv rejasidagi 51-56-mashg‘ulotlardan biri)da “lo- yiha”ni muhokamaga qo‘yadilar va himoya qiladilar;

– o‘zlarini yaratgan yangi usulni tikib ko‘rib, uning yutuq va kamchiliklarini aniq- laydilar.

Yaratilgan yangi “loyiha”ning chizmasi gazlama qiyqimlarining ranglarini adash- masdan, to‘g‘ri joylashtirishda ko‘rgazmali quroq bo‘lib xizmat qiladi.

“Kvadrat ichida kvadrat” usuli yordamida milliy naqsh tasvirini hosil qilish mum- kin. Bu naqsh tasviri asosan, o‘zbek milliy gilamchilik va kashtachilik san‘atidagi ho- shiya naqshlar turkumiga kiradi. “Loysiha”ni himoya qilish paytida o‘qituvchi o‘quv- chilarga bu naqshlarning qayerda uchrashini so‘rab, savol berishi mumkin. Mabo- do ular bu savolga javob bera olmasalar, o‘qituvchi ularning ma’ruzasini to‘ldirishi, qo‘sishchalar kiritishi mumkin. Asosiysi, qo‘yligan “muammo”ning yechimi topildi, ya’ni quroq texnikasida milliy an‘analaramiz aks etgan naqsh tasvirini hosil qilish “lo- yiha”si yaratildi.

Texnologiya darslarida loyihalash metodini qo‘llash orqali o‘quvchilarda:

– atroficha, keng va chuqur fikrlash, o‘z fikrini erkin bayon qilish, asoslash va himoya qilish;

– voqe-a-hodisalarni, narsa-buyumlarning xususiyatlarini anglash va tasavvur eta olish;

– bilimlarning uzluksizligini ta’minalash;

– nazariy materiallarni amalda qo‘llay olish, harakatli amaliy faoliyatga kirishib keta olish;

– guruhlarda va jamaa ichida ishlay olish, o‘zaro hurmat;

– mustaqil va ijodiy ishlash kabi ko‘nikmalarni hosil qilish mumkin.

Xulosa qilib aytganda, texnologiya darslarida o‘quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini shakllantirish va rivojlantirishda dizayn, ya’ni texnik estetika yoki badiiy konstrukturlik elementlaridan foydalanish ham yaxshi natijalar beradi. Chunki did bilan, chiroyli va bejirim qilib ishlangan buyum o‘quvchini zavqlantiradi, o‘ziga bo‘lgan ishonchni mus- tahkamlaydi.

Foydalilanigan adabiyotlar:

1. Shamsiyeva Z. *Mehnat ta’limi: uzviyylashtirilgan o‘quv dasturini joriy etish bo‘yicha tavsiya va taqvim-mavzu rejalar* (1-9 sinflar). – T.: Sharq, 2010. 56-b.
2. Karimov I. *Mehnat ta’limini o‘qitish texnologiyalari. O‘quv-uslubiy qo’llanma*. – T.: TDPU, 2013. 220-b.
3. Maxsumova M.A. va boshqalar. *Gazlamaga badiiy ishlov berish*. –T., 2005. 129-b.
4. Матяш Н.В. *Проектный метод обучения в системе технологического образования*. // журнал *Педагогика*, 2000. №4, – С. 38-43.

Fayziddin ZARIPOV,

T.N. Qori Niyoziy nomidagi O'zPFITI mustaqil izlanuvchisi

O'QUVCHILAR O'Rtasida HUQUQBUZARLIKlar VA JINOYATCHILIKNING OLDINI OLISHNING IJTIMOIY ZARURATI

Annotation

Mazkur maqolada o'quvchilar o'rtasida huquqbazarliklar va jinoyatchilik profilaktikasi muammollari ko'rib chiqilgan. Unda o'quvchilar orasida huquqbazarliklar va jinoyatchilikning oldini olishning ijtimoiy zarurati bayon etilib, voyaga yetmagan umumiyo o'rta ta'lif maktab o'quvchilari o'rtasida bu borada olib borilishi lozim bo'lgan pedagogik profilaktika ishlari o'z ifodasini topgan.

Kalit so'zlar. Pedagogik profilaktika, o'quvchi shaxsi, ma'nnaviyat, madaniyat, huquqbazarlik, jinoyatchilikning oldini olish, ijtimoiy zarurat, deviant xulq, ijtimoiy sabablar.

Статья посвящена проблемам профилактики правонарушений и преступлений среди учащихся. Автором изложена социальная необходимость профилактики и отражена необходимость проведения педагогической профилактики среди несовершеннолетних учащихся средних общеобразовательных школ.

Ключевые слова. Педагогическая профилактика, личность ученика, духовность, культура, правонарушение, профилактика правонарушений, общественная значимость, девиантное поведение, социальные причины.

The article is devoted to the problems of crime prevention among students. The author sets out the social necessity of prevention and the necessity of the teaching of prevention among minors students in secondary schools.

Key words. Pedagogical prevention, student personality, spirituality, culture, offense, crime prevention, social significance, deviant behavior, social causes.

Mustaqligimizning dastlabki kunlaridanoq uzlusiz ta'lim tizimidagi islohotlar ta'lim jarayonining huquqiy-me'yoriy asoslarini innovatsion tashkil etish va boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish, ta'lim subyektlarining ehtiyojlarini qondirish, yosh avlodni aqlan va ma'nан barkamol inson qilib tarbiyalash, ta'lim muassasalarida ta'lim sifati va uni baholash mezonlarini xalqaro standartlarga muvofiqlashtirish, zamonaviy pedagogik nazariyalar va ilg'or tajribalar asosida o'z faoliyatini tashkil qila oladigan, yangi dunyoqarashdagi shaxsni shakllantirishga qaratildi.

Davlat tomonidan belgilangan huquq me'yorlariga rioxha qilish hamda uning natijsasi jamiyat manfaatlari bilan bog'liqligi, yoshlarni ijtimoiy munosabatlardan tomon yo'illashi, ijtimoiy tajriba ottirish uchun insondagi tabiiy imkoniyatlarni ro'yobga chiqari-

shi, voyaga yetmaganlar orasida huquqbuzarlikni oldini olish va ular bilan ishslashda profilaktik mexanizmlarini yaratish zaruratining oshganligida namoyon bo'lmoqda.

Mamlakatimizda aynan mana shu muammolar o'z yechimini kutayotgan masalalar sirasiga kiradi hamda quyidagilarda o'z ifodasini topadi:

- mamlakatimiz o'z mustaqilligini qo'lga kiritishi bilan buyuk ma'naviyatimizni tiklash, sog'lom turmush tarzini barcha fuqarolarga, eng avvalo, yoshlarga singdirish davlatimiz siyosatida ustuvor yo'naliш qilib belgilanishi;

- tarbiyalanayotgan yoshlarda yuksak ma'naviy madaniyat, axloq va ma'rifat fazilatlarini shakllantirish va singdirish muammolarining yechimini davr taqozo etishi;

- huquqbuzarlik profilaktikasi va jinoyatchilikka qarshi kurashishning dolzarb masalalari bo'yicha chuqur ilmiy-tadqiqotlarga zarurat tug'ilishi;

- voyaga yetmagan o'quvchilar orasida huquqbuzarliklar va jinoyatchilikning oldini olish masalalariga e'tibor qaratish dolzarblik kasb etishi, shu sababli, pedagogik profilaktika va pedagogik korreksiya metodlariga murojaat etish tendensiyasining intensivlashuvi;

- voyaga yetmagan, umumiy o'rta ta'lim maktab o'quvchilarining shaxs va subyekt sifatida shakllanishi, aqliy rivojlanishi, tarbiyalanganlik darajasining o'sishi, jamiyat tomonidan belgilangan odob-axloq, xulq me'yorlariga mosligini, ularning kelajorda jamiyatning teng huquqli fuqarosi sifatida faoliyat yuritishiga zamin yaratishga bo'lgan zaruratning paydo bo'lishi va h.k.

Jamiyatning asosiy bo'g'ini bo'lgan oilada farzandlar baxtiyor bo'lishlari, o'sib ulg'ayishlari va farovonlikka ega bo'lishlari, sog'lom va har tomonlama uyg'unlashgan holda kamolotga yetishishlari lozim. Oilaning har bir a'zosi g'amxo'rlik, baxt, mehr-muhabbat tuyg'ulari assosida o'zining qadr-qimmati, huquq va erkinliklari, tenglik va birdamlikka ega bo'lishlari kerak. Ta'lim jarayoni subyektlari bo'lmish bolalar uchun ko'zda tutilgan barcha huquqlar ta'minlanishi, hurmat qilinishi zarur.

Bu borada voyaga yetmaganlar huquqbuzarligining oldini olish borasida keng ko'lamlı islohotlar olib borilayotganini ta'kidlash joiz. Ushbu islohotlarning ko'zlangan maqsadlarga olib borishida yoshlar o'rtasidagi nazoratsizlik, huquqbuzarlik va jinoyatchilikka barham berishning ahamiyati beiqiyos. O'zbekiston Respublikasining "Voyaga yetmaganlar o'rtasida nazoratsizlik va huquqbuzarliklarning profilaktikasi to'g'risida"gi Qonuni¹ 2010-yil 29-sentyabrda aynan shu maqsadda qabul qilingan. Bu borada mazkur Qonun ijrosini ta'minlash vazifasi yuklatilgan vakolatli organlar va ularning bu boradagi faoliyati samaradorligi hal qiluvchi ahamiyat kasb etishini ta'kidlash lozim. Qonun voyaga yetmaganlar o'rtasida nazoratsizlik va huquqbuzarliklarning profilaktikasini amalga oshiruvchi organlar hamda muassasalar hamda ularning bu boradagi o'rni va vakolatlari belgilangan.

Shuningdek, tarbiyasi qiyin bolalar bilan profilaktik ishlarni olib borishga yo'nali tilgan keng chora-tadbirlar kompleksini amalga oshirish bo'yicha olib borilayotgan ishlarning darajasini yanada yuksaltirish, oilani, onalik va bolalikni muhofaza qilish tizimini yanada takomillashtirish, sog'lom va barkamol avlodni tarbiyalash, bunda

¹ O'zbekiston Respublikasining "Voyaga yetmaganlar o'rtasida nazoratsizlik va huquqbuzarliklarning profilaktikasi to'g'risida"gi Qonuni. O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2010-y., 39-son, 341-modda.

mahalliy davlat hokimiyati organlari va jamoat tashkilotlarining hamkorligini takomillashtirish masalalari O’zbekiston Respublikasi Prezidentining “Yoshlarga oid davlat siyosati samaradorligini oshirish va O’zbekiston yoshlar ittifoqi faoliyatini qo’llab-quvvatlash to’g’risida”gi Farmoni, “Huquqbazarliklar profilaktikasi va jinoyatchilikka qarshi kurashish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi qarori va shuningdek, Xalq ta’limi vazirining 2017-yil 24-maydagи “Huquqbazarlik profilaktikasining samaradorligini baholash mezonlarini tasdiqlash to’g’risida”gi buyrug’ida o’z ifodasini topgan.

Mazkur direktiv hujjatlar yuzasidan mamlakatimizda keng qamrovli islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan:

- huquqbazarlik profilaktikasi va jinoyatchilikka qarshi kurashishga qaratilgan chora-tadbirlar tashkil etilmoqda;
- huquqbazarlik profilaktikasini bevosita amalga oshiruvchi idora va muassasalar faoliyatiga huquqbazarliklar nisbatan ko’p sodir etilayotgan joylar (hududlar) va sohalar ko’rsatilgan holda interaktiv xaritalarni joriy etishga keng imkoniyatlar yaratilmoqda;
- huquqbazarliklar profilaktikasi bo'yicha davlat tashkilotlarining ommaviy axborot vositalari bilan hamkorligining yangilangan Konsepsiysi ishlab chiqilib, dolzab masalalarga oid sud majlislari televide niye orqali namoyish etilmoqda, amalga oshirilayotgan profilaktik tadbirlarning mohiyati va ahamiyati, qonuniylik ahvoli, sodir etilayotgan huquqbazarliklar hamda ularni ko'rib chiqish jarayoni haqidagi tezkor ma'lumotlar televidenie orqali keng jamoatchilikka yetkazilmoqda;
- odam savdosiga qarshi kurashish masalasi bo'yicha uzoq aholi punktlarida yashayotgan fuqarolar bilan ishlashga alohida e'tibor bergan holda joylarga chiqilib, aholini, birinchi navbatda yoshlarni xabardor qilishga oid kompleks chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda.

Shu bilan birgalikda ota-onalar yoki ularning o’rnini bosuvchi shaxslar tomonidan voyaga yetmagan bolalarga ularning ta’lim olish huquqlarini lozim darajada ta’minlashlari hamda ular tomonidan huquqbazarliklar sodir etilishining oldini olish borasidagi mas’uliyatni oshirishga alohida ahamiyat qaratilmoqda.

Deviant xulqli bolalar o’quvchilarning kam qismini tashkil etsa ham, ular o’quv-tarbiyaviy ishlarda barqarorlikka jiddiy to’siq bo’lishadi. Ular mакtabda va undan tashqarida (oilada, ko’chada, dam olish joylarida va boshqa) tartibsizlikni vujudga keltiruvchilar hisoblanadi. Shuning uchun ham deviant xulqli bolalar mакtabda ham, undan tashqarida ham pedagogik jamoa va keng jamoatchilik e’tiborida turadi.

Shu sababli bugungi kunda deviant xulqli voyaga yetmaganlar bilan ishslashni jonlantirish, voyaga yetmaganlar orasida huquqbazarlikning oldini olish masalaliga e’tiborni kuchaytirish pedagogik va psixologik korreksiya metodlariga murojaat etishni talab etadi.

Mavjud o’rganilgan tadqiqot ishlarining tahlilida o’quvchilarda huquqiy madaniyatni shakllantirishning ilmiy-pedagogik asoslarini yaratish, voyaga yetmaganlarning ijtimoiy-psixologik muammolari, jinoyatchilikni individual oldini olish, o’smirlarda mafkuraviy immunitetni shakllantirishga e’tibor qaratilgan bo’lsa-da, ta’lim muassasalarining hududiy joylashuvini, o’ziga xos tomonlarini, demografik xususiyatlarni, shu-

ningdek, o'quvchilar o'rtasida huquqbuzarliklar va jinoyatchilikning oldini olishning metodologik asoslari, innovatsion pedagogika yo'nalishlari va pedagogik profilaktika o'tkazish yo'nalishlari, o'quvchilar o'rtasida huquqbuzarliklar va jinoyatchilikning oldini olishni ta'minlashda o'qituvchilar salohiyatining roli inobatga olinmagan. Shu bois, huquqiy ta'lif-tarbiyani amalga oshirishda o'quvchilar o'rtasida huquqbuzarliklar va jinoyatchilik profilaktikasini takomillashtirish kabi masalalar o'z yechimini kutayotgan vazifalar sirasiga kiradi.

Voyaga yetmaganlarning nazoratsiz qolishi, ya'ni uning oila a'zolari va o'quv muassasasi tomonidan uning xulq-atvori, vaqtini qay tarzda o'tkazishi ustidan nazoratning yo'qolishi ota-onaning o'z farzandlariga nisbatan majburiyatlarini bajara olmasligi, bajarishni istamasligi yoki bunday imkoniyatga ega emasligi asosida vu-judga kelishi mumkin. Ammo o'z navbatida voyaga yetmaganning nazoratsizligini keltirib chiqaruvchi omil sifatida uning oilasidagi muhitning buzilganligini ham e'tirof etish lozim. Bu borada oilada bolaga nisbatan talabchanlikning yo'qligi, uning o'qishi va vaqtini qay tarzda o'tkazishiga befarqlik, uning majburiyatları doirasining belgilab berilmaganligi, ota-onasi tomonidan uning tanishlari kimligini nazorat qilmaslik kabi holatlarni keltirish mumkin.

Qarovsizlik – bu nazoratsizlikning eng yuqori ko'rinishi bo'lib, u voyaga yetmagan ustidan nazoratning yo'qligi bilan birga uning muqim yashash joyiga ega emasligida ham ifodalanadi.

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib, bugungi kunda umumiy o'ra ta'lif maktablarida tashkil etiladigan huquqiy ta'lif-tarbiya jarayonining mazmun-mohiyatini pedagogik, psixologik jihatlarini yoritish, o'quvchilar o'rtasida huquqbuzarliklar va jinoyatchilikning oldini olishga yo'naltirilgan (o'quvchilar, o'qituvchilar, ota-onalar, mahalla faollariga mo'ljallangan) profilaktik tavsiyalar ishlab chiqish, ulardan foydalanish tizimini amaliyatga tatbiq etish, samaradorligini aniqlash muhim ahamiyat kasb etadi.

Tarbiyasi qiyin, xulqida salbiy nuqsonlar uchraydigan yoshlarni kelib chiqishining ijtimoiy sabablari bilan birga pedagogik va psixologik sabablari mavjud.

"Shaxsning biologik o'sishidagi nuqsonlari, sezgi organlarining kamchiliklari, o'qishga salbiy ta'sir etuvchi oliy nerv faoliyati va temperamentdagи qusurlar huquqbuzarliklarning kelib chiqishiga sabab bo'ladi"².

Shaxsning psixik o'sishidagi kamchiliklar, chunonchi, aql-idrokning zaif rivojlananligi, iordaning bo'shligi, hissiyotning kuchsizligi, zarur ehtiyoj va qiziqishlarning mavjud emasligi, voyaga yetmaganlarning intilishi bilan mavjud imkoniyati o'rtasidagi nomutanosiblik va boshqalar xatti-harakatni izdan chiqaradi.

Umumiyl o'ra ta'lif mifik o'quvchisining shaxsiy fazilatlarida tarkib topishi mumkin bo'lgan nuqsonlar: axloqiy hislarning yetishmasligi, o'qituvchi, guruh jamoasi, oila a'zolari bilan noto'g'ri muloqot, ishyoqmaslik, bo'sh vaqtini to'g'ri taqsimlasmilik va boshqalar ham salbiy holatlarni vujudga keltiradi.

O'quvchi shaxsining bilim, o'quv faoliyatidagi kamchiliklari – aqliy faoliyat usullaridan keng foydalana bilmaslik, eng muhim bilim, ko'nikma va malakalarni egallash-

² Abdullayeva Sh.A. O'spirinlar xulqidagi nuqsonlarni diagnostika qilish va korreksiyalashning pedagogik asoslari. P.f.d. uchun yozilgan diss. 13.00.01-Pedagogika nazariyasi va tarixi. – T., 2005, 56-b.

dagi uzilishlar; o’quv maskani faoliyatidagi – o’qitishdagi nuqsonlar, tarbiyaviy chora va tadbirlarning xatolari ham shular jumlasidandir.

O’quv muassasasidan tashqari muhitning ta’siridagi nuqsonlar, chunonchi, oilaviy nizolar, ajralish, ota-onaning ichkilikka berilishi, balog’atga yetmagan teng-qurlarining ta’siri, madaniy-ma’rifiy ishlab chiqarish jamoalari hamda jamoatchilik qurshovidagi kamchiliklar ham tarbiyasi qiyin yoshlarning ko’payishiga sabab bo’ladi. Shu sababli pedagogik profilaktikani to’g’ri va oqilona o’tkazish, avvalambor, yoshlar jamoasi bilan yaqindan tanishishni talab etadi.

O’quv maskanlarida pedagogik profilaktika ishlarining mazmuni ko’p jihatdan pedagogning mohirligiga, o’z ishiga ijodiy yondashishiga, yoshlar bilan muloqotga kirishuvchanlik, yoshlar jamoasini jamoa, guruh shaklida adekvat qabul qila olish qobiliyatiga bog’liq.

Shunday qilib, voyaga yetmagan o’quvchilar orasida jinoyatchilik va huququbazarlikning kelib chiqishining biologik, fiziologik-psixologik, ijtimoiy-pedagogik, ijtimoiy-iqtisodiy omillarini o’rganish, shu asosda yoshlar bilan ishlash va xulqidagi illatlarini bartaraf etish mexanizmlarini takomillashtirish uchun muayyan tizimni yaratish maqsadga muvofiqdir. Buning uchun pedagogik profilaktika, diagnostika, korreksiya muolajalariga e’tiborni qaratish talab etiladi.

Foydalilanilgan adabiyotlar:

1. O’zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – T.: O’zbekiston, 2017.
2. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining “Yoshlarga oid davlat siyosati samaradorligini oshirish va O’zbekiston yoshlari ittifoqi faoliyatini qo’llab-quvvatlash to’g’risida”gi PF-5106-sonli Farmoni. www.lex.uz
3. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining “Huquqbuzarliklar profilaktikasi va jinoyatchilikka qarshi kurashish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi 5153-sonli qarori. www.uza.uz
4. O’zbekiston Respublikasining “Voyaga yetmaganlar o’rtasida nazoratsizlik va huquqbuzarliklarning profilaktikasi to’g’risida”gi Qonuni. O’zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to’plami, 2010-y., 39-son, 341-modda.
5. Abdullayeva Sh.A. O’spirinlar xulqidagi nuqsonlarni diagnostika qilish va korreksiyalashning pedagogik asoslari. P.f.d. uchun yozilgan diss. 13.00.01-Pedagogika nazariyasi va tarixi. – T., 2005, 56-b.

Nafisa ABDULLAYEVA,

Nizomiy nomidagi TDPU mustaqil tadqiqotchisi

MAKTABGACHA TA'LIMGA VARIATIV YONDASHUV – MAKTABGACHA TA'LIM TIZIMI SIFAT KO'RSATKICHIDIR

Annotatsiya

Maqolada maktabgacha ta'lismiga variativ yondashuvni tatbiq etish, buning natijasida maktabgacha ta'lismiga sifatini boshqarishning samarador tizimini yaratishga erishish mumkinligi ilmiy tadqiq etilgan. Shuningdek, hududlardagi ijtimoiy-iqtisodiy holat tahlili, maktabgacha ta'lismiga variativ modelini tatbiq qilish strategiyasi va asosiy yo'naliishlari, variativ modelni tatbiq qilish bo'yicha amalga oshirilishi zarur bo'lgan vazifalar bayon etilib, ijtimoiy-pedagogik va iqtisodiy samaradorlik indikatorlari va mezonlari qayd etilgan.

Kalit so'zlar. Maktabgacha ta'lismiga variativ yondashuv, sifat ko'rsatkichi, variativ model, resurslar, ta'minot, menejment va boshqaruv, indikatorlar, mezonlar,

В статье исследованы возможности создания эффективной системы управления качеством дошкольного образования путем внедрения вариативного подхода. Автором проанализировано социально-экономическое состояние регионов, отмечены индикаторы и критерии социально-педагогической и экономической эффективности, основные направления, задачи и стратегия внедрения вариативной модели системы дошкольного образования.

Ключевые слова. Система дошкольного образования, вариативный подход, показатель качества, вариативная модель, ресурсы, обеспечение, менеджмент и управление, индикаторы, критерии.

The article investigates the possibility of creating an effective system of quality management of preschool education through the introduction of a variable approach. The author analyzes the socio-economic state of the regions, the indicators and criteria of socio-pedagogical and economic efficiency, the main directions, objectives and strategy of implementation of a variable model of preschool education.

Key words. Pre-school education system, variable approach, quality indicator, variable model, resources, provision, management, indicators, criteria.

Uzluksiz ta'lismiga variativ yondashuvni yaratishga etibor berilishini qayd etilgan. Maqolada maktabgacha ta'lismiga variativ modelini yaratishga erishish mumkinligi ilmiy tadqiq etilgan. Shuningdek, hududlardagi ijtimoiy-iqtisodiy holat tahlili, maktabgacha ta'lismiga variativ modelini tatbiq qilish strategiyasi va asosiy yo'naliishlari, variativ modelni tatbiq qilish bo'yicha amalga oshirilishi zarur bo'lgan vazifalar bayon etilib, ijtimoiy-pedagogik va iqtisodiy samaradorlik indikatorlari va mezonlari qayd etilgan.

Albatta, maktabgacha ta'limga tizimini rivojlantirish, avvalambor, ta'limga jarayonini sifat jihatidan o'zgarishlarga olib keluvchi innovatsiyalarni rivojlantirishga bog'liq. Biz taklif etayotgan tizimda birinchi navbatda jamiyat, ota-onalarning maktabgacha ta'limga yangi shakllari bo'yicha talablari qondiriladi.

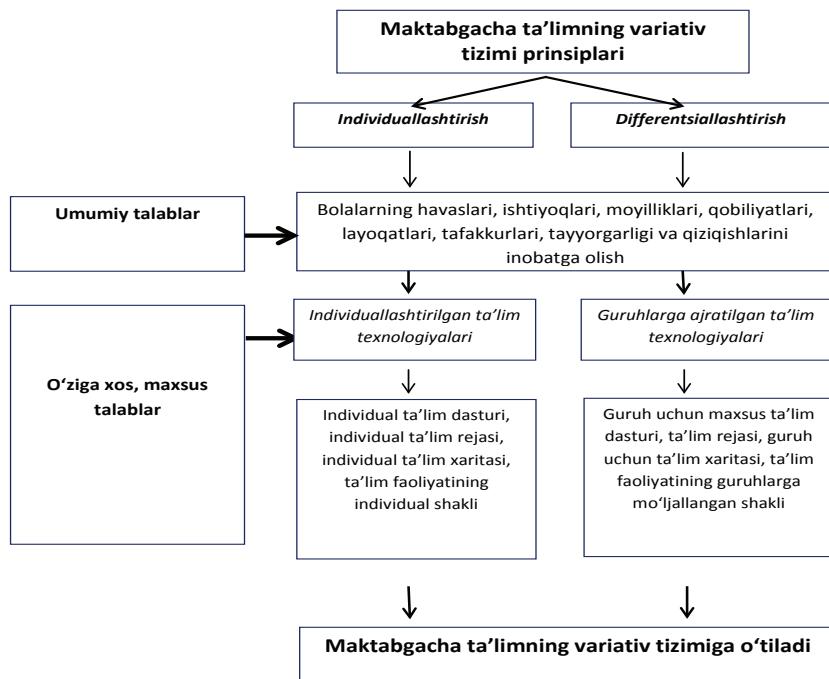
Qolaversa, ta'limga tizimida olib borilayotgan demokratlashtirish, liberallashtirish ja-rayonlari, ta'limga variativligi, innovatsion jarayonlar maktabgacha ta'limga muassasasi va barcha ijtimoiy institutlar (eng avvalo, oila) o'rtasida hamkorlikdagi, muvofiqlashgan faoliyatga xizmat qiladi.

Tadqiqotimiz mavzusining dolzarbli bugungi kunda maktabgacha ta'limga sohasida-gi tub o'zgarishlar zamirida o'zini aksini topmoqda.

Ta'limga paradigmasing o'zgarishi, ya'ni ta'limga unifikatsiyalash g'oyasidan ta'limga variativlashtirish g'oyasiga o'tilishidir.

Variativlik – bu maktabgacha ta'limga tizimi sifat ko'satkichidir. U maktabgacha ta'limga tizimi iste'molchilarining (ota-onalar, bolalar) maktabgacha ta'limga bo'lgan ehtiyojlari va imkoniyatlari asosida ularga tanlov asosida ta'limga dasturlari variantlari va/yoki alohida ta'limga xizmatlari turlarini taqdim etish xususiyati bilan xarakterlanadi.

Bugungi kunda oldimizda turgan eng dolzarb vazifa maktabgacha ta'limga tizimi iste'molchilarining, eng avvalo, bolalarning havaslari, ishtyoqlari, moyilliklari, qobiliyatları, layoqtari, tafakkurlari, tayyorgarligi va qiziqishlari inobatga olingan maktabgacha ta'limga dasturlarini ishlab chiqishdir. Bu esa o'z navbatida maktabgacha ta'limga variativ tizimi modelini amaliyotga tatbiq qilinganligining mantiqiy yakuni hisoblanadi.

1-rasm. Maktabgacha ta'limga variativ tizimi principiplari, unga qo'yilgan umumiy hamda o'ziga xos, maxsus talablar.

Variativ ta'limga jarayoni – barcha ta'limga jarayoni qatnashchilarining ta'limga maqsadlari ni amalga oshirishda, davlat talablari va ta'limga standartlari asosida ta'limga mazmuni, ta'limga

texnologiyalarini, faoliyat va muloqot vositalari va usullarini tanlashda hamkorlikdagi fəoliyatini yo'lga qo'yishda muhim ahamiyatga ega.

Maktabgacha ta'limning variativ tizimini amaliyotga joriy etish uchun, albatta, maktabgacha ta'lim sifatini boshqarishning samarador tizimini yaratish lozim. Ta'lim sifati boshqa ijtimoiy-iqtisodiy tizimlar kabi stixiyali boshqarishdan yiroq bo'lishi hamda aniq tizimli boshqaruvga ega bo'lishi kerak.

Maktabgacha ta'limning variativ modelini loyihalashtirish texnologiyasi

No	Maktabgacha ta'limning variativ modelining strukturaviy elementlari va shakllari	Strukturaviy elementlar va shakllarning tavsiflari
1.	Maktabgacha ta'lim tizimi bo'yicha hududlardagi ijtimoiy-iqtisodiy holat tahlili	<p>Maktabgacha ta'lim tizimi bo'yicha hududlardagi ijtimoiy-iqtisodiy holat tahlilini, maktabgacha ta'lim tizimining nechog'lik o'ziga xosligini va uzuksiz ta'limning eng asosiy bo'g'ini ekanligi inobatga oлgan holda o'tkazish lozim.</p> <p>Bunda quyidagi mezonlarga e'tibor qaratish zarur:</p> <ul style="list-style-type: none">– maktabgacha ta'lim tizimi iste'molchilarining (ota-onalar, bolalar) maktabgacha ta'limga bo'lgan ehtiyojlarining qanchalik qondirilganligi;– har bir maktabgacha ta'lim muassasasida bolalarga yaratilgan barcha shart-sharoitlar;– har bir maktabgacha ta'lim muassasasi kadrlar salohiyati;– har bir maktabgacha ta'lim muassasasi moliyaviy va xo'jalik faoliyatlarini imkoniyatlari. <p>Maktabgacha ta'lim tizimining variativ modelini tatbiq qilish uchun ushu sohada amalga oshirilishi zarur bo'lgan asosiy tendensiyalar (ijobiy va salbiy), bartaraf etilishi kerak bo'lgan muammolar, ta'lim muassasalarining potensial imkoniyatlari va h.k.lar tahlillari inobatga olinadi.</p>
2.	Maktabgacha ta'lim tizimining variativ modelini tatbiq qilish strategiyasi va asosiy yo'nalishlari	<p>Bunda maktabgacha ta'lim tizimining variativ modeli maqsadlari, yo'nalishlari va amaliyotga joriy etishning asosiy yo'nalishlari belgilanadi.</p> <p>Maktabgacha ta'lim tizimining variativ modeli maqsadlari quyidagilardir:</p> <ul style="list-style-type: none">– maktabgacha ta'limning barcha uchun ochiq, hammabop bo'lishini ta'minlash;– maktabgacha ta'lim tizimida iste'molchilarining (ota-onalar, bolalar) doimiy rivojlanib borayotgan ehtiyojlarini qondirish;– maktabgacha ta'lim dasturlarida uzuksiz ta'lim tizimining barcha bo'g'inlari orasida uzviylik va uzuksizlikni ta'minlash. <p>Maktabgacha ta'lim mazmuni va texnologiyalarini umumta'lim maktablari dasturlari bilan hamohangligini ta'minlash. Bola, oila, jamiyat hamda davlat talablarini so'zsiz inobatga olish;</p> <ul style="list-style-type: none">– barcha bolalar uchun umumta'lim maktablарining boshlang'ich sinflarida teng va bir xil ko'rsatkich asosida ta'limni boshlashlarini, davom ettirishlarini ta'minlash;

		<ul style="list-style-type: none"> – maktabgacha ta'lismizini ilg'or pedagog xodimlarining boshqaruv va pedagogik o'sishlarini ta'minlash. <p>Maktabgacha ta'lismizining variativ modelini rivojlantirish yo'nalishlari quyidagilardir (maktabgacha ta'lismizining holati tahlilidan kelib chiqiladi):</p> <ul style="list-style-type: none"> – maktabgacha ta'lismizida iste'molchilarining (ota-onalar, bolalar) talablarini to'liq qondirilishini ta'minlash bo'yicha kompleks chora-tadbirlarni amalga oshirish; – bolalarning maktabgacha ta'lismuassasalarida ta'lilmolishi va parvarishlanishi shart-sharoitlarini rivojlantirish; – maktabgacha ta'lismizini kadrlar salohiyatini rivojlantirish (maktabgacha ta'lismizini uchun pedagogik kadrlar tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirish. Ularning attestatsiya mexanizmlarini takomillashtirish); – Maktabgacha ta'lismuassasalarini moliyaviy-xo'jalik faoliyatlarini rivojlantirish va takomillashtirish (maktabgacha ta'lismuassasalarini faoliyatida ta'lismizning sifatini ta'minlash, samarali faoliyat ko'rsatishni rag'batlantiruvchi mutlaqo yangi moliyaviy-iqtisodiy mexanizmlarni joriy etish); – Maktabgacha ta'lismizining sifatini ta'minlash (bolalarning talab etilayotgan rivojlanish ko'rsatkichlariga erishish).
3.	Maktabgacha ta'lismizining variativ modelini tatbiq qilish bo'yicha amalga oshirilishi zarur bo'lgan vazifalar	<p>Vazifalarni shakllantirishda quyidagi o'ziga xos jihatlarni inobatga olish kerak:</p> <ul style="list-style-type: none"> – amaliylik (real holatga asoslanish) – hududlarning, ta'lismuassasalarining manbalari va imkoniyatlarini hisobga olish; – aniqlik (konkret, ravshan, lo'nda, muayyan bo'lishi) – bevosita aniq hudud va/yoki ta'lismuassasasi uchun; – o'ziga xoslik (spetsifik) – hududlarning, aholining va h.k. talablarini inobatga olish; – amaliy natijaviylik, samaralilik (ta'sirchan, foydali) – aniq vazifalarni hal qilishga yo'nalganlik, faoliyka yo'naltiruvchi, belgilangan maqsadlarga intiltiruvchi bo'lislilik. <p><i>Maktabgacha ta'lismizini rivojlantirish dasturlarining vazifalari (O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi Farmonida ko'rsatib o'tilgan vazifalar asosida bo'lishi shart):</i></p> <ul style="list-style-type: none"> – bolalarni to'liq maktabgacha ta'lismiziga qamrab olish; – bolalarni maktabgacha ta'lismuassasalariga joylashtirishni yengillashtirish, osonlashtirishni ta'minlovchi kompleks tizim ishlab chiqish, fuqarolarning, jamoatchilikning, iste'molchilarning talablarini to'liq qondirish, maktabgacha ta'lismizining sohasi, xususan, maktabgacha ta'lismuassasalarini faoliyati shaffofligini ta'minlash; – barcha bolalarni umumta'lismaktablariga tayyorlash; – bolalarning maktabgacha ta'lismuassasalarida ta'lilmolishlari va parvarishlanishi shart-sharoitlarini monitoring tizimini ishlab chiqish; – barcha fuqarolar, jamoatchilik, jamoat tashkilotlari uchun maktabgacha ta'lismizining faoliyati bo'yicha ma'lumotlarning ochiq bo'lislini ta'minlash; – barcha bolalar uchun xorijiy tillarni o'rganish bo'yicha to'liq shart-sharoitlar yaratish;

		<ul style="list-style-type: none"> – ko'p bolali, alohida e'tiborga, imkoniyatlarga ega bo'lgan farzandi bor oilalarga psixologik-pedagogik yordam berish tizimi ishlab chiqish va amalga oshirish; – matabgacha ta'lif tizimi mutaxassislarining va xodimlari ning kasbiy darajalarini oshirilishini ta'minlash; – Matabgacha ta'lif muassasalarini tomonidan oilalar uchun ma'rifiy, madaniy, ijodiy va h.k. dasturlarni amalga oshirilishini ta'minlash.
4.	Chora-tadbirlar tizimi	<p>Chora-tadbirlar tizimi matabgacha ta'lifning variativ modelini amaliyotga joriy etilishi ta'minlaydi. Tizimli chora-tadbirlar tushunchasi bu – barcha chora-tadbirlar bir-biri bilan uzviy bog'liqligini, ularni birqalikda, hamkorlikda amalga oshirilishi tizimli samara berishini ta'minlashi deganidir. Chora-tadbirlar ning bir-biri bilan uzviy bog'liqliksiz, birlashmasdan, bus-butun bo'imasdan, hamkoriksiz amalga oshirilishi ko'zlangan natijani bermaydi.</p> <p>Har bir chora-tadbir quyidagilar bilan tavsiflanadi:</p> <ul style="list-style-type: none"> – maqsadning qo'yilishi; – matabgacha ta'lifning variativ modelini amalga oshirish uchun oldinga qo'yilgan natijalarga erishishni ta'minlovchi yo'il xaritasining (harakatlar rejasi) mavjudligi; – moliyaviy ta'minot hajmi va manbalarining mavjudligi; – samaradorlik ko'rsatkichlari, mezonlarning mavjudligi; – matabgacha ta'lif tizimi iste'molchilarining talablarini qondirilganligi ta'minlanganligi. <p>Chora-tadbirlar tizimini ishlab chiqishda muammolarni hal etish ketma-ketligini, ularni amalga oshirish bosqichlarini aniq belgilab olish zarur. Shuningdek, maqsadlarni belgilashda, chora-tadbirlarni amalga oshirishda, eng avvalo, ularning aniq bajarilishini ta'minlanishiga kafolat borligiga e'tibor berish lozim.</p>
5.	Matabgacha ta'lif tizimining variativ modelini amalga oshirish bo'yicha kutilayotgan natijalar	<p>Matabgacha ta'lif tizimining variativ modelini tatbiq qilish bo'yicha amalga oshirilgan vazifalar natijasida quyidagi larga erishamiz:</p> <ul style="list-style-type: none"> – matabgacha ta'lifning barcha uchun ochiq, hammabop bo'lishi ta'minlanadi; – matabgacha ta'lif muassasalariga navbat, navbatga turish keskin kamayadi; – yangi turdag'i matabgacha ta'lif muassasalarini tashkil etiladi (matabgacha ta'lifning alternativ shakli tashkil etiladi); – matabgacha ta'lif tizimida iste'molchilarning (ota-onalar, bolalar) ehtiyojlari to'liq qondiriladi; – sifatli matabgacha ta'lif tizimi shakllanadi; – matabgacha ta'lif muassasalarida zamonaviy sharoitlarga, ta'lif sifatiga, shuningdek, ta'lif oluvchilarning sog'lig'ini saqlash va mustahkamlash talablariga javob beradigan sharoitlar yaratiladi; – ta'lif oluvchilar va ota-onalar bilan ishslash uchun yangi informatsion xizmatlar, tizimlar va ta'lif texnologiyalari, elektron ta'lif resurslarining yangi avlodidan foydalilaniladi; – matabgacha ta'lif tizimini samarali boshqarish uchun axborot-kommunikatsion texnologiyalar tatbiq etiladi; – sohaga yuqori malakali kadrlar va yosh mutaxassislar jalb etiladi;

		<ul style="list-style-type: none"> – maktabgacha ta'lím muassasalariga bolalarni joylash, navbatga olish, navbatga turish ishlari shaffofligi ta'minlanadi; – barcha bolalar maktabgacha ta'límning barcha shakllari asosida to'liq qamrab olinadi; – barcha uchun maktabgacha yoshdagি bolalarning ta'lím-tarbiyasi yuzasidan konsultativ xizmatlar, ko'p bolali, alohida e'tiborga, imkoniyatlarga ega bo'lgan farzandi bor oilalarga psixologik-pedagogik yordam berish tizimi amalga oshiriladi; – barcha maktabgacha ta'lím muassasalarida bolalarning maktabgacha ta'lím muassasalarida ta'lím olishlari, parvarishlanishi, sog'lig'ini saqlanishi hamda sog'liqni saqlashning zamonaviy texnologiyalaridan foydalanishi doimiy va tezkor monitoring tizimi ishga tushadi; – barcha fuqarolar, jamoatchilik, jamoat tashkilotlari maktabgacha ta'lím tizimi faoliyati bo'yicha ochiq ma'lumotlarga ega bo'lishadi; – barcha maktabgacha ta'lím tizimi iste'molchilari tizimni hamkorlikda strategik boshqarish, moliyaviy-xo'jalik faoliyatini yaxshilash uchun birlashgan holda "Hamkorlikda boshqaruv" tizimi tashkil etiladi; – barcha bolalar uchun xorijiy tillarni o'rganish bo'yicha to'liq shart-sharoitlar yaratiladi; – ota-onalar uchun bolalarga ta'lím-tarbiya berish yuzasidan kompetentsiyalarini oshirishga ko'maklashuvchi axborot-kommunikatsion muhit shakllantiriladi.
6.	Resurslar, ta'minot	Bunda moliyaviy resurslardan tashqari, albatta, kadrlar ta'minoti, ularning salohiyati, ilmiy-metodik va informatsion resurslar inobatga olinishi zarur.
7.	Menejment va boshqaruv	Tizimni boshqarishda, albatta, jamoatchilikning bevosita ishtirokini ta'minlash va ilmiy-koordinatsion kengash tuzish zarur.
8.	Ijtimoiy-pedagogik va iqtisodiy samaradorlik indikatorlari va mezonlari	<p>Maktabgacha ta'límning variativ modelini tatbiq etishda quyidagilar indikatorlar va mezonlar sifatida bo'lishi mumkin:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Pedagogik va tibbiy-psixologik yordamga muhtoj bolalar to'g'risida to'liq, batafsil tahvilay ma'lumot; 2. Bolalarning maktabgacha ta'lím muassasalarida ta'lím olishlari, parvarishlanishi, sog'lig'ining saqlanishi hamda sog'liqni saqlashning zamonaviy texnologiyalaridan foydalanishi, doimiy va tezkor monitoring tizimi ishga tushgan maktabgacha ta'lím muassasalarini to'g'risida to'liq, batafsil tahvilay ma'lumot; 3. Maktabgacha ta'lím tizimiga va boshqa qo'shimcha ta'límga jalb qilingan bolalar to'g'risida to'liq, batafsil tahvilay ma'lumot; 4. Ta'límning zamonaviy texnologiyalarini tatbiq etilgan va barcha zaruriy shart-sharoitlar yaratilgan maktabgacha ta'lím muassasalarini to'g'risida to'liq, batafsil tahvilay ma'lumot; 5. Umumta'lím maktablariga tayyorlash guruhlariga qamrab olingan bolalar to'g'risida to'liq, batafsil tahvilay ma'lumot; 6. Maktabgacha ta'lím tizimidagi barcha yo'nalish bo'yicha oliy ma'lumotga ega bo'lgan, yuqori malakali kadrlar to'g'risida to'liq, batafsil tahvilay ma'lumot; 7. Mavjud davlat, nodavlat va boshqa turdagи maktabgacha ta'lím xizmatlarini ko'rsatuvchi ta'lím muassasalarini to'g'risida to'liq, batafsil tahvilay ma'lumot.

Maktabgacha ta'larning variativ modelini amalga oshirish bo'yicha yo'l xaritasi

1-bosqich – Tayyorgarlik

1. Maktabgacha ta'lrim tizimi iste'molchilar orasida so'rovnomalari, ijtimoiy tadqiqotlar o'tkazish – anketa so'rovnomalari, ijtimoiy so'rovnomalari, ommaviy axborot vositalari orqali reklama aksiyalari.

2. Normativ-huquqiy va me'yoriy bazani tayyorlash:

- Maktabgacha ta'lrim xizmatlari turlarini aniqlashtirib olish va litsenziyalash;
- Ustav, nizomlarga o'zgartirishlar kiritish;
- Zaruriy yo'rqnomalarni ishlab chiqish va tasdiqlash;
- Ota-onalar bilan tuziladigan shartnomalar shakllarini ishlab chiqish;
- Maktabgacha ta'lrim muassasalarida faoliyat yurituvchi xodimlar bilan tuziladigan shartnomalar shakllarini ishlab chiqish;
- Maktabgacha ta'lrim muassasalarida faoliyat yurituvchi xodimlar xizmat vazifalari yo'rqnomasini ishlab chiqish va tasdiqlash.

3. Variativ dasturlarni ishlab chiqish va tasdiqlash.

4. Maktabgacha ta'lrim muassasasi uchun zaruriy vositalarni aniqlashtirish, tanlash va barcha shart-sharoitlarni yaratish – xonalar, kadrlar, muhit va h.k.lar.

5. Maktabgacha ta'lrim tizimi iste'molchilar, ijtimoiy hamkorlar (poliklinika, ijtimoiy institutlar va b.) bilan yaqin muloqotni o'rnatish.

6. Guruhlarni shakllantirish.

2-bosqich – Asosiy

1. Maktabgacha ta'larning variativ modeli amalga kiritilganligi to'g'risida barcha tashkiliy hujjatlarni tasdiqlash.

2. Barcha shartnomalarni tasdiqlash.

3. Maktabgacha ta'lrim muassasasidagi rivojlantiruvchi muhitni doimiy to'ldirib borish.

4. Guruhlarni ochish va ishni tashkil etish.

5. Bolalar va ota-onalar bilan ishlashning yangi shakllari, metodlari va b. ishlab chiqish hamda tatbiq etish.

6. Muntazam maktabgacha ta'lrim tizimi iste'molchilar, ota-onalar, ijtimoiy hamkorlar va b. anketa so'rovnomalari o'tkazish hamda ularni analitik tahlil qilish.

7. Maktabgacha ta'lrim tizimining barcha yo'nalishlarini qamrab olgan holda doimiy monitoring o'tkazish, aniqlangan kamchiliklarni operativ bartaraf etish.

3-bosqich – Umumlashtiruvchi

1. Natijalarni tahlil qilish, iste'molchilarning qoniqayotganliklarini aniqlashtirish.

2. Maktabgacha ta'larning variativ modelini takomillashtirish.

Xulosa o'rnda aytish joizki, maktabgacha ta'larning variativ tizimi sifatini faqat administrativ yo'l bilan amalga oshirib bo'lmaydi, bu jarayonda yuqorida ta'kidlab o'tganmiz-dek, jamiyatning barcha institutlari, ta'lrim jarayonining barcha subyektlari ishtiroy etishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. /1-jild/ – T.: O'zbekiston NMIU, 2017. 592 b.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni. – T.: Adolat, 2017. 112 b.

Gulruk RAHMONOVA,
Nizomiy nomidagi TDPU tayanch doktoranti

MAKTABGACHA TA'LIM MUASSASALARIDA MILLIY O'YINCHOQLARNING O'RNI

Annotatsiya

Maqolada ta'lrim tizimining boshlang'ich bo'g'ini sanalgan maktabgacha ta'lrim muassasalari tarbiyalanuvchilarining tasavvur va tafakkur olamining kengayishiga, so'z boyligi shaklanishida o'yinchoqlarning o'rni to'g'risida fikr yuritilgan. Muallif, xususan, milliy o'yinchoqlar bolaning ruhiyatiga, ma'naviy va jismoniy salomatligiga ta'siri haqida ham to'xtalib, o'z tavsiyalarini berib o'tgan.

Kalit so'zlar. Maktabgacha ta'lrim muassasalari, milliy an'ana, hunarmandchilik, qo'g'irchoq, o'yinchoq, o'yin.

Статья посвящена рассмотрению роли игрушек в развитии воображения и мышления и формировании словарного запаса у воспитанников дошкольных образовательных учреждений. В частности, автор отмечает влияние национальных игрушек на духовное и физическое здоровье детей.

Ключевые слова. Дошкольные образовательные учреждения, национальная традиция, ремесленничество, кукла, игрушка, игра.

The article considers the place of toys in the development of imagination and thinking and the formation of vocabulary in preschool educational institutions. The author notes the influence of national toys on the spiritual and physical health of children.

Key words. Preschool educational institutions, national tradition, handicraft, doll, toy, game.

Mustaqlil respublikamiz uchun yosh avlodni har tomonlama yetuk inson qilib tarbiyalash hayotiy muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Chunki har qanday jamiyatning ravnaqi, ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy farovonligi fuqarolarning aqliy va axloqiy salohiyati hamda ularning ma'naviy darajada yuksak rivojlanishiga bog'liq. Vatanimiz kelajagi, xalqimizning ertangi kuni, mamlakatimizning jahon ham-jamiyatidagi nufuzi oshishida farzandlarimizning unib-o'sib, ulg'ayib, qanday inson bo'lib hayotga kirib borishi muhim o'rinn tutadi. Ma'naviyatni shakllantirishga bevosita ta'sir qiladigan hayotiy omil – bu ta'lrim-tarbiya tizimi bilan chambarchasdir. Ma'lumki, ota-bobolarimiz qadimdan bebaho boylik bo'lmish ilmu ma'rifat, ta'lrim-tarbiyanı inson kamoloti va millat ravnaqining eng asosiy sharti, garovi deb bilgan. Albatta, ta'lrim-tarbiya – ong mahsuli, lekin ayni vaqtida ong darajasi va uning rivojini ham belgilaydigan, ya'ni xalq ma'naviyatini shakllantiradigan, boyitadigan eng muhim omildir. Shuni unutmaslik kerakki, kelajagimiz poydevori bilim dargohlarida yaratiladi, boshqacha aytganda, xalqimizning ertangi kuni qanday bo'lishi farzandlarimizning bugun qanaqa ta'lrim-tarbiya olishiga bog'liq. Buning uchun har qaysi ota-oná, ustoz va murabbiy har bir bola timsolida, avvalo, shaxsni ko'rish zarur. Ana shu oddiy talabdan kelib chiqqan

holda, farzandlarimizni mustaqil, keng fikrlash qobiliyatiga ega bo'lgan, ongli yashaydigan komil insonlar etib voyaga yetkazish – ta'lim-tarbiya sohasining asosiy maqsadi va vazifasi bo'lishi lozim. Bu esa ta'lim va tarbiya ishini uyg'un holda olib borishni talab etadi. Ta'limni tarbiyadan, tarbiyani esa, ta'limdan ajratib bo'lmaydi. Bu sharqona qarash, sharqona hayot falsafasidir. Maktabgacha ta'lim muassasalari tarbiyalanuvchilarining ongida g'oyaviy bo'shliq paydo bo'lishiha yo'l qo'ymaslik uchun ularni Vatanga muhabbat va sadoqat ruhida tarbiyalash, barkamol avlodni voyaga yetkazish yo'lidagi dolzarb vazifalarni amalga oshirish, MTMlarda tashkil etiladigan ta'lim-tarbiya jarayonlarining barcha jabhalarini qamrab olishi zarur bo'lib, mazkur ta'lim-tarbiya jarayonlarida o'rganilayotgan tushunchalarga hodisa yoki voqelikka nisbatan tarbiyalanuvchilarining qiziqishini shakllantirish va rivojlantirishda ularning faolligini ta'minlash muhim ahamiyatga ega.

Yoshlarning ma'naviyatini bolalikdan ezgu g'oyalar asosida shakllantirish va kamol toptirish haqida so'z borar ekan, yana bir masala xususida to'xtalib o'tish joiz. Bu – dunyoga hayrat ko'zi bilan boqib, undan o'zicha ma'no topishga intiladigan murg'ak farzandlarimizning qiziqishi va hissiyotlariga mos o'ynichoqlar ishlab chiqarish maslasidir. Ilmiy xulosalarga ko'ra, inson butun umri davomida oladigan barcha ma'lumotlarning 70 foizini besh yoshgacha qabul qilar ekan. Ilk hayotiy tasavvurlar, inson tafakkurida poydevor bo'luvchi tushunchalar bolalar ongiga aynan shu paytda singadi. Demak, besh yoshgacha bo'lgan bolalarning turli o'ynichoqlardan olgan taassurotlari ham uzoq muddat ular ongida saqlanib qoladi.

Tarbiyali insongina millatni, Vatanni, olamni taniydi. Millat va mamlakat oldidagi burch mas'uliyatini anglaydi. Insonning tarbiyali bo'lishi millat va mamlakat madaniyati asosdir. Shunday ekan, tarbiyalash jarayonining dastlabki bosqichi hisoblangan maktabgacha ta'lim muassasalari tarbiyalanuvchilarini o'z vatanini sevish, ajdodlari yaratgan bebafo ilmu hunarlarini imkon qadar egallash, butun insoniyatga xos qadriyatlardan boxabar bo'lish, ularni asrab-avaylash va boyitish, mamlakatimiz kelajagini, dunyoning bugungi taraqqiyotini e'tiborga olish, yurtimizdag'i va jahondagi ma'naviy, aqliy bilimlardan foydalanish, mamlakatimiz taraqqiyotida faol ishtirok etish ruhida tarbiyalash bugungi kun talabidir.

Maktabgacha ta'lim muassasalarida bolalar salohiyatini rivojlantirishda madaniy-ma'rifiy tadbirlar, o'yinlar, o'ynichoqlar muhim ahamiyatga ega.

O'yin maktabgacha yoshdag'i bolalarda ta'lim-tarbiya berishda kattalar tomonidan qo'llanilgan samarali hamda ijobiy faoliyatidan biridir. Ushbu jarayon bolalarni maktabgacha ta'lim muassasalarida ta'lim olishga keng imkoniyatlar ochib beradi. O'yin nafaqat bolada shakllangan bilim va tasavvurlarni mustahkamlaydi, balki uning faol bilish jarayonining o'ziga xos shakli sifatida namoyon bo'ladi. Mazkur jarayonda bola tarbiyachi rahbarligida yangi bilimlarga ega bo'ladi, bu esa o'z navbatida, bolaning muktabga tayyorlanish jarayoniga poydevor vazifasini bajaradi.

Bolalarni o'yinu o'ynichoqlarsiz tasavvur qila olmaymiz. Farzandlarimizning dunyoni anglashi, tasavvur va tafakkur olamining kengayishi, so'z boyligining shakllanishi da o'ynichoqlarning ahamiyati beqiyos. Biroq o'ynichoqni oddiy ovunchoq deb bilmashlik kerak, chunki bolaning sog'lig'i uning o'inchog'iga ham bog'liqdir.

Ota-onada farzandiga o'ynichoq tanlayotganda quyidagi omillarga e'tibor qaratish lozim:

- uning sifati, qanday xomashyodan tayyorlanganiga;

– shaklu shamoyili, rangiga;

– o‘yinchoqlarning nafisligi, toza mahsulotdan tayyorlanganligi, ma’naviy ta’siriga.

Mutaxassislarining ta’kidlashicha, zararli o‘yinchoqlarda boshni og’ritadigan yoqimsiz hid bo‘lib, ushlaganda qo‘l terlaydi va rangi tez o‘chadi. Bunday o‘yinchoqlarni xarid qilish oqibatida bola organizmiga ko‘plab mikroblar tushib, quyidagi oqibat-larga olib kelishi mumkin:

– o‘yinchoqdan taralayotgan yoqimsiz hid mahsulotning sifatsiz plastmassa, rezinadan tayyorlangani belgisi bo‘lib, bu bolalarning nafas yo‘li, oshqozon-ichak faoliyatiga jiddiy zarar yetkazadi;

– kimiyoiy-sintetik tolalardan tayyorlanib, ichi pat va mato bilan to‘ldirilgan yumshoq o‘yinchoqlar allergik kasallikni keltirib chiqaradi;

– qo‘rqinchli qiyofalar aks ettirilganlari esa bola ruhiyatiga aks ta’sir qilib, nevrologik kasalliklarning paydo bo‘lishiga olib keladi.

– o‘yinchoqlarning tarkibidagi ayrim zaharli moddalar salomatlik uchun o‘ta xavfli kimiyoiy bo‘yoqlar ko‘ngil aynishi, qayt qilish, ko‘z ostining ko‘karishi, lanjlik, turli toshma va shishga ham sabab bo‘ladi.

Mutaxassislarining fikricha, o‘yinchoq nafaqat bolani ovuntirishga, balki jismoniy va ma’naviy kamolotiga, asab faoliyati, tafakkurining shakllanishiga ham xizmat qiladi.

Psixologlarning xulosalariga ko‘ra, qilich, kamon, harbiy qurollar, har xil pirotexnik o‘yinchoqlar bolada qo‘pol xatti-harakatlar, jahldorlik, asabiylik holatlari paydo bo‘lishiga olib keladi. Biroq hamma ham bunday o‘yin va o‘yinchoqlar farzandining qiziqishi va tarbiyasiga qanday ta’sir ko‘rsatayotganiga e’tibor bermaydi.

Ikki yoshgacha bo‘lgan bolaga murakkab bo‘lImagen o‘yinchoqni olib berish zarur. Masalan, qo‘g‘irchoqni bola uxlatishi, ovqatlantirishi mumkin. Qum o‘ynaydigan bel-kurakcha, har xil hayvon shaklidagi o‘yinchoqlar ham ushbu yoshdagilar uchun ayni muddao. Bola ulg‘aygani sayin o‘yinchoqlar ham murakkablashib boraveradi. Ta’kidlash lozimki, o‘yinchoqlar orqali bolalarda turli kasb haqida tushuncha, tasavvur shakllanadi. “Oshxona idishlari”, “shifokor asboblari”, “duradgorlik anjomlari” kabi o‘yinchoq to‘plami orqali bolada muayyan kasbga nisbatan qiziqish uyg‘onadi. Bu esa uning ke-lajakda kim bo‘lishini belgilashi mumkin. Mutaxassislarining fikricha, insonning kelajagi hayoti, uning qanday kasb tanlashi bolaligida o‘ynagan o‘yinlari va o‘yinchoqlari ga ham bog‘liq ekan.

O‘yinchoqlarning bola ruhiyatiga, uning ma’naviy va jismoniy salomatligiga foydali va zararli tomonlariga e’tibor berish kerak. Bolalar juda ziyrak va qiziquvchan bo‘lishadi. Bunday paytda ularning qanday o‘yinchoq o‘ynashi tarbiyasida, dunyoqarashida, kelgusi hayotida muhim o‘rin tutadi.

Har bir ota-ona o‘z farzandini aqlli, zukko, tarbiyalı inson bo‘lib kamol topishini istaydi. Bunda bolalar o‘ynaydigan o‘yin va o‘yinchoqlar katta ahamiyat kasb etadi. O‘yinchoqlarning eng muhim, shu bilan birga, eng nozik jihatni ham shunda. Negaki, globallashuv jarayonida turli buzg‘unchi g‘oyalalar, ma’naviy va mafkuraviy tahdidilar o‘yinchoqlar timsolida turmushimizga sezdirmasdan kirib kelishi mumkin. Bugun farzandlarimiz asosan xorijda ishlab chiqarilgan o‘yinchoqlarni o‘ynab ulg‘aymoqda. Ular orasida bolalarni tashqi olam bilan tanishtirishga xizmat qiladigan o‘yinchoqlar bilan birga, milliy mentalitetimizga to‘g‘ri kelmaydigan, o‘g‘il-qizlarimizning ruhiyati va ma’naviy dunyosiga salbiy ta’sir qiluvchi mahsulotlarni ham, afsuski, uchratish mumkin. Eng muhimi, milliy tabiatimizdan uzoq bunday o‘yinchoqlar bozorlarimizda ancha

xaridorgir. Harbiy ko'rinishdagи mahsulotlarda boshqa davlatlar ramzlari, qurolli kuchlarini ulug'lovchi turli timsollar ko'zga tashlanadi. Qizaloqlar sevib o'ynayotgan "Barbi", "Sindi", "Semmi" kabi qo'g'irchoqlar yarim yalang'och holatda ishlangan bo'lib, ularning ko'rinishi va liboslari "ommaviy madaniyat"ni targ'ib etadi. O'z-o'zidan ma'lumki, bunday qo'g'irchoqni o'ynayotgan qizaloqda unga o'xshab kiyinish va pardoz qilish xohishi paydo bo'ladi, shunga taqlid qiladi. Bu esa qizlarda mustahkam oila qurib, farzand ko'rish orzusini emas, balki o'tkinchi hoyu havasga berilib, yengil-yelpi hayot kechirishga intilish istagini shakllantiradi. Bugun ko'pchilik ota-onalar bilib-bilmay, farzandlariga ana shunday o'yinchoqlarni olib berayotgani tashvishli holdir.

Yurtimizda urf-odat va an'analarimiz, milliy qahramonlarimizning o'ziga xos fe'l-at-vari aks etgan o'yinchoqlar ishlab chiqarishga, qo'g'irchoqsoz hunarmandlar uchun qulay sharoit yaratishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Hunarmandlarimiz yaratgan Barchinoy, Xorazm go'zali, Yetti go'zal kabi qo'g'irchoqlar, avvalo, yuqori sifati, qolaversa, yoshlarimizni milliy urf-odatlarga, qadriyatlarimizga hurmat ruhida tarbiyalashga xizmat qilishi bilan ham ahamiyatlidir. Mahoratli usta-hunarmandlarning ijod namunalari – Alpomish, Kelin, Raqqosa kabi ibratli qahramonlar, xalqimizning boy va betakror dunyosini aks ettiradigan o'zbekona o'yinchoqlar bugun AQSh, Fransiya, Angliya, Rossiya, Ukraina kabi ko'plab davlatlardagi mashhur san'at muzeylarida saqlanmoqda. O'yinchoqlarning har bir detalida, ya'ni taqinchog'i, libosi, yuz ko'rinishlarida millylik aks etib turishiga alohida e'tibor qaratilmoqda. Ularning liboslarida atlas, adres, beqasam, olacha, parcha, satin singari milliy matolarimizdan keng foydalaniyapti. Ayni paytda zamonaviy ko'rinishdagи qo'g'irchoqda ham xalqimizning ma'naviy ruhini aks ettirish usta-hunarmandlarning vazifasidir.

Milliy o'yinchoqlar millat ruhiyati, ma'naviyati, san'ati va madaniyatining ko'zgusidir. Buning uchun hunarmand faqat usta bo'lish bilan cheklanmay, xalqning tarixi, adabiyotini, urf-odatlarini chuqur o'rganishi lozim.

Bilamizki, har bir xalqning o'z qadriyatlardan kelib chiqqan o'yinchoqlari bor. Bugun milliy o'yinchoqlarimizga dunyo ahlining e'tibori qay darajada? Ular nimasi bilan boshqa xalqlarning o'yinchog'u qo'g'irchoqlaridan farq qiladi? Bugungi kunda milliy hunarmandchiligidan farq qiladi? Bugungi kunda milliy o'yinchoqlarimizga bo'lgan qiziqish ham ortib bormoqda. Yurtimizda turizm tobora rivoj topib borishi natijasida sayyoohlар o'lkamizdagи tarixiy, madaniy yodgorliklar ziyorati bilan bir qatorda milliy hunarmandchilik mahsulotlarimizga ham katta qiziqish bildirmoqda.

Chet davlatlarida ham milliy o'yinchoqlarimizga qiziqish baland. Ayniqsa, ularning tabiiy mahsulotlardan tayyorlangani ko'pchilikka ma'qul. Ularning qorin, yuz qismini tayyorlashda paxta bilan birga rayhon, jambil kabi ziravorlar ham qo'shiladi. O'simliklarning xushbo'y hidi asabni tinchlantiradi, bolaning sog'lig'iga ham ijobiy ta'sir etadi.

Bugun yurtimizda milliy an'ana va qadriyatlarimizni ko'z qorachig'idek asrab-avaylash, ularning mazmun-mohiyatini yoshlarga yetkazish, navqiron avlodning badiiy didi va tafakkurini to'g'ri shakllantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Birinchi Prezidentimiz Islom Karimovning "Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch" asarida ta'kidlanganidek, o'yinchoqlar obrazi bolaning murg'ak tasavvuriga bamisol toshga o'yilgan naqsh-dek muhrlanib, uning ongida bir umr saqlanib qoladi. Go'dakning ulg'ayib, kasb tanlashi, kelajakda qanday yo'ldan borishi, o'zining hayot tarzini qanday axloqiy-ma'naviy asoslarga qurishi ham, hech shubhasiz, uning bolalikda qanday o'yinchoqlar bilan oshno bo'lib o'sganiga qarab belgilanadi.

O‘yinchoqlarni yaratishda avvalo, uning milliyligiga, nafis ko‘rinishiga, liboslarning va unda ishlataladigan bo‘yoqlarning sifatiga alohida e’tibor berish maqsadga muvofiqdir. Farzandlarimiz tajovuzkor, g’arbona o‘yinchoqlar bilan emas, aksincha, ibo-hayo, milliylik nafasi yuzida aks etib turgan, insoniy tuyg‘ular ifodalangan sharqona o‘yinchoqlar bilan do’st bo‘lishi lozim. Farzandlarimizni milliy qadriyatlarimizga hurmat ruhida tarbiyalash va ularning o‘zligini anglashida bunday o‘yinchoqlarning ahamiyati katta. Milliy o‘yinchoqlarning o‘sib kelayotgan yosh avlodning ham ma’nан, ham jismonan sog‘lom, dunyoqarashi keng, intellektual hamda yuksak ma’naviy fazilatlar egasi bo‘lib voyaga yetishida o‘rnii muhimdir.

Maktabgacha katta yoshdagi bolalarda milliy o‘yinchoq asosida aqliy tafakkurini shakllantirishda quyidagilar amalga oshirilsa, maqsadga muvofiq bo‘ladi:

- maktabgacha katta yoshdagi bolalarda milliy o‘yinchoq asosida aqliy tafakkurlarini shakllantirishning usullarini ishlab chiqish;
- maktabgacha katta yoshdagi bolalarga milliy o‘yinchoq haqida, ularning yaratiishi to‘g’risida bilim berish;
- maktabgacha katta yoshdagi bolalarda milliy o‘yinchoqlarni yasash malakalarini shakllantirish.

Milliy o‘yinchoqlarning turi, mazmuni va syujeti bo‘yicha ta’sirchanlik darajasi xilm-a-xil bo‘lib, katta maktabgacha yoshdagi bolaning aqliy tafakkurini shakllantirishga yordam beradi.

Eng asosiysi, o‘yinchoq ishlab chiqarish yurtimizda keng yo‘lga qo‘yilib, milliy o‘yinchoqlar ishlab chiqarish bo‘yicha zavod-fabrikalar faoliyat yuritsa, bu borada ko‘proq o‘z milliy-ma’naviy merosimizga, xalq og‘zaki ijodiga murojaat etilsa, ayni mud-dao bo‘ladi. Har yili o‘tkazilayotgan milliy o‘yinchoqlar bo‘yicha ko‘rik-tanlov g‘oliblari ishlab chiqqan loyihibar bilan fabrikalar o‘rtasida hamkorlik yo‘lga qo‘yilib, sifatli o‘yinchoqlar ishlab chiqarilsa, qizlarimiz kalta yubka kiygan “Barbi” bilan emas, uzun atlas ko‘ylak kiygan “Barchinoy”lar bilan do’stlashsa, o‘g‘il bolalarga mo‘ljallangan harbiy sohaga oid o‘yinchoqlarda davlatimiz bayrog‘i, milliy Armiyamiz ramzlari porlab tursa, farzandlarimizda vatanparvarlik tuyg‘ulari yanada teranroq shakllanishi, shubhasiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch: – T.: Ma’naviyat, 2008.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016-yil 29-dekabrdagi “2017-2021-yilarda maktabgacha ta’lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g’risida” qarori. www.lex.uz.
3. Bola huquqlarini himoya qilishning asoslari: xalqaro andozalar va milliy qonunchilik hujjatlar to‘plami. Tuzuvchi F. Hamdamova. – T.: O‘zbekiston, 2010.

Muzaffar SHIRINOV,

A.Avloniy nomidagi Xalq ta'limi tizimi rahbar va mutaxassis xodimlarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish instituti tayanch doktoranti

TABIATSHUNOSLIK FANINI O'QITISHDA TUSHUNCHA, TAHLIL VA TAQQOSLASH KATEGORIYALARIDAN SAMARALI FOYDALANISH USULLARI

Annotatsiya

Maqolada tabiatshunoslik fanini o'qitishda boshlang'ich ta'lism o'qituvchilarini tayyorlash va malakasini oshirish jarayonida o'qitishning tushuncha, tahlil va taqqoslash kategoriyalaridan samarali foydalanimishning tamoyillari haqida fikr yuritilgan. Shuningdek, muallif tushuncha va tasavvurning farqini misollar yordamida keng ochib bergan.

Kalit so'zlar. Tabiatshunoslik, tushuncha, analiz-sintez, taqqoslash, tahlil, tafakkur, didaktika, metodika, boshlang'ich ta'lim, kuzatish.

В статье приводится мнение о принципах эффективного использования категорий представления, анализа и сравнения при подготовке и повышении квалификации преподавателей природоведения. Автор на примерах раскрывает разницу между представлением и воображением.

Ключевые слова. Природоведение, представление, анализ-синтез, сравнение, анализ, мышление, дидактика, методика, начальное образование, наблюдение.

The article provides an opinion on the principles of effective use of the categories of representation, analysis and comparison in the training and training of teachers of Natural Sciences. The author reveals the difference between representation and imagination.

Kew words. Natural science, representation, analysis-synthesis, comparison, analysis, thinking, didactics, methodology, primary education, observation.

Uzluksiz ta'lim malakali, raqobatbardosh kadrlar tayyorlashning asosi bo'lib, uning barcha turlari, ular tarkibida o'qib-o'rganiladigan o'quv predmetlar mazmuni orasidagi uzviylik, izchillik va uzluksizlikni ta'minlash bugungi kun pedagogikasining dolzarb muammolaridan biri hisoblanadi. Har bir ta'lim turi va bosqichi o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, oldingisidan keyingisiga o'tishda ta'lism jarayoni samarali kechishi uchun uning aniq ilmiy-didaktik asoslarini ishlab chiqish lozim bo'ladi. Boshlang'ich ta'limda o'qitiladigan tabiatshunoslik fanining boshqa fanlar bilan bog'liqligi, o'quvchilarning atrof-muhitga bo'lgan munosabatini shakllantirishga xizmat qiladi. Tabiatshunoslik fanini o'qitishda boshlang'ich ta'lim mutaxassislarini tayyorlash va malakasini oshirish jarayonida o'qitishning tushuncha, tahlil va taqqoslash kategoriyalaridan samarali foydalanimishning metodik sharoitlari ta'lim mazmuniga mos ravishda, ularning oldiga qo'ygan maqsadlaridan kelib chiqib, o'qitishning didaktik xu-

susiyatlarını hisobga olish zarur.

Tabiatshunoslik fanini o’qitishda onglilik tamoyilini amalga oshirishda bosh rol o’qituvchiga taalluqlidir. U o’quvchi oldida turgan vazifalarni aniq qilib ifodalashi va ularni bajarishga qiziqtira olishi kerak.

O’qitishda onglilik namoyon bo’lishining oliy shakli o’quvchilarning ijodiy faolligidir. Bu gerbariy, maked, model, mulyaj tayyorlash, o’tkazilgan kuzatishlarni ta’riflash va o’qituvchi taklif qilgan mavzu bo'yicha bajarilgan ishlar asosida kichik axborot tayyorlash bilan bog’liq bo’ladi.

Ko’rgazmalilik tamoyilda predmetli va tasviriy ko’rgazmalilikni amalga oshirish asosida o’qitish, ayniqla, o’quvchilar tafakkurida kuzatuvchanlikning faollahishiga yordam beradi. ularni oddiy tadqiqotlar olib borishga o’rgatadi, bilimlarni faol qabul qilishga yordamlashadi, o’zlashtirish jarayonini osonlashtiradi, bilimlarning mustahkamligini ta’minlaydi.

Tabiat jismalari va hodisalari ustida olib borilgan kuzatishlar materialni tushunib olishiga va o’zlashtirilganlarini mustahkamlashga, o’qituvchi rahbarligida tabiat hodisalari o’tasidagi bog’lanishlarni aniqlashga, jismalar to’g’risidagi fikrlar bilan ko’rganlarini taqqoslashga imkon beradi.

O’quvchilarning qanday o’zlashtirayotganligidan qat’i nazar ularning hammasiga individual yondashish kerak. Tabiatshunoslikda tushunchalarni o’zlashtirishga alohida e’tibor qaratish lozim. Tabiatshunoslikda tushunchalar – bu umumiy muhim belgilari bilan birlashtirilgan obyektlar, hodisalar, jismalarning butun guruhi to’g’risidagi umumlashgan bilimlardir.

Tushunchalarni tasavvurlardan farq qila olish kerak. Tasavvur – bu sezgi organlar faoliyatining, xotiraning yoki tasavvur qilishning mahsulidir. Tushuncha – tafakkur mahsuli hisoblanadi. Tushunchalar qabul qilinadigan va tasavvur etiladigan narsalar ustida fikr yuritish natijasida vujudga keladi.

Qabul qilish va tasavvurlar ayrim narsalarning qiyofasidir. Tushunchalar esa butun narsalar sinfiga taalluqli umumlashgan mazmuni aks ettiradi. Masalan, “barg” tushunchasi daraxt, buta, o’t, o’simliklarda o’sadigan hamma barglarga taalluqlidir. Tasavvurlar tushunchalarning se zgili asosi hisoblanadi, biroq tasavvurlar bilan tushunchalar o’tasida keskin chegara yo’q. Tasavvurlar mazmunning boyib borishi va ularda narsalarning muhim xossalarni tobora ko’proq aks ettirib borishi bilan umumlashadi va tushunchalarga aylanadi. Ayni vaqtida tushuncha o’z-o’zidan vujudga kelmaydi.

U yoki bu narsa, tabiat obyektlari to’g’risida tasavvurlarning bo’lishi hali ular to’g’risida tushunchadan dalolat bermaydi. Tushuncha ko’pgina ayrim hodisalarning muhim belgilari umumlashgani sifatida hosil bo’ladi.

Tabiatshunoslikda tushunchalarni shakllantirishda har xil psixologik fikrlash jarayonlariga: diqqat, xotira, tahlil, sintez, taqqoslash, mavhumlashtirish, aniqlashtirish, umumlashtirish kabilardan foydalanishga alohida ahamiyat berish kerak¹.

Biror o’simlik, hayvon, jonsiz tabiat obyekti (kompas, termometr) to’g’risida tushuncha hosil qilishda uni fikran qismlarga ajratish, ularning har birini alohida ko’rib chiqish zarur. Masalan, 1-2-sinf o’quvchilarini erta gullovchi o’simliklar (binafsha, chuchmoma, lola) bilan tanishtira borib, o’qituvchi bolalarga shu o’simliklarning qismlarga (ildiz, poya, barg va gulga) ajratish, keyin esa har bir qismning vazifasini aniqlashni, ya’ni tahlil qilishni taklif qiladi. Shundan keyin bolalar narsaning qismlarini fikran bir butunga birlashtirishi, ya’ni sintez uslubidan foydalanishi kerak. Tahlil va sintez – fikrlashning

¹ Davletshin M.G., Do’stmuhamedova Sh., Mavlanov M., To’ychiyeva S. Yosh davrlari va pedagogik psixologiya. – Metodik qo’llanma. – T.: TDPU, 2004, 41-b.

eng muhim uslubidir, uning yordamida tushunchalar shakllantiriladi. Narsalarning ayrim elementlarini fikran ajratish va ularni bir butunga birlashtirishdan foydalanib, ayrim narsa va hodisalarni bir-biri bilan taqqoslash (binafsha bilan lolani, chuchmoma bilan binafshani, tabiatdagi mavsumiy o'zgarishlar bilan bog'liq holda o'simliklar hayotidagi o'zgarishlarni) orqali o'tkazish mumkin. Taqqoslash har xil belgilar: o'simlik organlari, tashqi tuzilishi, yil fasllari, foydalanilishi va h.k. bo'yicha o'tkaziladi.

Tushunchalarni umumlashtirish, ya'ni umumiy xossalarga ega bo'lgan jism va hodisalarni birlashtirish jarayonida shakllanadi. Umumlashtirish, narsa va hodisalar muhim belgilari bo'yicha birlashtirilganda to'g'ri hisoblanadi.

Shakllantirilgan tushunchalarni bolalar amalda qo'llay olishlari kerak. Masalan, bolalar daryolar to'g'risidagi tushunchalarni o'zlashtirib, uning yordamida xaritadan topishlari, o'simliklarning ko'payishi to'g'risidagi tushunchani olib, undan tirik tabiat bur-chagida yoki maktab oldi yer maydonchasida qo'llashlari kerak. O'quvchilar ob-havoni kuzatib, ularni kundaligida qayd qilishga, taqqoslash va xulosalar chiqarishga (yanvar, fevralda sovuq, martda esa iliqroq) o'rganishlari kerak. Tushunchalarni shakllantirishda shuni nazarda tutish kerakki, tushuncha ayrim elementlardan tarkib topadi. Chunochi, "tepalik" tushunchasi quyidagi elementlardan: cho'qqisi, tagi, tik yonbag'irlik, yotiq yonbag'irlik kabilardan iborat. "Daryo" tushunchasi quyidagi unsurlarni: quyilish joyi, boshi (boshlanishi), o'zani, o'ng va chap qirg'og'i kabilarni o'z ichiga oladi.

Tabiatshunoslik darslarida yakka tushunchalar ham muhim hisoblanadi. Yakka tushunchalar – bu yoki boshqa narsalarga, hodisalarga xos bo'lgan yakka belgilardir. Agar umumiy tushunchalar atamalar bilan mustahkamlansa, yakka tushuncha esa nomlar yoki shaxsiy ism bilan ifodalanadi, chunki uning nomida boshqa obyekt bo'lmaydi. O'quvchilar e'tiborini obyektning umumiy tushuncha bilan bog'lanishiga qaratmoq, ya'ni obyektning yakka xususiyatini ta'kidlamoq zarur. Agar u tabiiy obyekti bo'lsa, unga fazoviy xarakteristika berish, ya'ni joylashgan o'rnnini xaritadan aniqlash kerak. Tabiatshunoslik tushunchalarini shakllantirishda uncha umumiy bo'Imagan tushunchalardan anche umumiyoq tushunchalarga olib kelish bo'yicha mashqlar katta ahamiyatga ega. Masalan, tur doirasidagi "bo'ri", "tulki", "yo'lbars", "sher" tushunchalari avlod doirasidagi "Yirtqichlar" tushunchasiga kiradi. Bunda farq ettiruvchi xususiyatlar (tur belgilari): junlarining rangi, tana tuzilishi, harakatlanish xususiyatlari shu hayvon-larning tashqi ko'rinishida ma'lum bo'ladi.

O'qituvchi xaritadan Sirdaryo, Amudaryo, Chirchiq daryolarini ko'rsatishi, ya'ni yakka tushunchalar berishi va bolalardan nimalar umumiy ekanligini so'rashi mumkin. (Ularning hammasi oqimga, boshlanish va quyilish joyiga, irmoqlarga, o'ng va chap qirg'oqlariga ega). Shu belgilari asosida "daryo" umumiy tushunchasi shakllantiriladi. Tabiatshunoslik darslarida yakka tushunchalardan tashqari yig'ma tushunchalar ham mavjud. Ular umumiy belgilarga ega bo'lgan yakka tushunchalardan tarkib topadi. Masalan, cho'llar uchun xos o'simliklar (saksovul, qum akatsiyasi, yantoq)ni bir hududda bo'lishi va umumiy belgilari (uzun ildizlari, yirik barg plastinkalarining yo'qligi, tikanlanining bo'lishi) birlashtiradi. Yig'ma tushunchaga kiradigan har bir yakka tushuncha o'zining individual xususiyatlarini saqlaydi. Subtropik o'simliklar – dafna, magnoliya, choy; cho'l o'simliklari – saksovul, qum akatsiyasi, yantoqdan keskin farq qiladi. Shunday qilib, bu o'simliklar uchun ularni bir tushunchaga birlashtiradigan hududiy belgilari umumiy hisoblanadi. Umumiy tushunchani shakllantirib, keyin har bir zona o'simliklarning individual xususiyatlarini jadval, surat, gerbariylardan ko'rsatib o'rganishga o'tish kerak.

O'quvchilar tafakkurini rivojlantirmasdan, ularni fikrlashga jaib qilmasdan turib, tushunchalarning o'zlashtirilishiga erishish mumkin emas. O'quvchilarning fikrlash faoliyatini rag'batlantirish uchun o'qituvchi mavzu va dars boshida ular oldiga muammlar qo'yadi. O'quv materialini bayon qila borib, u o'quvchilarni sabab va oqibatlarni, tabiat hodisalari o'rtaсидаги bog'lanishlarni aniqlashga jaib qilish uchun harakat qiladi. "Jonajon o'lkaning tabiatи" mavzusi misol bo'lib xizmat qilishi mumkin, unda har xil o'simliklar hayotining tuproq, suv, oziq moddalar va boshqa omillarga bog'liqligi (3-sinf), o'simlik va hayvonlar hayotining tabiiy sharoitlarga bog'liqligi (4-sinf) ko'rsatilgan. Tabiatshunoslik tushunchalarini o'zlashtirilishida predmetlararo (nutqni rivojlantirish, o'qish, matematika, ona tili, musiqa, ashula, texnologiya, rasm, olish bilan) aloqa o'natilishi muhim rol o'ynaydi².

Predmetlararo aloqadan sistemali ravishda foydalanish bolalarni ilgari olingan bilmalarni qo'llashga, o'quv faoliyatlarining barcha turlarida mantiqiy bog'lanishni o'rnatishga o'rgatadi. O'quvchilarni faol fikrlashlarini tarbiyalashda o'qituvchining savollari katta rol o'ynaydi. Tabiatshunoslik darslarida darslik matnini tiklashda (esga olishda) tahlilni, sintezni, umumlashtirishni talab qiluvchi savollar berish kerak. Javobda sintezni talab qiluvchi, tushunchalarni kengaytiruvchi savollar alohida ahamiyat kasb etadi.

O'qituvchi tushunchalar tarkibini bilib, ularni mantiqiy tafakkur va nutqni rivojlantirish tabiatshunoslik tasavvurlari va tushunchalarini shakllantirishda tafakkur va nutq katta rol o'ynaydi. Boshlangich sinf o'qituvchisi o'quvchilari nutqining to'g'ri bo'lishini kuzatib borishi kerak. Nutqni mashqlantirish uchun eng muhim materiallardan biri o'quvchi atrofidagi tabiatdir. Atrof – olam bilan tanishtirish bolalarning kuzatishlariga asoslanadi. Tabiatni kuzatish jarayonida to'plangan material nutqini boyitish, jumlalar va og'zaki hikoyalar tuzish, lug'aviy mashqlar, yozma insho bajarish, suhbatlar o'tkazish uchun xizmat qiladi. Ko'pincha kichik yoshdagи maktab o'quvchilari tabiatni kuzatib, xulosa chiqara olmaydilar, bajargan ishlarining mazmunini aytib berolmaydilar, kuzatishlarini amaliy tajriba, darslik matni bilan bog'lashga qiynaladilar, o'rganilgan mavzu bo'yicha og'zaki hikoya tuzolmaydilar.

Shuning uchun ham tabiatshunoslik darslarida foydalanish uchun nutqiy mashqlar ishlay turib, o'qituvchi aqliy ishning muayyan shakllariga – tahlil va sintezga, induksiya va deduksiyaga, eng muhim belgilarni ajratishga, umumlashtirishga, fikr yuritish bo'yicha masalalar yechishga, sabab va oqibat bog'lanishlarini aniqlashga, taqqoslash va qarama-qarshi qo'yishga tayanish kerak.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari ko'pincha narsalarning, hodisalarning, faoliyatning belgilarini ajratishga qiynaladilar, shu sababli bu ishni kuzatishlar bilan bog'lash yoki o'quvchilarning tasavvurlariga asoslanib yoki xotiralari bo'yicha o'tkazish zarur.

Kuzatishlar muntazam ravishda xilma-xil materialda (tabiat hodisalari; urug'dan o'simliklarning rivojlanishi, bahorda o'simliklarning uyg'onishi) olib boriladi. Gul va uning tabiatda tovlanishini kuzatish ham o'quvchilarda qiziquvchanlikni tarbiyalashga, o'rab olgan olamni ko'ra bilish va qabul qila olishga yordam beradi. Bularning hammasi tafakkur va nutq rivojlanishini ta'minlovchi bazadir.

O'quvchilar kuzatishlar jarayonida narsalarning belgilarini payqashga o'rganadilar. Chunonchi, birinchi sinf o'quvchilari bilan ochiq havoda (bog'da, parkda, qir-adirlarda) o'tkaziladigan kuzgi sayr vaqtida suhbat o'tkaziladi, suhbat jarayonida bolalar daraxt barglaridagi ranglarning o'zgorganini ko'radilar. Bunda ular e'tibori bir xil daraxtlarda ranglarning pastki shoxlarda, boshqalarda – yuqoridagi shoxlarda o'zgorganligi-

² Nuriddinova M.I. Tabiatshunoslik o'qitish metodikasi. – T.: Cho'lon nomidagi NMU, 2005, 52-b.

ga, archa va shunga o'xshash boshqa daraxtlar, o'simliklarda barglarning o'zgarmay yashil holda qolganligiga qaratiladi. Shu sayrning o'zida bolalarga o'simliklarning o'l-chami, rangi, shakli yoki boshqa xususiyatlari bilan bog'liq bo'lgan narsalarning belgilarni ajratish bo'yicha topshiriqlar berish mumkin.

Chinorga (yoki boshqa darxtlarga) qarab turib, bolalar uning belgilarini (tana rangini, barg va mevalarining shaklini) ko'rsatish, uning mevalarini zarangniki bilan taqqoslash; chinor bargining zarang bargidan nimasi bilan farq qilishini aniqlash, chinor va zarang po'stloqlarini taqqoslash bo'yicha topshiriq oladilar. "Kim qanday ishlaydi?" nomli diafilm ko'rsatilgandan keyin mantiqiy tafakkurni rivojlanтирish uchun o'quvchilar bilan mashqlar o'tkazishgan ma'qul. Bolalarga hayvonlar yilning noqulay vaqtini o'tkazishga qanday moslanishlarini tushuntirib berish taklif qilinadi.

Shuningdek, ushbu namunaga qarab narsalarning belgilarini ajratish bo'yicha og'zaki yoki yozma mashqlar o'tkazish mumkin:

1. Tarvuz, qora gilos (olcha), olma, pomidor, sabzining shakli, rangi, hidi to'g'risida aytib bering?

2. Quyosh, oy, yulduzlar, elektr lampalarining belgilarini aytib bering. Ularning umumiyligi belgisini ko'rsating.

3. Shunday narsalarning nomlarini aytitingki, ular haqida bir vaqtning o'zida yumshoq, issiq, baland, qomatli, chiroyli, shirali, shirin, xushbo'y deyish mumkin bo'lsin.

4. Kim (yoki nima) to'g'risida: baland-past; oq-qora; shirin-achchiq; silliq-budur deyish mumkin.

5. Bahor va kuzning: qarg'a va maynaning; bug'doy va makkajo xorining; mushuk va itning, chinor va zarangning, olma va nokning umumiyligi belgilarini aytib bering. Bir-biridan farq qiladigan belgilarini aytинг.

6. Biror narsaning, masalan, qum, loy, suv, granitning bir nechta belgilarini ko'r-sating.

Keltirilgan namunalar bo'yicha o'qituvchi topshiriq va mashqlar tuzadi, ularni o'tadigan darslardagi o'qish va kuzatishlar bilan bog'laydi.

Tabiiy material bilan ish olib borilganda taqqoslashga, tafakkurning rivojlanuvchi mantig'iga alohida ahamiyat beriladi. Bu uslubning muhimligini hisobga olib, uni to'la-roq qarab chiqishga to'g'ri keladi. Taqqoslash – bu narsa va hodisalar o'rtasidagi o'xshashlik va tafovut belgilarini aniqlash demakdir.

Taqqoslash – aqning tahliliy ishidir. Taqqoslash jarayoni murakkab bo'lib, u o'z ichiga sintez, umumlashtirish va xulosani oladi. O'quvchilar narsalarning belgilarini ajratma olsalar, muhimni uncha muhim bo'lmagandan farq qila olsalar, shunday sharoitda taqqoslash bo'lishi mumkin, chunki faqat muhim belgilar bo'yicha taqqoslash lozim bo'ladi. Taqqoslash uchun topshiriqlar tuzishda quyidagi talablarga rioya qilish zarur³:

1. Faqat bir-biriga daxlli bo'lgan narsa va hodisalarni, ya'ni ular o'rtasida o'xshashlik yoki tafovut bo'lganligini (archa va qarag'ay, zarang va chinorni) taqqoslash kerak.

2. Taqqoslash maqsadga yo'nalgan holda (masalan, bo'ri va it, it va mushuk) bo'lishi. Taqqoslash faqat tashqi belgilari bo'yichagina emas, balki xarakteri va keltirilgan foydasi bo'yicha ham bo'lishi mumkin.

3. Taqqoslash xulosa bilan tugallanishi kerak. Mashqni ikki narsa yoki hodisani taqqoslash bilan boshlamoq zarur.

Keyin uch, to'rt va hatto ko'proq sondagi obyektlarni taqqoslash mumkin bo'la-di. Taqqoslashni hammadan ko'ra bir-biriga qarama-qarshi qo'yishdan boshlash qulay

³ Nuriddinova M.I. Tabiatshunoslik o'qitish metodikasi. – T.: Cho'lpox nomidagi NMIU, 2005, 58-b.

(qum sochiluvchan, loy esa yopishishi kerak). Bolalar asta-sekin faqat farq qiladigan belgilargina emas, balki o’xshashlarini ham ajrata boshlaydilar, hodisa va narsalarning eng muhim belgilarini aniqlaydilar. Kuzatish va suhbatlar taqqoslash uchun materialdir. Taqqoslashga kirishishdan oldin ularni qanday bilib borish kerakligini ko’rsatish kerak. Buni hammadan ko’ra suhbat jarayonida qilish qulay. Chunonchi, 3-sinfda “Jonajon o’lka tabiat” mavzusini o’rganishda tabiatdagi kuzatishlardan keyin ushbu savollar bo’yicha suhbat o’tkazish mumkin:

Yashash joyingda qaysi o’simliklar ariq bo’ylaridagi nam tuproqda qaysilari quruq tuproqda, o’sadi?

O’simliklar va hayvonlar hayotidagi o’zgarishlar jonsiz tabiatdagi qaysi o’zgarishlar bilan bog’liq?

Nima uchun kuz oylarida havoning harorati o’zgaradi?

Suvda o’suvchi qamish quruqda o’sadiganlaridan tashqi ko’rinishi bo’yicha nimasi bilan farq qiladi?

Maktab oldi yer maydonchasi dagi gulzorda o’suvchi o’simliklarni poyasi, barglari, gullari, mevalari bo’yicha taqqoslashni taklif qilish mumkin. Taqqoslash asta-sekin mustaqil hikoya belgilarini kasb etib boradi. O’qituvchi taqqoslash yordamida o’quvchilar bevosita kuzatmagan, yaqqol ko’rmagan, qabul qilish vositasida sezmagan hodisalar o’tasidagi bog’lanishlarni ochib berishi mumkin. Tahlil – bu butunni belgilangan qism-larga ajratish, maxsus belgilarga bo’lish, o’xhash narsalarda tafovutni ajrata biliшdir. Masalan, hamma g’alla o’simliklarda ildizi, poyasi, bargi, guli va mevasi bo’ladi. Ammo bu belgilarning o’xhashligida, masalan, bug’doy va makkajo’xorida farqlar ham bor.

Sintez bu bog’lanishlar o’rnatish, umumlashtirish va xulosa chiqarishdir (g’alla o’simliklarning ildizlari ko’pgina ingichka ildizchalardan iborat; poyasi kovak poxol cho’p; bargi ensiz va uzun; mevasi don). Fikrlash natijasida ilgari ko’rilmagan yangi bog’lanishlarni o’rnatsa bo’ladi. Tafakkur jarayonida o’quvchi fikr yuritadi, tahlil qiladi, zarur bog’lanishlarni aniqlaydi, unga berilgan vazifaga mos keladigan yechim uslublarini fikran tanlaydi va qo’llaydi. Aqliy jarayonlar vositasida u o’xhash, farq qiluvchi narsalarni taqqoslaydi va guruhlaydi. O’qituvchi bolalarning har xil tushunchalardan foydalanishlarida, mantiqiy tafakkurning ayrim jarayonida fikr yuritganlarida bu xatolarni osonlik bilan payqaydi. Tabiatshunoslik fanini o’qitishda tushuncha, tahlil va taqqoslash kategoriyalardan samarali foydalanishning metodik sharoitlari “Nima uchun?” “Nimaga?” “Qanday?” savollariga javob talab qilib, o’qituvchi bolalarni o’z fikrlarini asoslashga, o’z oldilariga savollar qo’yishga va ularga to’g’ri javob berish uchun harakat qilishga o’rgatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Nuriddinova M.I. *Tabiatshunoslik o’qitish metodikasi: uslub va shakllari (muammoli leksiyalar kursi)* – Samarkand, SamDU, 2003.
2. Haydarov Q., Nishonov S. *Tabiatshunoslik asoslari va bolalarni atrof-tabiat bilan tanishтирish.* – T.: O’qituvchi, 1992.
3. Nuriddinova M.I. *Tabiatshunoslik o’qitish metodikasi.* – T.: Cho’lon nomidagi NMIU, 2005.
4. Mavlonova R., Raxmankulova N., Matnazarova K., Xolmatov P., Shirinov M., Umumiy Pedagogika. Darslik,. – T.: Navro’z, 2016.
5. Davletshin M.G., Do’stmuhamedova Sh., Mavlanov M., To’ychieva S. Yosh davrlari va pedagogik psixologiya. // Metodik qo’llanma. – T.: TDPU, 2004.

Zuhra SALIYEVA,

Nizomiy nomidagi TDPU Pedagogika
va umumiy psixologiya kafedrasи mudiri, p.f.d.

Risolat XAKIMOVA,

Pedagogika va psixologiya yo'nalishining 2-bosqich talabasi

O'QUVCHILARNING MILLIY VA UMUMMADANIY KOMPETENSIYALARI HAMDA MUTOLAA MADANIYATINI RIVOJLANTIRISH OMILLARI

Annotation

Maqolada o'quvchilarning milliy va umummadaniy kompetensiyalarini rivojlantirish va bunda badiiy adabiyotning o'rni bayon etilgan. Muallif bu borada o'quvchilar o'rtasida kitobxonlikni targ'ib qilish, ularning mutolaa madaniyatini shakllantirish zaruriyatini ta'kidlab, o'z tavsiyalarini bergen.

Kalit so'zlar. Tayanch kompetensiya, milliy va umummadaniy kompetensiya, mutolaa madaniyati, badiiy tahlil, mutolaa texnologiyasi, mutolaa darajasi.

В статье исследована роль художественной литературы в развитии общекультурной компетенции учащихся. Автор, отмечая необходимость поощрения книголюбия и формирования культуры чтения, даёт соответствующие рекомендации.

Ключевые слова. Опорная компетенция, национальная и межкультурная компетенция, культура чтения, художественный анализ, технология чтения, уровень чтения.

The article investigates the role of fiction in the development of General cultural competence of students. The author, noting the need to promote love of books and the formation of a culture of reading, makes appropriate recommendations.

Key words. Basic competence, national and intercultural competence, reading culture, artistic analysis, reading technology, reading level.

Zamonaviy ta'limgizda dolzarb o'ringa ko'tarilgan asosiy masalalardan biri o'quvchilarda tayanch va fanga oid kompetensiyalarini shakllantirish va rivojlantirish muammosidir. O'quvchi o'z hayotida shaxsiy, ijtimoiy, iqtisodiy va kasbiy munosabatlarga kirishishi, jamiyatda o'z o'rnini egallashi, duch keladigan muammolarning yechimini hal etishi, o'z sohasi, kasbi bo'yicha raqobatbardosh bo'lishi uchun ularda tayanch hamda o'quv fanini o'zlashtirish jarayonida fanning o'ziga xosligi, mazmunidan kelib chiqqan holda fanga oid kompetensiyalar shakllantiriladi.

Yangi tartibdagi o'quv dasturlariga muvofiq, ta'limgiz jarayonida o'quvchilarda shakllantirilishi lozim bo'lgan asosiy tayanch kompetensiya elementlari quyidagilardan iborat:

- kommunikativ;
- axborotlar bilan ishlash;
- o'zini o'zi rivojlantirish;

- ijtimoiy faol fuqarolik;
- milliy va umummadaniy;
- matematik savodxonlik, fan va texnika yangiliklaridan xabardor bo’lish hamda foydalanish.

Ta’lim jarayonida o’quvchilarda shakllantirilishi lozim bo’lgan bu tayanch kompetensiyalar har bir fan doirasida predmetga oid kompetensiyalarni shakllantirish bilan parallel ravishda olib borilishi va takomillashtirilishi kerak. Shunga ko’ra, 2017-yilda qayta tahrirlanib tasdiqlangan va amaliyotga joriy qilingan Davlat ta’lim standarti va o’quv dasturlarida o’quvchilarda shakllantiriladigan va rivojlantiriladigan metapredmetli (ya’ni tayanch) hamda predmetli (muayyan fan doirasidagi) kompetensiyalarning umumiylashtirilishi hamda har bir fan mohiyatidan o’sib chiqadigan maxsus tasniflari alohida-alohida ko’rsatib berilgan.

Ta’lim tizimida o’quvchilarning tayanch kompetensiyalarini shakllantirish va rivojlantirish jarayonida Adabiyot fani alohida ahamiyatga ega. Badiiy adabiyotning didaktik xususiyatlari, adabiy tahlillar o’quvchining har jihatdan kamol topishiga mustahkam zamin yaratadi. Xususan, o’quvchilarning ruhiy-ma’naviy olamini boyitish, yuksak insoniy fazilatlarini kamol toptirish, badiiy idrokini, kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish, estetik didini tarbiyalashning asosiy manbai badiiy adabiyot va badiiy mutolaadir. Shu boisdan Adabiyot fani doirasida o’quvchilarda shakllantirilishi lozim deb belgilangan milliy va umummadaniy kompetensiyalar mazmuni ayni mezonlarni to’la qamrab olishga mo’ljallangan bo’lib, ular quyidagilardan iborat:

- badiiy adabiyot va san’atda aks etgan vatanparvarlik, insonparvarlik g’oyalarni, umuminsoniy va milliy qadriyatlar tasviridagi o’ziga xosliklarni anglash, ulardan ta’sirlanish, ulardagi go’zallik va ezgulikdan o’rnak olishga intilish, yovuzlik va xunuklikdan nafratlana bilish;
- badiiy asarlarda aks etgan tarixiy, ma’naviy va madaniy hodisalar mohiyatini to’g’ri tushunish va talqin qila olish, ulardagi estetik jihatlarni ilg’ash hamda tushuntirib bera olish.¹

Bugungi kunda o’quvchilarning mutolaa madaniyatini rivojlantirish, aholi o’tasida kitobxonlikni keng targ’ib qilish yuzasidan samarali ishlar amalga oshirilayotganligi ham beziz emas. Xususan, O’zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2017-yil 12-yanvar kuni “Kitob mahsulotlarini chop etish va tarqatish tizimini takomillashtirish, kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ’ibot qilish bo’yicha komissiya tuzish to’g’risida” qabul qilgan Farmoyishi yurtimizning barcha sohalarida, ta’limning barcha bo’g’inlarida badiiy adabiyotga, adabiyot o’qishga bo’lgan munosabatni yuksaltirdi.

Mazkur Farmoyishda axborot-kutubxona muassasalarining, ayniqsa, ta’lim sohasidagi axborot-resurs fondlarini shakllantirishda o’quv adabiyotlari bilan bir qatorda badiiy, ma’rifiy, ilmiy-ommabop adabiyotlar ro’yxatini qayta ko’rib chiqish, chop etilayotgan kitoblarni ommaviy axborot vositalari orqali targ’ib qilish, ta’lim muassasalari, kutubxonalar, mahallalarda kitob mualliflari bilan uchrashuvlarni tizimli ravishda tashkil etish hamda ta’lim muassasalari, ayniqsa, maktabgacha va boshlang’ich ta’limda o’qish madaniyatini va mutolaa ko’nikmalarini shakllantirish masalasiga alohida e’tibor qaratildi.² Bu esa, o’z navbatida o’quvchilarda kitob o’qish madaniyati va mutolaa ko’nikmalarini shakllantirishning pedagogik-psixologik

¹ Adabiyot fanidan o’quv dasturi. Umumiy o’rtalim maktablari uchun. – T.: RTM, 2017.

² Umarov A.A. Ijtimoiy-madaniy taraqqiyotni ta’minchash va komil inson shaxsini shakllantirishda mutolaaning roli: Sotsiologiya fanlari doktori. ... diss. – T., 2005.

mexanizmlarini takomillashtirishni talab etadi.

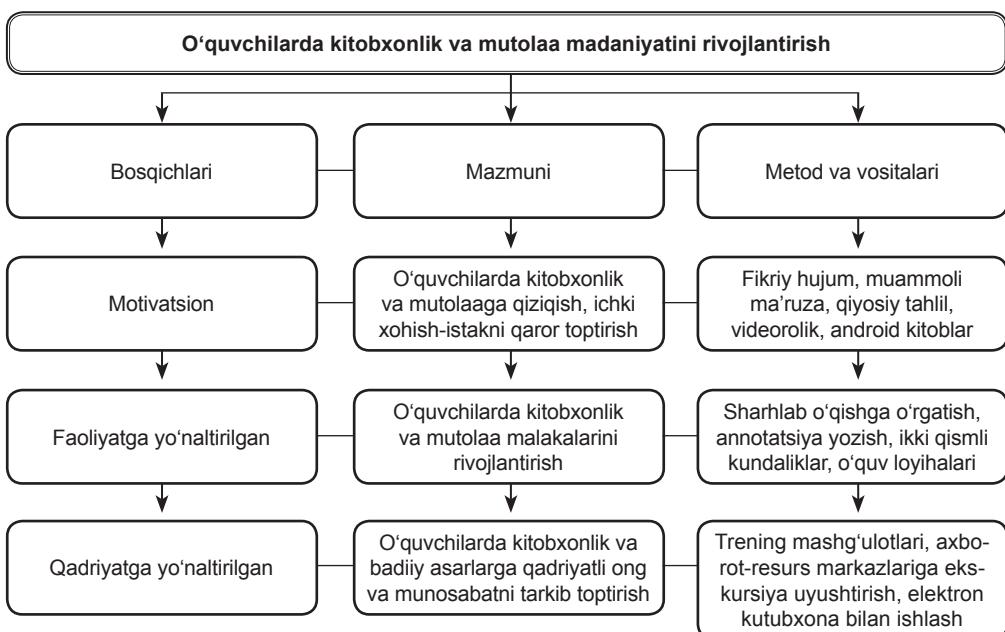
Zamonaviy sharoitda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining faol taraqqiy etishi va Internet tarmog'idan ma'lumotlar olish imkoniyatining kengayishi o'quvchilar dunyoqarashini shakllantirishda katta ahamiyat kasb etishi bilan birga ta'lif-tarbiya jarayoniga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi ayrim muammolarni ham yuzaga keltirmoqda:

1) axborotlarning elektron varianti mavjudligi va xilma-xilligi o'quvchilarni ularni yodda saqlab qolishlariga to'siqlik qilish barobarida uzoq muddatli xotirani rivojlantirishni qiyinlashtirmoqda;

2) o'quvchilarda o'qish va yozish malakalarini rivojlantirish, axborotlarni tahlil etish, umumlashtirish, taqqoslash va xulosa chiqarish kabi tafakkur jarayonlarining taraqqiy etishiga ham o'zining salbiy ta'sirini ko'rsatmoqda;

3) o'quvchilarda og'zaki va yozma nutqni, obrazli va tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda psixologik to'siqlarni yuzaga keltirmoqda.

Ushbu muammolar bugungi adabiy ta'lif zimmasidagi vazifalar nihoyatda muhim ekanligini ko'rsatadi. Yuqoridagi muammolarning pedagogik yechimi o'quvchilarning tayanch kompetensiyalarini, xususan, milliy va umumummadaniy kompetensiyalarini rivojlantirish imkoniyatlarini kengaytiradi. Mazkur texnologiya bevosita umumta'lif maktabi o'quvchilari uchun ham birdek samarador ahamiyatga ega.

1-rasm. O'quvchilarda kitobxonlik va mutolaa madaniyatini rivojlantirishning lokal-modulli texnologiyasi

Pedagogik-psixologik nuqtayi nazardan o'quvchilarda o'qish madaniyati va mutolaa ko'nikmalarini shakllantirish jarayoni qator talablarga rioya qilishni talab etadi. Jumladan, o'quvchilarga o'qish uchun kitoblarni tavsiya etishda zamon va jamiyat rivoji xususiyatlarini hisobga olish hamda ularning o'qishiga rahbarlik qilishda ilg'or an'analardan foydalanish; o'quvchilarning psixofiziologik, neyropsixologik, yosh

va individual xususiyatlari, bilish imkoniyati, qobiliyati, qiziqishlarini hisobga olish; o’quvchilarda mutolaa malakalarini shakllantirishda o’qishga rahbarlik qilishning xilmal-xil turlari, shakl va vositalarining ko’rgazmali, qiziqarli va tushunarli bo’lishi bilan birga, ularning tashabbusi, mustaqilligi va tanlov erkinligiga tayanish muhim ahamiyat kasb etadi.

Mutolaa madaniyatini shakllantirish asosida “kitobxonlik madaniyati” tarkib toptiriladi. Chunki aynan o’qish madaniyatini egallagan shaxsga nisbatan “kitobxon” atamasini qo’llash mumkin. Ana shu sababli kitobxonlik madaniyati fan darajasiga ko’tarilishi nafaqat kitob mutolaasini targ’ib etish, balki muntazam kitob o’qishga odatlanish, o’qish uchun kitobni to’g’ri tanlay olish, voqelik bilan dialogga kirishish asosida o’z-o’zini anglashga erishish o’ta muhimdir. Bu esa o’quvchilarining axborotlar bilan ishslash kompetensiyalarini rivojlantirish asosida yanada takomillashadi.

O’quvchilarda mutolaa malakalarini shakllantirish tizimi quyidagi komponentlarni o’zida aks ettiradi:

Mutolaa texnologiyasi – o’quvchining tez yoki sekin o’qishi. Bolaning matnni o’qish tezligi o’qilgan ma’lumotlarning olingan axborotni tahlil qilish tezligi, intellektual salohiyati kabi omillarga bevosita bog’liqdir.

Mutolaa darajasi – o’quvchining ma’lumotni anglash darajasi. Mutolaa darajasi quyidagi ko’rinishlarda namoyon bo’ladi: kitobxon o’quvchi matnning mazmunini anglab, hikoya qilinayotgan voqeanning syujetini hamda uning asosiy jihatlarini eslab qoladi; talaba matnning mazmunini hamda syujetni anglab, voqealar rivojini ma’lum darajada bashorat qila olish qobiliyatini namoyon qiladi; o’quvchi poetik matnga va unda hikoya qilinayotgan voqeaga o’zining mustaqil munosabatini bildirib, qahramonlarning xatti-harakatlarini baholay oladi hamda asar epizodlarini tahlil qila oladi; poetik matning mazmunini to’la anglab, voqeani mustaqil tahlil qila oladi.

Mutolaaning intensivligi – manbalardan foydalanish davriy sur’ati. Mutolaa intensivligining yuqori bo’lishini ta’minlovchi omillarga quyidagilarni kiritish mumkin: mutolaaga va ma’lumot olishga qiziqish darajasining yuqoriligi; mutolaa manbalarining qiziqarli, mazmunan boy bo’lishi; mutolaa manbalariga oson ega bo’lishni ta’minalash; davr va zamon talablariga mos ravishda turli adabiyotlar va boshqa mutolaa manbalari reklamasini keng yo’lga qo’yish.

O’quvchilarda mutolaa madaniyatini rivojlantirish ta’lim muassasasidagi o’qitish jarayoni bilan uzviy bog’liq bo’lib, auditoriya va auditoriyadan tashqari shakllar uyg’unligida amalga oshadi. Shu sababli kitobxonlikni targ’ib etish jarayonida quyidagi jihatlarga alohida e’tibor qaratish lozim:

– fanlarning xususiyati hamda maqsad va vazifalaridan kelib chiqqan holda har bir darsning tashkiliy qismida badiiy-ma’rifiy asarlarning, shuningdek, adabiyot darslarida o’rganilayotgan asarlarning mavzuga doir qismini o’quvchilar bilan birga muhokama qilish, birinchidan, o’quvchilarda o’quv motivini kuchaytiradi, ikkinchidan, o’quvchilar kitob o’qish texnikasi va mutolaa malakalarini jadallik bilan o’zlashtirib borishadi;

– nazorat ishlarini o’tkazishda fanning tegishli bo’limini o’rganish jarayonida o’quvchilar tomonidan o’qilgan badiiy-ma’rifiy, ilmiy-ommabop asar bilan bog’liq topshiriqning taqdim etilishi ularning kitob o’qish mas’uliyatini oshiradi va ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi;

– mustaqil ta’limni badiiy-ma’rifiy, ilmiy-ommabop asarlarni o’qish bilan bog’liq holda ishbilarmonlik o’yin texnologiyalari asosida tashkil etish o’quvchilar o’rtasida raqobat muhitini va izlanishli-faoliyatga doir amaliyotni tashkil etish imkoniyatini beradi;

– mashg’ulotlar jarayonida o’quvchilarining matn ustida ishslashini tashkil etish, tushunchalarni aniqlashga doir interfaol metodlarni qo’llash maqsadga muvofiq.

Xususan, ona tili darslarida yangi mavzuni o'rganish jarayonida o'quvchilarni dastlab matn bilan ishlashga jalb etish, mavzuga tegishli tushunchalar aks etgan poetik matnlar ustida ishslash, kichik poetik lavhalar yaratish ham o'quvchilarni badiiyat bilan yanada yaqinroq oshno etadi, ularning milliy va umummadaniy kompetensiyalarini rivojlantiradi.

O'quvchilarni dars jarayonida voqelikni emotsiyal idrok etish, ijodiy xayolotga yo'naltirish juda muhim va badiiy asarlar ana shu imkoniyatni taqdim etishga ega. Adabiyot darslarini badiiy tahlil darslari shaklida tashkil qilish ham bu boradagi eng samarador usullardan hisoblanadi. O'quvchilarning adabiy-nutqiylarini rivojlantirishga yo'naltirilgan badiiy tahilliars asnosida ularning milliy va umummadaniy kompetensiyalarini rivojlantirish, kitobxonlik madaniyatini yuksaltirishga erishish imkoniyati katta. Dars jarayonida o'rganiladigan asarning janriy xususiyatlari, shakl va mazmun uyg'unligi, asarning poetik tili, ijodkor mahoratini o'quv dasturi talablariga muvofiq yetarli darajada tahlil qilish har jihatdan samarali ahamiyat kasb etadi.

Ayniqsa, o'rganilayotgan asarning mavzu va g'oyaviy jihatlari talqini asosida o'quvchilarda badiiy san'at namunalarida aks etgan ijtimoiy, ma'naviy-ma'rifiy g'oyalarni, umuminsoniy va milliy qadriyatlar tasviridagi o'ziga xosliklarni anglash, ulardan ta'sirlanish, ulardagi go'zallik va ezgulikdan o'rnat olishga intilish, yovuzlik va xunuklikdan nafratlana bilish; badiiy asarlarda aks etgan tarixiy, ma'naviy va madaniy hodisalar mohiyatini to'g'ri tushunish va talqin qila olish, ulardagi estetik jihatlarni ilg'ash hamda tushuntirib bera olish kabi milliy va umummadaniy kompetensiyalar samarali rivojlanib boradi.

Shu o'rinda qayd etish lozimki, auditoriyadan tashqari mashg'ulotlar jarayonida ham o'quvchilarning milliy va umummadaniy kompetensiyalarini takomillashtirish, mutolaa madaniyatini rivojlantirishga erishish imkoniyati nihoyatda keng. Bu amaliy faoliyatni tashkil etishning standart hamda nostandart usullarini uyg'unlashtirishni talab etadigan turli mashg'ulot shakllaridan iborat.

Xulosa qilib aytganda, o'quvchilarning milliy va umummadaniy kompetensiyalari hamda kitobxonlik madaniyati o'zaro uyg'un tushunchalar bo'lib, ularning birini rivojlantirish asnosida ikkinchisini ham takomillashtirishga erishish imkoniyati mayjud. Adabiy ta'lif esa bu borada ustuvor mavqedagi pedagogik jarayon hisoblanadi. Turli shakl va mazmundagi badiiy tahilliars asosida tashkil qilingan adabiyot darslari o'quvchilarning milliy va umummadaniy kompetensiyalarini rivojlantiradi, badiiy nafosatini, mutolaa madaniyatini yuksaltiradi, ma'naviy dunyosini muntazam boyitib boradi.

Foydalilanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Kitob mahsulotlarini chop etish va tarqatish tizimini takomillashtirish, kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ'ibot qilish bo'yicha komissiya tuzish to'g'risida"gi Farmoyishi. // Xalq so'zi gazetasi, 2017-yil 13-yanvar.

2. Adabiyot fanidan o'quv dasturi. Umumiyl o'rta ta'lif maktablari uchun. – T.: RTM, 2017.

3. Turdiyev N.Sh., Asadov Yu.M. va b. Umumiyl o'rta ta'lif tizimida o'quvchilarning kompetensiyalarini shakllantirishga yo'naltirilgan ta'lif texnologiyalari. 1-qism. – T.: O'zPFITI, 2015.

4. Umarov A.A. Ijtimoiy-madaniy taraqqiyotni ta'minlash va komil inson shaxsini shakllantirishda mutolaaning roli: Sotsiologiya fanlari doktori. ... diss. – T., 2005.

Zarifa JUMANOVA,
Nizomiy nomidagi TDPU tayanch doktoranti

O'ZBEK TILI DARSLARIDA MULTIMEDIA VOSITALARIDAN FOYDALANISH SAMARADORLIGI

Annotation

Maqolada ta'lif boshqa tillarda o'qitiladigan maktablarda boshlang'ich sinf o'quvchilari ning o'zbek tili darslarida fanga oid kompetensiyalarini shakllantirish borasida fikr yuritilgan. Shuningdek, bu jarayonda multimedia vositalarining ahamiyati, uning dars jarayonida katta o'rinn tutayotgani bayon etilgan.

Kalit so'zlar. Nutqiy kompetensiya, lingvistik kompetensiya, pedagogik texnologiya, multimedia vositalari, multimedia mahsulotlari

В статье раскрыты вопросы формирования предметных компетенций на уроках узбекского языка в начальных классах школ с другим языком обучения. Автор показывает значение и особое место мультимедийных средств обучения в процессе формирования компетенций.

Ключевые слова. Речевая компетенция, лингвистическая компетенция, педагогическая технология, мультимедийные средства, мультимедийные продукты.

The article deals with the development of subject competences in the Uzbek language lessons in primary schools with a different language of instruction. The author shows the importance and special place of multimedia learning tools in the process of competence development.

Key words. Speech competence, linguistic competence, pedagogical technology, means of multimedia, multimedia products.

Hozirgi kunda boshlang'ich ta'lif tizimida o'qitish jarayonini yaxshilash, si-fat ko'rsatkichlarini oshirish, o'quvchilarni har jihatdan yetuk shaxs qilib tarbiyalash masalalari borasida jiddiy o'sish-o'zgarishlar, yangilanish va yuksalishlar jadal sur'atlari bilan davom etmoqda. Binobarin, boshlang'ich ta'lif mazmuniga kompetensiyaviy yondashuvning joriy qilinishi bu boradagi amaliy natijalar samarasi ko'lamini munosib darajada kengaytirmaoqda. Bu jarayon o'zbek tili darslarida o'ziga xos mazmunda namoyon bo'ladi.

Umumiy o'rta ta'lifning O'zbek tili fani dasturida ta'kidlanishicha, respublikamiz uzlusiz majburiy ta'lif tizimida o'zbek (davlat) tilini o'qitishning asosiy maqsadi – o'quvchilarning o'qish va mehnat jarayonida, jamoat joylarida turli nutqiy vaziyatlarda mustaqil ravishda fikrini bayon eta olish, eshitilgan axborotni idrok etish, voqeа-hodisalarga o'z munosabatini bildirish; o'zbek adabiyotining eng sara namunalari, o'zbek

xalqining tarixiy, madaniy hayoti, jahon madaniyatiga va milliy madaniyatga hissa qo'shgan buyuk allomalar ijodiy merosini o'rganish orqali milliy qadriyatlarga hurmat bilan munosabatda bo'lish malakasini rivojlantirishdan iborat.

Ushbu maqsaddan kelib chiqib o'zbek (davlat) tili ta'lilming bosh vazifalari sifatida o'quvchilarda ***nutqiy*** va ***lingvistik*** hamda ***tayanch kompetensiyalarini*** shakllantirish orqali ularni mustaqil fikrlash, egallagan bilimlarini vaziyatga mos holda to'g'ri qo'llay olish, umumlashtirish va xulosalar chiqarish qobiliyatlarini rivojlantirish ko'zda tutiladi¹.

O'zbek tili fanining mazmunidan kelib chiqqan holda o'quvchilarda fanga oid nutqiy (tinglab tushunish, gapirish, o'qish, yozish) va lingvistik (fonetika, grafika, orfoepiya, orfografiya, leksika, grammatika va uslubiyat) kompetensiyalar shakllantiriladi. Ta'lim boshqa tillarda olib boriladigan umumta'lim maktablarida o'zbek tili kommunikativ-nutqiy tamoyilda ikkinchi til sifatida o'qitiladi. Shuning uchun ta'lim mazmunida asosiy diqqat-e'tibor nutqiy va lingvistik kompetensiyaga qaratilgan bo'lib, o'quvchilar o'zbek tilidan egallaydigan lingvistik bilimlari vositasida kundalik turmush, tabiat va jamiyat, ijtimoiy-madaniy hayat hamda mutaxassislik sohalarida og'zaki va yozma erkin muloqot yuritish ko'nikma va malakalari hamda tayanch kompetensiyalarining elementlarini shakllantirish ko'zda tutiladi.

Bilamizki, o'zbek tili ta'lim boshqa tillarda o'qitiladigan maktablarda umumta'lim fan sifatida o'qitiladi. Shu boisdan bu fan umumiy o'rta ta'lilming 2-sinfidan boshlab o'qitiladi.

Ta'lim boshqa tillarda olib boriladigan maktablarning 2–4-sinflarida o'zbek tilini o'qitishdan ko'zlanadigan asosiy maqsad – o'quvchilarni shu sinflarda o'rganiladigan leksik va grammatic materiallar hajmida o'zbek tilida fikr bayon etish va fikr almashishga, matnlardan (bolalar uchun mo'ljallangan davriy matbuot materiallardan) axborot olishga o'rgatish, bolalar adabiyoti bilan tanishtirish, o'zbek xalqining tarixi, madaniyati, milliy ma'naviyatidan, urf-odatlari, udumlaridan xabardor qilish, sharqona odob-axloq bilan tanishtirish, o'zbek xalqiga va uning milliy ma'naviyatiga hurmat hissini uyg'otishdan iborat.

Boshlang'ich ta'lilming yangi tahrirdagi o'quv dasturida belgilanishicha, O'zbek tili fanini o'qitishda, avvalo, *talaffuz qilish*, *o'qish*, *yozish*, *so'ngra lug'at*, *nutq namunalari*, *tinglab tushunish*, *so'zlash* bo'yicha o'quvchilarning og'zaki va yozma nutqi shakllantiriladi. Shunga ko'ra, bu bosqichda o'quvchilar egallashi kerak bo'lgan fanga oid kompetensiyalar quyidagi mazmunlarni qamrab oladi:

Tinglab tushunish va so'zlash: o'qituvchi va suhbatdoshining nutqini, eshitilgan va eshittirilgan nutqni, tinglangan matndagi asosiy axborotni, radio va teledasturlarni tushunish, mavzuga oid savollarga javob berish, berilgan rasm yoki predmetni tayanch so'zlar yordamida tasvirlab bera olish, o'qilgan ertak, hikoya mazmunini so'zlab bera olish.

Talaffuz qilish, o'qish va yozish: mavzuga oid tayanch so'zlar va jumlalarni to'g'ri talaffuz qilish, mavzuga oid ko'p bo'g'inli murakkab so'zlarni to'g'ri ko'chira olish,

¹ O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Umumiy o'rta va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'lilming Davlat ta'lim standartlarini tasdiqlash to'g'risida"gi qarori. O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2017-y., 14-son, 230-modda.

tutuq belgisi va tinish belgilarini to‘g’ri qo’llay olish, o‘zlashtirilgan mavzular bo‘yicha belgilangan miqdordagi so‘zlar ishtirokida diktant yoza olish.

Boshlang‘ich sinf o‘zbek tili darslarida o‘quvchilarning fanga oid va tayanch kompetensiyalarini shakllantirishda ilg‘or innovatsion pedagogik texnologiyalardan samarali foydalanish DTS va o‘quv dasturlari tomonidan belgilangan talablarni bajarishda muhim o‘rin tutadi.

Barchamizga ayonki, yosh avlodning har jihatdan yetuk shaxs bo‘lib kamol topishida amalga oshirilayotgan ta’lim-tarbiya ishlarining mazmuni, shakl va metodlari muhim o‘rin tutadi. Shu ma’noda ta’lim-tarbiya jarayonini pedagogik talqin qilish, uning samarali kechishini ta’minalash, bu borada ilg‘or innovatsion texnologiyalardan foydalanish dolzarb ahamiyat kasb etadi. DTS va dasturiy talablar asosida aniq pedagogik maqsadga yo‘naltirilgan hamda zamonaviy ta’lim texnologiyalari asosida shakllantirilgan o‘quv mashg‘ulotlari yuqori ko‘rsatkich kasb yetishi bilan xarakterlidir.

Pedagogik maqsadning amalga oshishi va kafolatlangan natijaga erishish o‘qituvchi va o‘quvchining hamkorlikdagi faoliyati, ular qo‘yan maqsad, tanlagan mazmun, uslub, shakl, vositaga bog‘liq. O‘qituvchi va o‘quvchining natijaga erishishida qanday texnologiyani tanlashlari ular ixtiyorida, chunki har ikkala tomonning asosiy maqsadi aniq natijaga erishishga qaratilgan bo‘lib, bunda o‘quvchilarning bilim savyasi, guruh xarakteri, sharoitga qarab, ishlatalidigan texnologiya tanlanadi. Masalan, natijaga erishish uchun nafaqat kompyuter bilan ishslash, balki film yoki tarqatma material, chizma va plakat, axborot texnologiyasi, turli adabiyotlar kerak bo‘ladi. Bularning hammasi o‘qituvchi va o‘quvchilarga bog‘liq. Zero, o‘quv-tarbiya jarayonida zamonaviy o‘qitish uslublari – interfaol uslublar, innovatsion texnologiyalarning o‘rni va ahamiyati beqiyosdir².

Xususan, boshlang‘ich sinf o‘zbek tili darslarida ta’limning zamonaviy axborot texnologiyalarini keng joriy etish, ularning kompyuter savodxonligini shakllantirish va rivojlantirish, yosh o‘quvchini Internet bo‘yicha dastlabki yengil va muhim tushunchalar bilan qurollantirish ko‘zlangan pedagogik samarani beradi.

Bugungi yangilangan ta’limning shu kabi yuqori samarali texnologiyalaridan biri multimedia vositalaridir.

Multimedia vositalari dars va mashg‘ulot jarayonida katta o‘zgarishlarga sabab bo‘lmoqda. Natijada o‘qitishning an‘anaviy usullaridan tashqari boshqa usullar ham mavjudligi namoyon bo‘ldi. An‘anaviy passiv o‘qitish usullaridan iborat model faol o‘qitish modeli bilan almashtirildi. Ba’zi hollarda o‘qituvchilar yo‘naltiruvchi vazifasini bajarishi kerak bo‘lmoqda. Elektron o‘qitish o‘quv jarayonining kuchli tomoni bo‘lib, o‘qituvchilar uni an‘anaviy o‘qitish usullari o‘rnini bosadi demay, balki “boyitilgan” ko‘rinishi deb atadi.

Shu bois multimedia vositasini ta’lim sohasiga tatbiq etish uchun, avvalo, uning elektron manbalarini ishlab chiqish zarurati tug‘iladi. Bunday ta’lim manbalariga elektron darsliklar, qo‘llanmalar, metodik ishlanmalar, taqdimotlar, slaydlar, Internet materiallari, axborot-resurs markazlari kiradi.

² O‘zbek tili. 4-sinf o‘qituvchilari uchun metodik qo‘llanma / F. Tolipova va boshq. – T.: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi Davlat ilmiy nashriyoti, 2017. 7-b.

Ma'lumki, multimedia texnologiyasi – informatikaning dasturiy va texnikaviy vositalari asosida audio, video, matn, grafika va animatsiya (obyektlarning fazodagi harakati) vositalari asosida o'quv materiallarini tarbiyalanuvchilarga yetkazib berish texnologiyasi sanaladi.

Kuzatishlardan oydinlashadiki, mazkur texnologik manbalar, multimedia vositalari, ayniqsa, boshlang'ich ta'lif jarayonida muhim ahamiyatga ega.

Zamonaviy pedagogika nuqtayi nazariga ko'ra, multimedia vositalari boshlang'ich sinf o'quvchilarining ta'lif-tarbiya jarayoniga tatbiq etilayotgan kompyuter texnologiyalariga tayanilgan yangicha yondashuv hisoblanadi. Bu vositalar dars jarayonida o'quvchilar faolligini oshirishda, belgilangan vaqtidan unumli foydalangan holda o'rganiladigan o'quv materiallarining hajmini ko'paytirishda va ta'lif jarayonining samaradorlik darajasini yuksaltirishda muhim ahamiyat kasb etib bormoqda. Chunki multimedia texnologiyalariga asoslangan darslarni tashkil qilishda o'qituvchi dastlab vaqt chegarasini, o'quvchilarning imkoniyatini e'tiborga olgan holda dasturga muvofiq tarzda o'rganilayotgan mavzuning multimedia ilovasini yaratadi (yoki tayyor multimediali manbalardan foydalanadi).

Multimediadan joy olgan grafik tasvirlar, harakatli va ovozli holatlar, murojaatlар o'quvchini yanada faollashtirib, bahs-munozaraga, tafakkurga chorlaydi. Shuningdek, kichik o'quvchining kompyuter savodxonligini rivojlantirish ta'lif sifati va samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Multimedia vositalari zamонавиу pedagogik texnologiyada ko'rgazmali vositaning yangi shakldagi o'ziga xos ta'lif berish manbasi sanaladi. Sababi, mashg'ulot davomida o'rganiladigan materiallar oldindan kompyuter xotirasiga joylashtirilgan bo'ladi. O'qituvchi qaysi mavzuni o'quvchilarga o'rgatmoqchi bo'lsa, kerakli ma'lumotlarni monitor ekraniga chaqiradi va namoyish etiladigan materiallar bilan o'quvchilarni tanishtiradi. Shu asosda ular mavzu yuzasidan namoyish etilgan materialarni o'rganib boradilar. Bunda o'quvchilar kompyuter bilan ishslash uchun yetarli darajada ko'nikma hosil qiladi.

Eng muhimi esa, multimedia mahsulotlaridan foydalanish jarayonida ilk boshlang'ich ta'lifni o'zlashtirayotgan o'quvchining tafakkuri rivojlanadi, bilim olishga qiziqishi ortadi va dunyoqarashi kengayib boradi. Bu o'z navbatida o'quvchilarning O'zbek tili faniga oid tinglab tushunish, so'zlab berish, o'qish va yozish singari kompetensiyalarini rivojlantirishga; axborot (media manba)lar bilan ishslash, o'z-o'zini rivojlantirish kabi tayanch kompetensiyalarini takomillashtirishga munosib zamin yaratadi.

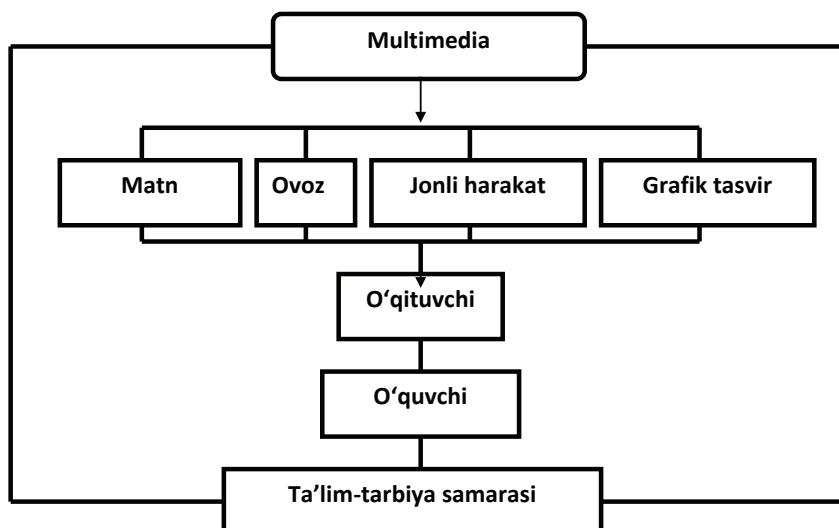
Boshlang'ich sinflar uchun tayyorlanadigan multimedianing eng muhim xususiyati shundaki, unda tavsiya etilayotgan matn qisqa va ixcham, tushunarli va aniq, sodda va ravon bo'ladi. Yosh va qiziquvchan o'quvchi bunday matnni o'qish bilan bir qatorda, uni tezda yod olishga ham erishadi.

Multimedianing asosiy tarkibiy qismlaridan bo'lgan "ovozi" o'qish yoki turli vositalar tovushidan iborat bo'ladi. Bunda ovozning o'quvchi diqqatini jamlab, uni o'ziga jalb qilish xususiyati intonasiyali, musiqali yoki hayajonli bo'lishi katta ahamiyatga ega. Jonli harakat esa odam, narsalar yoki predmetlarning xatti-harakatidan tashkil topadi. Undagi yagona talab multimedia uchun tanlangan jonli harakatlarning

tarbiyaviy va estetik xususiyatga ega bo’lishidir. Grafik tasvirlar muayyan mavzuni tasavvur qilish uchun hosil qilinadi. Bu hol xotirani mustahkamlashga ham xizmat qiladi.

Dars jarayonida o’zlashtirilishi lozim bo’lgan ma’lumotlarning kompyuterga kiritilishi o’quvchilarning nutqiy-kommunikativ savodxonligini munosib darajada oshirib, ularni mustaqil fikrplashga undaydi. Ta’lim materiallarini xotirada saqlash darajasini kuchaytiradi, kompyuterda ishlash qobiliyatini o’stirishga xizmat qiladi.

Multimedia texnologiyasining ta’lim-tarbiya jarayonidagi samaradorligini quyidagi shaklda ifodalash mumkin:

Ta’lim sohasida multimedia texnologiyasi yordamida boshlang’ich sinf o’quvchilarga bilim berish afzallikkari quyidagilardan iborat:

- ta’lim jarayonida berilayotgan tushuncha va ma’lumotlarni chuqurroq va mukammalroq o’zlashtirish imkoniyatining mavjudligi;
- ta’lim olishning yangi sohalari bilan yaqindan aloqa qilish ishtiyoqining yanada oshirilishi;
- o’quvchilarning dars jarayonida bilim olish vaqtining qisqarishi natijasida vaqt ni tejash imkoniyatiga erishish;
- kompyuter texnologiyasi natijasida olingan bilimlar o’quvchilarning xotirasida uzoq muddat saqlanib qolishi va uni amaliy jihatdan qo’llay olish;
- fanga qiziqish, o’z bilimlarini nazorat qilish va mustahkamlash;
- ensiklopedik ko’rinishdagi axborotlarni tezkor olish;
- mavzuni o’rganishda o’zi uchun qulay bo’lgan tezlik va o’zlashtirish darajasini tanlash;
- zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalariga e’tiborini jalb qilish, uni egallash va doimiy ishlashga bo’lgan ehtiyojni shakllantirish kabilar.

Ta’lim boshqa tillarda olib boriladigan maktablarning boshlang’ich ta’lim O’zbek tili fanida, xususan, multimedia texnologiyasining keng ko’lamda qo’llanilishi ta’lim

tizimi sifatiga ijobjiy ta'sir ko'rsatib, tushuncha va bilimlarning tez va oson o'zlashtirishini ta'minlab beradi, yuqori natijaga qisqa fursatda erishish imkoniyatini yaratadi. Bunda kompyuter xotirasiga o'quvchilarning yosh va psixo-fiziologik xususiyatlarini hisobga olgan holda ma'lumotlar, o'quv materiallari, tushunchalar, qoidalar kiritilgan bo'lib, ularning elektron varianti ta'lim berish manbai sifatida xizmat qiladi.

Binobarin, boshlang'ich ta'lim jarayonida multimedia texnologiyasi variantida texnologik yondashuvni to'g'ri tashkil qilish kerak bo'ladi. Boshlang'ich sind o'quvchilarining O'zbek tili fanidan o'rganiladigan o'quv materiallarini osonlashtirish maqsadida o'quv materiallari bir-biri bilan bog'liq qismlarga ajratiladi, so'ngra ta'limni o'zlashtirish samaradorligini oshirish uchun vazifalar ketma-ket bajarilishi rejalash-tirilgan bo'ladi. Bunda, albatta, o'quv dasturida belgilangan vazifalar, o'quv mashg'u-lotida rivojlantirilishi lozim bo'lgan kompetensiyalar asosiy diqqat markazda turmog'i lozim. Shuningdek, bu jarayonda "Xotira mashqi", "So'z top", "Rasmlarni to'g'ri joy-lashtir", "Xatosini top", "Unlilar imlosi" kabi bir qancha ta'limiy didaktik o'yinlardan ham samarali foydalanish pedagogik muvaffaqiyat garovidir.

Yuqoridagilardan xulosa qilish mumkinki, boshlang'ich ta'lim o'zbek tili darslari jarayonida zamonaviy axborot texnologiyalaridan, jumladan, multimedia vositalariдан foydalanish:

- ta'lim jarayonini faollashtirish;
- o'quv faoliyatining samaradorligini oshirish;
- o'quvchilarning mustaqil ravishda ishlash madaniyatini rivojlantirish;
- ularning ta'lim olishga ijodiy yondashish ko'nikmasini hosil qilish;
- mustaqil ta'lim doirasini kengaytirish orqali o'quvchilarning fanga oid nutqiy-kommunikativ va lingvistik hamda tayanch kompetensiyalarini rivojlantirish singari bir qator muhim muammolarni yechishda amaliy yordam berib, ta'lim sifati va samaradorligini yuqori bosqichga ko'taradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. *O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Umumiyo o'rta va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limining davlat ta'lim standartlarini tasdiqlash to'g'risida"gi qarori. O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami*, 2017-y., 14-son, 230-modda.
2. *Fayziyeva M., Sayfurov D. Barcha ta'lim yo'nalishlari bo'yicha virtual ta'lim texnologiyasi modulli bo'yicha o'quv-uslubiy majmua*. – T.: TDPU, 2016, 27-29-b.
3. *O'zbek tili. 4-sinf o'qituvchilari uchun metodik qo'llanma* // F. Tolipova va boshq. – T.: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi Davlat ilmiy nashriyoti, 2017. 7-b.
4. *Ona tili, Adabiyot, O'zbek tili*. // O'quv-dastur. www.rtm.uz

Sayfullo ALIBEKOV,

Nizomiy nomidagi TDPU

Axborot texnologiyalari kafedrasи dotsenti v.v.b

Shohida YUSUPOVA,

Toshkent axborot texnologiyalari universiteti Urganch filiali

Axborot ta'lif texnologiyalari kafedrasи katta o'qituvchisi

MASOFADAN O'QITISHDA DASTURLASHTIRILGAN TA'LIM TEXNOLOGIYASIDAN FOYDALANISH

Annotation

Maqolada talabalarni axborot ta'lif muhiti sharoitida mustaqil faoliyat ko'rsata olishga o'r-gatish muammolari haqida fikr bildirilgan. Muallif ta'limning masofaviy o'qitish shaklidan hamda masofaviy o'qitish shaklini amalga oshirishda dasturlashtirilgan ta'lif algoritmlaridan foydalanishning nazariy asoslarini ochib bergan.

Kalit so'zlar. Masofaviy o'qitish, elektron o'qitish, dasturlashtirilgan ta'lif, bixezirom, dars, chiziqli dastur.

Статья посвящена проблемам обучения студентов ведению самостоятельной деятельности в условиях информационной образовательной среды. Автор раскрывает теоретические основы использования алгоритмов программированного обучения при осуществлении дистанционного образования.

Ключевые слова. Дистанционное обучение, электронное обучение, программное обучение, бихевиоризм, урок, линейная программа.

The article is devoted to the problems of teaching students to conduct independent activities in the information educational environment. The author reveals the theoretical basis of the use of algorithms of programmed learning in the implementation of distance education.

Key words. Distance learning, e-learning, curriculum, behaviorism, lesson, linear program.

Oliy ta'limning bugungi kundagi vazifasidan biri – talabalarni tobora rivojlanib borayotgan axborot ta'lif muhiti sharoitida bemalol mustaqil faoliyat ko'rsata olishga o'r-gatishdan iborat. Buning uchun ularga uzlusiz ravishda ishslash sharoitini yaratib berish zarur. Bunday sharoitni ta'limning masofaviy o'qitish shaklida amalga oshirish mumkin.

Masofaviy o'qitish o'quvchilarga mustaqil o'qishda eng yuqori foyda beradi va odatdagiday o'quvchilar bilimga emas, balki bilimlar o'quvchilar tomon harakatlana-digan sharoitlarni optimallashga imkon beradi¹.

Masofadan o'qitish uslubi bu sirtqi o'qishning yangi shakli sanaladi. Masofadan o'qitish bu mustaqil o'qishdir. Mustaqil o'qish insonning mustaqil fikrlash, holatni

¹ Abduqodirov A.A. Masofali o'qitish nazariyasi va amaliyoti. Monografiya /A. A. Abduqodirov, A. X. Pardanov; red. M. Sodikova. – T.: Fan, 2009. 28-31-b.

baholash, xulosa va oldindan aytish qobiliyatlarini rivojlantiradi. Masofadan o'qitishning yana bir afzalligi shundaki, unda o'quvchi o'ziga qulay vaqtida va hattoki ishdan ajralmagan holda o'qishi mumkin. Aynan shu afzalliklari tufayli bu uslub dunyoda hozirgi kunda keng tarqalgan.

Hozirda ta'lif muassasalarini xodimlarini malakasini oshirish yoki o'zgartirish uchun shu uslubdan foydalanilmoqda. Masofadan o'qitishning yana bir afzallik tomoni unda o'qish muddatini o'quvchining o'zi belgilaydi, ya'ni talaba ixtiyoriy paytda o'qishni boshlaydi, materiallarni o'qituvchi nazoratida o'zlashtiradi. O'zlashtirish topshiriqlarni, testlarni bajarishiga qarab aniqlanadi. O'quvchi berilgan dasturni qanchalik tez o'zlashtirsa, shunchalik tez o'qishni tugatadi va guvohnoma oladi. Dasturni o'zlashtira olmasa, unga mustaqil ishlab, o'qishni davom ettirishga imkoniyat beriladi.

Masofadan o'qitish tashkiliy iqtisodiy afzallikkarga ham ega. Masofadan o'qitish uchun talabalar uchun auditoriyalar, yotoqxonalar zarur emas. Masofadan o'qitishda moliyaviy xarajatlar asosan o'quv-uslubiy materiallar tayyorlash uchun, maxsus auditoriyalar uchun sarflanadi. Keyinchalik moliyaviy xarajatlar kamayadi.

Masofaviy o'qitishning muhim elementlaridan biri – kompyuter dasturlaridan foydalaniib o'qitishdir. Kompyuterli o'qitish o'tgan asrning 80-yillardan e'tiboran boshlangan. Talaba (tinglovchi)lar faqat matn tartibidagina ishlashni bilishiga qaramay, o'quv jarayonining samaradorligi ko'tarilgan. Talaba o'quv materialini yaxshiroq esda saqlagan, natijada o'quv jarayoni tezlashgan. Shu bois hozirda multimedia vosita (matn, grafika, animatsiya, tovush)larini ishlab chiqish ta'lif samaradorligini yetarli-cha ko'tardi.

Masofaviy ta'lif jarayonini ta'lif tizimini boshqaruvchi dasturiy (LMS – Learning Management System) tizimlardan foydalangan holda tashkil etish mumkin.

Moodle – kurslarni boshqarish tizimi Martin Dougiamas tomonidan yaratilgan (ma'lumotlarni boshqarish tizimi), shuningdek, ta'lifni boshqarish tizimi yoki virtual o'qitish muhiti sifatida ham mashhur. U erkin tarqatiluvchi veb-ilova bo'lib, onlayn-o'qitish uchun saytlar yaratish imkonini beradi.

Bunday elektron o'qitish sistemalari ko'pincha boshqaruv ta'lomi (Learning Management Systems – LMS) yoki virtual yaratish qurollari (Virtual Learning Environments – VLE) deb ataladi. Moodle so'zi – "Modular Object-Oriented Dynamic Learning Environment" so'zlarining abbverturasidir. Moodle – bu nafaqat onlayn-kurslarni tuzish va ishslash, balki uning yordamida o'quv veb-saytlari bilan ishslash uchun mo'l-jallangan jihozlar majmuasidir. Dasturning asosiga ijtimoiy nazariya konstruksiyasi va ishlata olishni o'rgatish kiradi.

Masofali o'qitish bu:

- yetarlicha hajmdagi matn, rangli tasvir va grafiklar, animatsiyalar, audio-video lavhalarga ega bo'lgan multimedia ma'ruzalar;

- tinglovchilarни tarmoqlar orqali o'qitish, test o'tkazish va bilimlarini bir onda baholash;

- tinglovchilarga o'quv vazifalarni bajarishning joriy grafigi haqida tezkor ma'lum qilish;

- aniq mavzu bo'yicha jahon axborot manbalariga ega bo'lgan saytlarga murojaatlarni ifodalash tizimidir.

Bevosita masofaviy o‘qitishda ta’lim sifatini yaxshilash uchun “Dasturlashtirilgan ta’lim” metodini qo’llash haqida to’xtalib o‘tish lozim.

O‘quv jarayonini samarali boshqarish va tashkil qilishga asoslangan pedagogik texnologiyalarga tabaqalashtirilgan, individuallashtirilgan, dasturlashtirilgan ta’lim texnologiyalari, ta’limning jamoaviy usuli, guruhli, kompyuterli ta’lim texnologiyalari kabilar kiradi.

Ta’limning kafolatlangan natija beradigan texnologik jarayonini yaratish yo‘lidagi dastlabki qadam 1960-yillarda yaratilgan dasturlashtirilgan ta’lim bo‘lgan edi. Bunda o‘quvchi to‘liq o‘zlashtirishga erishguncha bajarishi lozim bo‘lgan barcha vazifalar aniq ketma-ketlikda bayon etilgan, batafsil ishlab chiqilgan dastur tuziladi. Bu dastur ta’lim maqsadida ko‘zda tutilgan darajadagi bilim va ko‘nikmalarni har bir o‘quvchi o‘zlashtirishini kafolatlashi lozim. O‘zlashtirish jarayonining borishi haqida o‘qituvchi bilan birga o‘quvchining o‘ziga ham axborot yetib turadi. O‘quvchi mantiqiy bog‘langan qisqa vazifalarni ma’lum ketma-ketlikda bajarish orqali deyarli xatolarsiz asosiy maqsadga yetib bora oladi².

Bixevoirizmda (inglizcha behavior – xatti-harakat, xulq-atvor – inson va hayvonlar psixologiyasining yo‘nalishi; so‘zma-so‘z – xulq-atvori) ta’kidlanganidek, faoliyat bu – faqat tashqaridan kuzatiladigan harakat bilangina tenglashtirish va uni nihoyatda soddalashtirib tasavvur etishdir. Murakkab bilish va hissiy jarayonlar (xususan, ijodiy faoliyat tajribasi)ni kuzatiladigan alohida qismlarga ajratish mumkin emasligi tufayli u bixevoiristik yondashish doirasidan tashqarida qoladi. Bixevoirizmning qo‘llanilishi reproduktiv o‘qitish darajasi (yodlash, takroran aytib, ko‘rsatib berish, namuna bo‘yicha harakat qilish va h. k.) bilangina chegaralanadi. Lekin bixevoiristlarning o‘qitish sifatini alohida qismlar bo‘yicha nazorat qilish va tuzatishlar kiritib borish zarurligi to‘g‘risidagi xulosasi o‘qitish nazariyasi uchun muhim ahamiyatga ega ekanligini ta’kidlash lozim. Bu xulosa dasturlashtirilgan ta’lim uslubining yaratilishiga asos bo‘ldi.

Dasturlashtirilgan ta’lim metodi 1954-yili bixevoiristik olim namoyondalaridan biri professor B. F. Skinner tomonidan ilgari surilgan bo‘lib, ko‘pgina davlatlarning mutaxassislari ishlarida o‘z aksini topgan. Uning bixevoiristik talqindagi o‘qitish qoidalari quyidagilardan iborat:

- o‘quv materialini iloji boricha alohida qismlarga ajratish;
- o‘quv elementlarini faoliyatda namoyon bo‘lishining barcha ko‘rinishlarini e’tiborga olish;
- ijobiy reaksiyani tezkorlik bilan mustahkamlash (nazorat, tuzatish);
- mashq (xatti-harakat)larni ko‘p marta takrorlash natijasi 0,95 dan kam bo‘lmagan o‘zlashtirish ko‘rsatkichiga erishish³.

Dasturlashtirilgan o‘qitish ta’limning yangi usullarini, pedagogik ta’sir va o‘zaro ta’sirni o‘rganish, rivojlantirish va joriy etishning maxsus yo‘nalishi hisoblanadi. Dasturlashtirilgan ta’lim texnologiyasining markazida Skinner ikkita asosiy talabni qo‘ydi: Birinchidan, nazoratdan qochish va o‘z-o‘zini boshqarish uchun harakat qilish; Ikkinchidan, pedagogik tizimni o‘quvchilarning o‘zini o‘zi o‘rganishga aylantirish.

² Yo‘idoshev J. G., Usmanov S.A. Pedagogik texnologiya asoslari: Qo‘llanma. – T.: O‘qituvchi, 2004. 14-15-b.

³ Скиннер Б.Ф. Школа в будущем. Глава 8 сборника, 1989. – С. 1.

Konsepsiyaning maqsadi – kibernetik yondashuv asosida o'qitishning boshqaruv samaradorligini oshirishdir. Dasturlashtirilgan o'qitishda ko'rsatmaga asosan tinglovchining ma'lum bir dastur bo'yicha ishlashi talab qilinadi. Natijada uni amalga oshirish jarayonida ushbu ma'lumotni to'liq o'rganadi. O'qituvchining roli tinglovchining psixologik holatini va uning ta'llim materiallarini asta-sekin egallash samaradorligini hamda zarurat tug'ilganda dasturiy faoliyatni tartibga solish uchungina qisqartiriladi. Shu asosda kompyuter yordamida dasturlashtirilgan darsliklar va uslubiy materiallar yordamida amalga oshirilishi mumkin bo'lgan dasturlashtirilgan ta'llim uchun turli xil sxemalar va algoritmlar ishlab chiqilgan. Bular chiziqli, tarmoqlangan, aralash va boshqalar.

Dasturlashtirilgan ta'llimning didaktik prinsiplari bu:

- muvofiqlik;
- mavjudlik;
- tizimlilik;
- mustaqillik.

Dasturlashtirilgan o'qitish texnologiyasi, birinchi navbatda, ta'llimning umumiy maqsadi va bosqichlari ketma-ketligini shakllantirishni o'z ichiga oladi va bu orgali muvaffaqiyatga erishish mumkin. Har bir bosqichda o'rta maqsadni tashkil etadigan ta'llim materiallarining muayyan "qismlari" shakllantiriladi. Bundan tashqari, har bir bosqich uchun savollar, mashqlar va nazorat qilish vazifalari ishlab chiqilgan bo'lib, ular yordamida o'quvchilar ushbu bosqichning maqsadiga erishish darajasini obyektiv baholashadi.

Boshqarish dasturlarini amalga oshirish uchun maxsus dasturlashtirilgan darsliklar, o'quv qo'llanmalar va o'quv darsliklar ishlab chiqilmoqda. Dasturlashtirilgan o'qitish texnologiyasining eng muhim qismi quyidagilarni qat'iy tartibga soluvchi ta'llim dasturidir:

- o'quv materialining o'zi;
- talabaning uni egallahsha qaratilgan harakatlari;
- assimilyatsiya qilishni nazorat qilish shakllari.

Moodle dasturida ko'zda tutilgan ta'llim maqsadlarini amalga oshirish qulaydir. Jumladan, ushbu dasturda ta'llim kurslarini haftalik va mavzular formati ko'rinishida yaratish imkoniyati mavjud.

Moodle dasturida kurs yaratilgandan so'ng uni kursga oid turli xil elementlar bilan to'ldirish kerak bo'ladi. Dasturda kursga dars (leksiya) elementini qo'shish B.F.Skinnerning chiziqli algoritm metodi asosida o'qitish muhiti yaratib beriladi. Chunki dars – juda moslashuvchan, foydali va juda qiyin faol element hisoblanadi.

Bu element yordamida dasturlashtirilgan o'qitishni amalga oshirish mumkin. O'quv materialini qismlarga bo'lib berish kerak, har bir bo'lim oxirida savollar berish va javobning turiga qarab o'qitilayotgan materialni u yoki bu qismga yuborish mumkin.

Dastlab o'quv materiallari kichik o'lchamlarga bo'linadi. Har bir kichik mantiqiy tugallangan qismni o'zlashtiriganidan so'ng talaba bir qator oldindan tayyorlangan savollarga to'g'ri javobni tanlab, yoki berilgan belgilarni, harflarni va raqamlarni ishlatib, javobni o'z-o'zidan tuzadi va nazorat qilish masalalariga javob beradi. Agar talaba to'g'ri javob bersa, u boshqa trening kursini taklif qiladi. Noto'g'ri javob berish esa har

bir kichik mantiqiy tugallangan qismning takroriyligini va javobda yangi tashabbusni talab qiladi. Ta’lim materialining qismlaridan birini egallash misolida dasturlashtirilgan buyruqlar algoritmining bir qismi quyidagi shaklda aks ettirilgan (1-rasm).

Bu yerda materialni o’rganish tartibi talabaning har bir savolga javob berish xususiyatiga bog’liq. U keyingi savolga javob berishi yoki yangi o’quv materialidan (to’g’ri javob bilan “ha” so’zini o’qib, ishni davom ettirish) o’rganish uchun avvalgi kichik qismga qaytib ketishi mumkin (agar noto’g’ri bo’lsa, “yo’q” so’zi bilan to’liq o’zlashtirilishi kerak bo’lgan qismga qaytib ketish). Ushbu jarayonni dasturlashtirilgan ta’lim texnologiyasi asosida o’rganish muvaffaqiyatlari va boshqariladigan bo’lib, o’qituvchi o’quv dasturi bilan ishlashda, o’quv materiallarini o’zlashtirishda talabalarning tayyorlarlik darajasini va ularning muvaffaqiyat qobiliyatlari dinamikasini bilishi kerak. Bu holatlarga bog’liq holda o’qituvchi materialning qiyinchilik darajasini va uning kichik qismlarini, shuningdek, assimilyatsiya nazoratini va dasturning butun faoliyatini ta’minlaydigan masalalarning mohiyatini o’zgartirishi mumkin.

Chiziqli dastur eng sodda bo’lib, u shaxsan Skinner tomonidan ishlab chiqilgan. Chiziqli dastur o’quvchining qat’iy izchil rivojlanishini ta’minlaydigan kichik hajmdagi materiallardan iborat bo’ladi. Uni qo’llaganda o’quvchi mashq materialining har bir qismi bilan tanishib chiqadi. Chiziqli dasturlarda talaba har bir kishi uchun bir xil bo’lgan ta’lim qismlarining ketma-ketligini o’rganadi. Talabalarning individual xususiyatlari va qobiliyatlari faqat ushbu qismni va umumiylarini o’zlashtirishning turli ko’rinishlarida namoyon bo’ladi. Chiziqli dasturni qurishning odatda xarakterli ko’rinishi 1-rasmda ko’rsatilgan.

1-rasm. “Dasturlashtirilgan ta’lim” asosida o’quv kurslarini ishlab chiqish algoritmining bir qismi.

Faqatgina dastlabki ishni diqqat bilan amalga oshirish, tayyorlangan o’quv dasturing samaradorligini va pedagogik amaliyotda maqsadlarga erishish uchun uni muvaffaqiyatlari ishlatish imkoniyatini ta’minlaydi. Dasturlashtirilgan ta’limning asoslari quyidagilardir:

-
- o'quv materialining mantiqiy yakunlangan kichik qismi;
 - talabalarning faol mustaqil ishi;
 - o'quv materialining o'zlashtirish darajasini doimiy ravishda monitoring qilish;
 - o'qitish tezligi va o'quv materiallari hajmini individualizatsiya qilish. Har bir talaba unga qulay rejimda ishlaydi;
 - ma'lumot uzatish jarayonida o'qituvchining vaqtini tejash;
 - texnik vositalar va avtomatlashtirilgan o'qitish vositalaridan foydalanish imkoniyati.

Pedagogik texnologiyalarning ko'plab boshqa turlari kabi dasturlashtirilgan ta'lif ham muayyan kamchiliklardan holi emas. Ba'zan dasturlashtirilgan matn yoki qurilma o'quvchilarning o'qishdagi qiziqishini yo'qotishga olib keladi. Bundan tashqari, bu texnologiyalar o'quv jarayonida talabalar, jonli nutq "o'chirilgan" bo'lib, fikrash va pedagogik muloqot asosiy hujjat hisoblanadi, shuningdek, haddan tashqari xotira uchun murojaat ko'payib ketadi. Dasturlashtirilgan ta'lifning rivojlanish amaliyoti shuni ko'rsatadiki, bir soatlik o'quv mashg'ulotlariga mo'ljallangan dasturni tuzish uchun 50-75 soatlik ishni sarflash kerak.

Xulosa qilib aytganda, o'quv dasturi o'qituvchining bir qator funksiyalarini bajaradi:

- o'quvchilar uchun o'quv ma'lumotlarining manbasi;
- o'quv jarayonini va uni boshqarishni tashkil etadi, talabalarning ta'lif-tarbiya ishlarini tashkil qiladi;
- materialning assimilyatsiya darajasini nazorat qiladi va ushbu nazorat natijalari qarab uni takomillashtirish imkoniyatini ta'minlaydi;
- materialarni o'rganish tezligini tartibga soladi;
- zarur tushuntirishlar beradi;
- xatoliklarni bartaraf qiladi va agar ular yuzaga kelsa, ularni to'g'rilash imkoniyatini samarali ravishda ta'minlaydi;
- hisobot beradi.

Umuman olganda, dasturlashtirilgan ta'lif o'qituvchini va talaba o'rtasidagi bevosita muloqotning subyektiv omillarini maksimal darajada yo'q qilish bilan o'quv jarayonini rasmiylashtirishga qaratilgan ta'lifdir. Kompyuter texnologiyalari va masofadan o'qitishning rivojlanishi ta'lif dasturlarida dasturlashtirilgan o'qitish nazariyasining rolini oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abduqodirov A.A. *Masofali o'qitish nazariyasi va amaliyoti*. Monografiya /A. A. Abduqodirov, A. X. Pardayev; red. M. Sodikova. – T.: Fan, 2009. 28-31-b.
2. Yo'ldoshev J. G., Usmanov S.A. *Pedagogik texnologiya asoslari*. Qo'llanma. – T.: O'qituvchi, 2004. 104 6.
3. Скиннер Б.Ф. Школа в будущем. Глава 8 сборника, 1989. – С. 1.

Ubaydulla QOSIMOV,

Buxoro Davlat universiteti huzuridagi XTXQTUMOHM

Pedagogika-psixologiya va ta'lif texnologiyalari kafedrasining mudiri,
psixologiya fanlari nomzodi

TA'LIM JARAYONI SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA NEYROLINGVISTIK DASTURLASH IMKONIYATLARIDAN FOYDALANISH

Annotation

Maqolada ta'lif jarayonida neyrolingvistik dasturlash imkoniyatlaridan foydalanishning ahamiyati, uni o'quv jarayonida qo'llash vazifasi yoritilgan. Muallif neyrolingvistik dasturlashda o'qituvchining va o'quvchilarning axborotni qabul qilishda audial, vizual, kinestetik, diskret dominantligini aniqlash katta ahamiyat kasb etishni ta'kidlangan.

Kalit so'zlar. Neyrolingvistik dasturlash, ta'lif tizimi, lingvistika, tajriba sinov, tafakkur, jarayon.

В статье освещено значение использования возможностей нейролингвистического программирования в образовательном процессе. Автор указывает на важность определения аудиальной, визуальной, кинестетической, дискретной доминанты для обработки поступающей информации учителями и учащимися при нейролингвистическом программировании.

Ключевые слова. Нейролингвистическое программирование, система образования, лингвистика, опыт, испытание, мышление, процесс.

The article highlights the importance of using the capabilities of neurolinguistic programming in the educational process. The author points to the importance of determining the auditory, visual, kinesthetic, discrete dominant for processing incoming information by teachers and students in neuro-linguistic programming.

Key words. Neuro-linguistic programming, educational system, linguistics, experience, testing, thinking process.

Neyrolingvistik dasturlash zamonaviy amaliy psixologiyaning jadal rivojlana-yotgan sohasi bo'lib, u inson faoliyatini samarali amalga oshirishda ong osti zaxiralarni ishga solish orqali natijaviyligini oshiradi va faoliyatdan ko'zlangan maqsadga oqilona erishishni ta'minlaydi. Aslida neyrolingvistik dasturlash hayotga, ma'lum bir subyektiv, ijobiy muvaffaqiyatlari, omadli tajribaga taalluqli tizimli jarayonlardir.

Neyrolingvistik dasturlash bu shunday bilim sohasiki, u subyektiv tajriba tarkibi, uning tuzilmasini tadqiq etish orqali, uning tavsiflash tili va ro'yobga chiqish mexanizmlarini o'rganadi. Neyrolingvistik dasturlashning birinchi nomi "metabilimlar" bo'lib, u subyektiv (omadli, muvaffaqiyatlari) tajribani modellashtirish asosida uni boshqalar faoliyatiga ko'chirish bilan singdirishni nazarda tutadi.

Neyrolingvistik dasturlash nomining “neyro” qismi subyektiv tajribani tavsiflashda miya neyrologik jarayonlarining axborotlarni qabul qilish, saqlash, qayta ishlash va uzatish uchun javobgar jarayonlarini ifodalaydi. “Lingvistik” qismi tilning muhim belgisi sifatida tafakkur qilish va xulqning ro‘yobga chiqish xususiyatlari mexanizmlari va kommunikatsiyani tashkil qilish jarayonlarini tavsiflashni o‘z ichiga oladi. “Dasturlash” qismi esa fikrlash va xulqni namoyon qilishning tizimliligiga ishora qilib, ularni ma’lum tartibda namoyon bo‘lishini bildiradi. Chunki “dastur” grek tilida ma’lum bir aniq maqsad natijalariga erishishda aniq ketma-ketlikda harakat qadamlari degan ma’noni bildiradi.

Shunday ekan, neyrolingvistik dasturlash ma’lum bir faoliyatning subyektiv ijobiy muvaffaqiyatli, omadli tajribasiga taalluqli tizimli jarayondir.

Bu o‘z navbatida inson mukammalligining neyrolingvistik modelini tuzish va uni boshqalarga ko‘chirish orqali, uni subyektiv tajribasini takomillashtirishdan iborat psixotexnikalar, texnologiyalardir.

Aytish joizki, yuqorida ta’kidlanganidek, bu psixotexnika va psixotexnologiyalarni qo’llash insonning har qanday psixik, psixologik holatlarini o‘zgartirish, uni muvofiq ravishda sozlash, yangi xulqiy xislatlarni shakllantirish imkoniyatlarini ochadi. Neyrolingvistik dasturlash amaliyoti ishonchni o‘zgartirish, har qanday qo‘rquv, fobiylar, frustratsiya holatlari va noxush voqeа-hodisalar bezovtaliklaridan tez va samarali qutulish, olti qadamli refreyming (qayta qoliplash), vaqt chizig‘i, assotsiatsiya, disassotsiatsiya, tez al mashuv, ong osti bilan muloqot va uni qayta dasturlash kabi psixotexnikalari, psixik holatlari va xususiyatlarni sozlashda ijobiy natijalarni ko‘rsatadi. Shu bilan birga neyrolingvistik dasturlashda axborotni ko‘p sensorli qabul qilish va shunga muvofiq psixik jarayonlarning muvofiq ravishda namoyon bo‘lishiga katta e’tibor qaratiladi. Axborotning ko‘p sensorli qabul qilinishida uni samarali uzatilishini ta’minalash zamonaviy ta’limda yuqori o‘zlashtirishni kafolatlaydi. Neyrolingvistik dasturlashda o‘qituvchining va o‘quvchilarning axborotni qabul qilishda unda qaysi kanalning (audial, vizual, kinesetik, diskret) dominantligini aniqlash katta ahamiyat kasb etadi. Uni aniqlash uchun quyidagi keltirilgan ayrim xususiyatlarni e’tiborga olish joizdir.

AUDIAL:

- muomala kezida suhbatdoshga e’tibor beradi va uning ovoz chiqadigan manbasiga qaraydi;
- tovushli axborotlarni oson yengil va tez qabul qiladi va yodda, xotirada saqlaydi;
- har qanday axborotni tovushiga asosiy diqqatini qaratadi va uni o‘zlashtirish, namoyon qilishda tovush dominantlik qiladi;
- tovushli axborot manbasini tez va aniq ilg‘aydi;
- har qanday tovushli shovqin uning diqqatini tortadi va chalg‘itadi;
- ular shovqin-suronli, sergap;
- muomalada insonning tovushini aniq-tiniq tahlil qila oladi va uning tembri, yuqori, pastligi, intonatsiyasi va h.k. yaxshi his qila oladi. Suhbatdoshning tovushi orqali uning psixik holatini tez va aniq ilg‘aydi, his etadi;
- muomala mobaynida tovushga taalluqli fe’llarni ko‘p va tez-tez ishlataladi. Shuning uchun unga shu fe’llar orqali muomalani o‘rnatish axborot o‘zlashtirilishini osonlashtiradi va samarali kechishini ta’minalaydi.

VIZUAL:

- muomala kezida suhbatdoshning ko‘ziga tik qaraydi;

- har qanday axborotga asosiy diqqatini qaratadi va uni o’zlashtirish va namoyon qilishda obraz dominantlik qiladi;
- axborot obrazini tez va aniq tasavvur qiladi;
- har qanday vizual ko’rinish uning diqqatini tortadi va chalg’itadi;
- ular tinch, tartibli, ozodalik, tozalik, chiroylilikni yaxshi ko’radi va nisbatan kamgap;
- muomalada axborotning obrazini aniq-tiniq tahlil qila oladi va uning katta-kichikligi, hajmi, rangi, yorqinligi va h.k. yaxshi tasavvur qila oladi;
- ular kiyinishga nisbatan ancha e’tiborli va didli.

KINESTETIK:

- muomala kezida suhbatdoshning harakat a’zolari, qo’li, oyoqlariga diqqat nazarini qaratadi va uning ko’ziga boqmaydi;
- harakatli axborotlarni va ishtirot etish orqali axborotlarni oson, yengil qabul qiladi va yodga oladi;
- har qanday axborotni harakatiga asosiy diqqatini qaratadi, uni o’zlashtirish va namoyon qilishda harakat va tuyush taktil sezgilarini dominantlik qiladi;
- axborot qabul qilishda va oson o’zlashtirishda o’zi ishtirot etishini afzal ko’radi;
- har qanday harakat uning diqqatini tortadi va chalg’itadi;
- ular shovqin-suronli, serharakat, sabrsiz..;
- muomalada axborotning harakatini aniq-tiniq tahlil qila oladi uning katta-kichikligi, hajmi, fazoviy o’rni, tezligi, dinamikasini yaxshi his qila oladi;
- muomala mobaynida harakatga va tuyush taktil xususiyatlarga taalluqli fe’llarni ko’p va tez-tez ishlataladi. Shuning uchun shu fe’llar orqali muomalani o’rnatish axborot o’zlashtirilishini osonlashtiradi va samarali kechishini ta’minlaydi.

O’quvchilarning axborotni qabul qilishda unda qaysi kanalning (audial, vizual, kinestetik, diskret) dominantligini aniqlash va adekvat ravishda axborot uzatilishi uning o’zlashtirishini oson va yengil ta’minlaydi. Bu xususiyatlarni hisobga olgan holda darsliklar, o’quv uslubiy majmualarning tayyorlanishi o’zlashtirishning natijaviyligini oshiradi.

Ijobiy qolipdagi niyat-maqsad bu ayni vaqtida diqqat-e’tiborda turgan real amaliy qadam bosish mumkin bo’lgan ichki ruhiy-botiniy kuch bilan sug’orilgan psixologik tayyorlikdir. Aytish joizki, neyrolingvistik dasturlashda maqsadlarning to’g’ri ijobiy ko’rinish holatiga solishning o’ziga xos talablarini quyidagicha tavsiflash mumkin:

1. Maqsad-niyat ijobiy ko’rinishida “yo’q”, “emas”, “ma” inkor so’zlarini qo’llash joiz emas. Axborotni qayta ishslash jarayonida ongimiz ularning teskarisini bajaradi. Masalan, agar shu haqda fikrlama deyilsa u aksincha, shu narsalar haqida fikrlaydi. Yoki men boshqa bunday qilmayman, degan fikr odam tasavvurida yorqin ranglarda aynan shu holatni keltiradi. Demak, kundalik hayotimizda biz ko’pchilik hollarda maqsad-niyatni to’g’ri ifoda eta olmay salbiy ko’rinish qolipiga solamiz va teskari natijani olamiz. Bu ayni chog’da ta’lim va tarbiya jarayonida ko’p uchraydigan holatlardandir. Buni inglez tilini o’rganish jarayonidagi ko’p uchraydigan salbiy ko’rinish qolipiga solingan maqsadlarni misol qilib keltirish mumkin: “Men inglez tilini harflarni o’rganish va talaffuz qilishdan boshlayman hamda ularni xato qilmasdan talaffuz qilaman, doimo xato qilmasdan yozaman”. (Ijobiy ko’rinishdagi qolip:...ularni to’g’ri talaffuz qilaman, to’g’ri yozaman), “Ingliz tili harflarini o’rgansam, yozganda kamroq xato qilaman” (Ijobiy ko’rinishdagi qolip... harflarni to’g’ri o’rganaman, to’g’ri yozaman).

2. Maqsad-niyatni aniq va hozirgi zamon ko'rinishda ifoda etish, aytish joizki, "bal-ki yetishishim mumkin", "agarda", "shunday qilganimda edi", "bir urinib ko'raychi" kabi ifodalar maqsad yo'lidagi to'siq hisoblanadi.

3. Taqqoslash, solishtirish ifodalari maqsadni amalga oshuvida inkor qilishdek to'siq hosil qiladi. Shuning uchun ingliz tilini o'rganishda maqsad-niyatda "yaxshiroq", "kamroq" noaniq ifodalarini ishlatish natija olishga to'sqinlik qiladi. Masalan: "Yozganda kamroq xato qilaman" (ijobiy ko'rinishdagi qolip to'g'ri yozaman), "Ingliz tilida hozir-gidan ko'ra yaxshiroq gapiraman(... ingliz tilida erkin so'zlashaman).

4. Maqsadga-niyatga yetishishni aniq hissiyotlar bilan tasavvur qilish.

Ingliz tilida to'g'ri erkin gaplashish va to'g'ri yozishni aniq-tiniq yorqin ranglarda, tovushlarda, harakatlarda vizual, audial va kinestetik his etish darkor.

5. Maqsad-niyatga yetganligini aniqlovchi aniq, belgilangan (fiksatsiyalashgan) miqdor o'rnatish joiz. Ya'ni "bir oz vaqt dan keyin", "yaqinda", "bir ikki oy o'tsa", "rivoj-lantiraman", "takomillashtiraman" kabi noaniq ifodalardan voz kechish joiz.

6. Maqsad-niyatlarning amalga oshuvida birinchi va ikkinchi darajali "afzallik" va "to'siqlar" ta'sirini tekshirish, hisobga olish kerak. Ya'ni maqsadni "ekologik nazorat-dan" o'tkazish lozim. Bu maqsad-niyat amalga oshuvida nimalardan kechish kerakligi, nimalarga yetishishni tadqiq etadi hamda maqsadga erishuvida gumon, ikkilanishlar, shubhalar va bezovtaliklarni bartaraf etadi.

Neyrolingvistik dasturlash amaliy psixologiyaning eng zamonaviy samarali ko'ri-nishlaridan biri sifatida, inson psixikasi zaxiralardan mukammal foydalanish imkoniyatini ochadi. Bu o'z navbatida inson psixologik faoliyatining deyarli barcha jahbalarini sozlash, o'zgartirish, dasturlash, qayta dasturlash bilan ong osti faoliyatini samarali ishga tushiradi. Shu bois neyrolingvistik dasturlash har qanday faoliyatni amalga oshi-rishda maqsadni ong osti talablariga muvofiq aniq, ijobiq qo'yilishiga e'tiborni qarata-di. Uni ta'lim jarayonlariga qo'llanilishi (ijobiq fikrlash orqali ta'limiy va tarbiyaviy maq-sadlarning to'g'ri qoliplanilishi, axborotni ko'p sensorli qabul qilishni muvofiq ravishda ta'minlanishi) uning natijaviyligini oshirishda xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Бенделер Р. Управление собственным мозгом. www.bookap.info.
2. Гриндер Д., Бенделер Р. Структура магии. www.lib.ru
3. Гриндер М. Исправление школьного конвейера. www.bookap.info.
4. Еремеева Н. Запоминаем английские слова легко // English for you. www.taqi.uz.
5. Любимов А. Мастерство коммуникации. www.litres.ru
7. Никуличева Д.Б. Проблемы НЛП в изучении иностранных языков // English for you. www.msaba.ru.
8. Паевова М.А. Интенсивный курс повышения грамотности с помощью НЛП. www.psyoffice.ru
9. Эльманович В. НЛП. Методологическое пособие для начинающих. www.center-nlp.ru

Ирода ИЛХАМОВА,
базовый докторант Ташкентского государственного
педагогического университета имени Низами

ФОРМИРОВАНИЕ СОЦИОКУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ СТУДЕНТОВ В ОБУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ

Аннотация

Maqolada “ijtimoiy va madaniy kompetensiya” tushunchasining mohiyati va mazmuni bayon etilgan. Muallif oliy ta’lim muassasalarida ingliz tilini o’qitishda ijtimoiy-madaniy yetuklikni shakllantirish bo'yicha takliflar berib, bunda mutolaa madaniyatining muhimligini, kitob o'qish orgali ingliz tilini egallash ko'nikmalarini shakllantirishga e'tibor qaratgan.

Kalit so‘zlar. Ijtimoiy-madaniy yetuklik, oliy ta’lim muassasasi, matn, aloqa, chet tili, kommunikativ kompetentsiya.

В статье рассматривается сущность и значение понятия “социокультурная компетенция”. Автор даёт рекомендации по формированию социокультурной компетенции при преподавании английского языка в высших образовательных учреждениях и обращает внимание на важность чтения книг при формировании навыков владения английским языком.

Ключевые слова. Социокультурная компетенция, высшее учебное заведение, текст, общение, иностранный язык, коммуникативная компетенция.

The article deals with the essence and meaning of the concept of “social and cultural competence”. The author gives recommendations on the formation of socio-cultural competence in the teaching of English in higher educational institutions and draws attention to the importance of reading books in the development of English language skills.

Key words. Sociocultural competence, higher education institution, text, communication, foreign language.

Участие Республики Узбекистан в мировых социально-экономических и политических процессах актуализирует изучение иностранных языков, формирование общих знаний и представлений о культуре, географии и истории иностранных государств. В этой связи возрастает необходимость формирования речевого общения и развития так называемой “вторичной” языковой личности студентов.

В “Стратегии действий по пяти приоритетным направлениям развития Республики Узбекистан в 2017-2021 годах” подчеркивается необходимость реализации мер по повышению качества и развитию общего среднего образования, среднего специального и высшего образования, а также кардинальное повышение качества общего среднего образования, углублённое изучение иностранных языков¹.

¹ Указ Президента Республики Узбекистан от 7 февраля 2017 года №УП-4947 “О Стратегии действий по дальнейшему развитию Республики Узбекистан”.

По мнению С.Г. Тер-Минасовой, главный ответ на вопрос о решении актуальной задачи обучения иностранным языкам как средству коммуникации между представителями разных народов и культур заключается в том, что языки должны изучаться в неразрывном единстве с миром и культурой народов, говорящих на этих языках. Преодоление языкового барьера недостаточно для обеспечения эффективности общения между представителями разных культур: для этого нужно преодолеть барьер культурный².

Е.М.Верещагин и В.Г.Костомаров утверждают, что все уровни языка “культурноностны”³, то есть имеют страноведческий план, поэтому изучение культурного компонента слов является важным условием успешного овладения иностранным языком. За счет обогащения и развития кругозора учащегося с помощью той или иной страноведческой информации, изучающий английский язык будет способен включиться в интегративные процессы, происходящие в мире.

Соответственно, за последние годы появился целый ряд работ, посвящённых изучению социокультурной компетенции студентов на занятиях английского языка. В частности, данным вопросом Э.Г. Азимов, И.В. Бабенко, М.В. Булыгина, Е.И. Воробьева, Л.Б.Воскресенская, О.В. Высоцина, Е.В. Денисова, С.В. Кулагина, С.В. Пахотина, П.В. Сысоев, А.Н. Федорова, А.Н. Щукин и другие видные ученые.

Как известно, иностранные языки изучаются в целях их дальнейшего функционирования в качестве инструмента всестороннего информационного обмена, взаимодействия национальных культур. Возрастают потребности нашей страны в людях, способных использовать иностранные языки для эффективного обеспечения различных видов межкультурной коммуникации. Данные потребности выражают сущность социального заказа в адрес сферы языкового образования. Это, в свою очередь предъявляет повышенные требования к уровню проектирования технологий обучения иностранному языку, которые должны эффективно служить цели развития речемыслительной креативности учащихся, что является основой для совершенствования речевой способности студентов и учащихся в целом. Сегодня образовательные учреждения нуждаются в педагогах, способных воспитать творческую личность, имеющую навыки свободного общения на иностранном языке.

На сегодняшний день проблема формирования речевых механизмов в контексте социокультурной компетенции на занятиях английского языка является очень актуальной. Если обратить внимание на определение понятия социокультурная компетенция, то “это совокупность знаний о стране изучаемого языка, национально-культурных особенностях социального и речевого поведения носителей языка и способность пользоваться такими знаниями в процессе общения, следя обычаям, правилам поведения, нормам этикета, социальным условиям и стереотипам поведения носителей языка”⁴.

Также социокультурная компетенция понимается как совокупность знаний о стране изучаемого языка, национально-культурных особенностях социального и речевого поведения носителей языка и способность пользоваться такими знаниями в процессе общения, следя обычаям, правилам поведения, нормам этикета, социальным условиям и стереотипам поведения носителей языка. Социокультур-

² Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация. – М.: Слово, 2000. – С. 624.

³ Верещагин, Е.М., Костомаров, В.Г. Языки культуры: Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного: руководство, 3-е изд., перераб. и доп. – М., 1983. – С. 374.

⁴ Азимов Э.Г. Новый словарь методических терминов и понятий / Э.Г. Азимов, А.Н. Щукин. – М.: ИКАР, 2009. – С. 448.

ная компетенция включает в себя социокультурные знания, опыт общения, личностное отношение к фактам иноязычной культуры, владение способами применения языка. И социокультурная компетенция является составной частью коммуникативной компетенции.

Сформированность социокультурной компетенции как способности понять и принять другую культуру становится необходимым условием успешной коммуникации в современном мире. В формировании социокультурной компетенции важная роль отводится социокультурной адаптации, т.е. приобщению личности к новой культуре, а также способности к ведению диалога между культурами. Этот диалог подразумевает знание собственной культуры, как и культуры страны изучаемого языка. В данном контексте под культурой понимается все то, что складывалось веками – стиль жизни, мышление, национальный менталитет, религия, история страны, значимые события и люди. Таким образом, социокультурная компетенция становится одним из инструментов воспитания международно-ориентированной личности, осознающей необходимость международного сотрудничества и целостность мира.

В плане формирования социокультурной компетенции студентов в задачи обучения иностранному языку, на наш взгляд, входят прежде всего следующие:

- формирование представлений о культуре (нравы и обычаи, язык и письменность, характер одежды, постановка воспитания) изучаемого иностранного языка;
- формирование лингвокультурологических знаний в условиях межкультурного общения;
- формирование и развитие умений использовать иностранный (английский) язык как инструмент межкультурного общения;
- формирование понятия об эквивалентной и безэквивалентной (лакуна) лексике;
- опознавать и объяснять значение безэквивалентных слов на иностранном или на родном языке;

Главным социокультурным компонентом содержания обучения является учебный текст, который включает в себя:

- 1) тематические, страноведческие, художественные тексты;
- 2) диалоги и полилоги;
- 3) стихи;
- 4) песни;
- 5) письма;
- 6) интервью;
- 7) аудиотексты с носителями языка.

Здесь следует учитывать, чтобы выбранные для анализа тексты должны соответствовать интересам и возрасту учащихся.

Соответственно, социокультурная компетенция состоит из следующих четырех основных пунктов:

- Социокультурные знания. Сведения о стране изучаемого языка, духовных ценностях и культурных традициях, особенностях национального менталитета. Так, англичане считают самообладание главным достоинством человеческого характера, выражение: “Умей держать себя в руках”;

- Опыт общения. Выбор приемлемого стиля общения, верная трактовка явления иноязычной культуры, например, свойственный англичанам стереотип отно-

сительно погоды – когда они говорят “Прохладно сегодня, не так ли?”, скорее они подразумевают желания начать беседу, а вовсе не интерес к погоде;

– личностное отношение к фактам иноязычной культуры (в том числе способность преодолевать и разрешать социокультурные конфликты при общении);

– владение способами применения языка (правильное употребление социально маркированных языковых единиц в речи в различных сферах межкультурного общения, восприимчивость в сходстве и различиям между родными и иноязычными социокультурными явлениями), например, выражения отношения – *It take sall sorts to make a world*, выражения оценки – *It's not crocket* или же различные регионы общения, например, торжественный – *Pray silence for his Warship the Mayor!*, официальный – *May we now come to order, please*, нейтральный – *Shall we begin*, неформальный - *Right. What about making a start?*

Социокультурный компонент содержания обучения иностранным языкам имеет большой потенциал в плане включения учащихся в диалог культур, знакомства с достижениями иноязычной культуры в развитии общечеловеческой культуры. Так, учащиеся на уроках по иностранному языку получают различные сведения об англоязычных странах (Великобритания, Австралия, Канада, Новая Зеландия США) и изучают культуру этих стран. Социокультурное развитие учащихся в процессе обучения иностранному языку способствует:

– пониманию взаимосвязи между сложившимися образцами поведения и традициями, ценностями, отношениями, присущими культуре изучаемого иностранного языка, идеологией и продуктами материальной и духовной культуры страны изучаемого иностранного языка;

– осознанию роли родного языка и культуры в развитии общечеловеческой культуры;

– формированию аналитического подхода к изучению зарубежной культуры в сопоставлении с культурой своей страны;

– развитию у учащихся языковой культуры описания реалий страны изучаемого (английского) языка и реалий узбекской жизни на иностранном языке.

А.Чейц считает социокультурную компетенцию комплексным явлением, включающим в себя набор компонентов, относящихся к различным категориям. По мнению лингвиста, можно выделить следующие компоненты социокультурной компетенции⁵:

- лингвострановедческий компонент (лексические единицы с национально-культурной семантикой и умение их применять в ситуациях межкультурного общения);

- социолингвистический компонент (языковые особенности социальных слов, представителей разных поколений, полов, общественных групп, диалектов);

- социально-психологический компонент (владение социо- и культурно обусловленными сценариями, национально-специфическими моделями поведения с использованием коммуникативной техники, принятой в данной культуре);

- культурологический компонент (социокультурный, историко-культурный, этнокультурный фон).

⁵ Scheitz A. Interkulturelle Kompetenz: Forschungsansätze, Trends und Implikationen für interkulturelle Trainings. In M. Otten, A. Scheitza, A. Cnyrim (Hrsg.), Interkulturelle Kompetenz im Wandel. Band 1: Grundlegungen, Konzepte und Diskurse. Frankfurt a. Main u. London: IKO – Verlag für Interkulturelle Kommunikation. 2007. – P. 91-117.

Одним из основных средств формирования социокультурной компетенции в процессе занятий является художественная литература, которая служит сокровищем социокультурной информации. Художественная литература отражает реальную действительность определенной культуры. В процессе обучения чтению художественной литературы на занятиях по иностранному языку в целях развития социокультурной компетенции учащиеся получают лингвистические знания, у них формируются определенные навыки сравнения свойств языковых средств с средствами родного языка, имеющими универсальные (структурные характеристики, присущие всем языкам мира: "вода" в значении "жизни"), доминантные (прослеживаемые свойства в большинстве языков: изображение голубя как символа мира), фреквентальные (свойственные большинству или значительной части языков: "колодец" в значении "счастье" или же, англ. as cold as ice – холодный как лед; англ. Augean stable (s) – авгиевы конюшни; англ. The salt of the earth – соль земли; англ. Swallow the pill – проглотить пиллюлю) и уникальными (структурные характеристики, присущие только одному языку или небольшой группе языков: англ. cartu coals to Newcastle – "возить уголь в Ньюкасл", т.е. возить что-либо туда, где этого и так достаточно (сравнительно в русском языке: ехать в Тулу со своим самоваром) особенности.

Таким образом, можно сделать вывод, что эффективности формирования социокультурной компетенции способствуют:

- анализ социокультурных представлений и фоновых знаний, которыми владеют учащиеся;
- обогащение социокультурного опыта обучающихся за счет овладения ими знаниями о лингвокультурологических и поведенческих особенностях иноязычных коммуникантов;
- формирование у учащихся новых концептов, присущих только носителям иностранного языка.

Использованная литература:

1. Указ Президента Республики Узбекистан от 7 февраля 2017 года № УП-4947 "О Стратегии действий по дальнейшему развитию Республики Узбекистан". www.lex.uz
2. Азимов Э.Г. *Новый словарь методических терминов и понятий* / Э.Г. Азимов, А.Н. Щукин. – М.: ИКАР, 2009. – С. 448.
3. Верещагин, Е.М., Костомаров, В.Г. *Языки культуры: Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного: руководство*, 3-е изд., перераб. Идол. – М., 1983. – С. 374.
4. Соловова Е.Н. *Методика обучения иностранным языкам: базовый курс лекций: пособие для студентов пед. вузов и учителей*. – 4-е изд. – М.: Просвещение, 2006. – С. 239.
5. Тер-Минасова С.Г. *Язык и межкультурная коммуникация*. – М.: Слово, 2000. – С. 624.
6. Щукин А.Н. *Обучение иностранным языкам. Теория и практика*. – М.: Филоматис, 2004. – С. 408.
7. Scheitz A. *Interkulturelle Kompetenz: Forschungsansätze, Trends und Implikationen für interkulturelle Trainings*. In M. Otten, A. Scheitza, A. Cnyrim (Hrsg.), *Interkulturelle Kompetenz im Wandel. Band 1: Grundlegungen, Konzepte und Diskurse*. Frankfurt a. Main u. London: IKO – Verlag für Interkulturelle Kommunikation. 2007. – P. 91-117.

Людмила ТОМЧАНИ,
преподаватель русского языка
Туринского политехнического университета в г. Ташкенте

ПОЗИТИВНЫЕ И НЕГАТИВНЫЕ СТОРОНЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ

Аннотация

Maqola ta'lif jarayonida axborot texnologiyalardan foydalanish masalalariga bag'ishlan-gan. Shuningdek, axborot-kommunikatsion texnologiyalar asosida o'qitishning ijobiyl va salbiy tomonlari haqida xulosalar berilgan.

Kalit so'zlar. Axborot texnologiyalar, o'quv jarayoni, uskun, o'qituvchi, axborot, o'quvchi-lar, kompyuter.

Статья посвящена вопросам использования информационных технологий в образовательном процессе. Автор рассматривает положительные и отрицательные стороны обучения на основе средств информационно-коммуникационных технологий.

Ключевые слова. Информационные технологии, процесс обучения, средство, учитель, информация, учащиеся, компьютер.

The article is devoted to the use of information technologies in the educational process. The author considers the positive and negative aspects of education on the basis of informati-on and communication technologies.

Key words. Information technology, learning process, tool, teacher, information, stu-dents, computer.

В последнее время в педагогическом сообществе идёт активное об-суждение преимуществ использования информационных технологий в процессе обучения. По мнению большинства исследователей, со временные технические средства обучения помогают модернизировать обра-зовательный процесс и делают получение знаний более доступным.

Безусловно, использование информационных технологий в обучении про-диктовано требованиями времени и является следствием общемирового про-цесса информатизации, который затронул практически все сферы жизни че-ловека. Современное образование не должно противоречить данному вызову времени, поскольку информационные технологии стали незаменимым сред-ством при реализации таких образовательных задач, как сбор, сохранение, обработка, использование информации и интенсификация образовательного процесса.

В процессе информатизации образования следует учитывать ряд аспек-тов. Например, аспекты методологического плана связываются с разработкой

основных принципов образовательного процесса, которые бы соответствовали современному уровню информационных технологий и уточняли его организационные аспекты.

Экономический аспект, связывают с процессом формирования мировой "информационной экономики", заключающийся в глобализации информационных и телекоммуникационных рынков, которая сама по себе представляет определённую угрозу существованию независимых государств.

Технический аспект – с формированием единой политики в области оснащения учебных учреждений современными техническими и программными средствами (недостаточное внимание уделяется вопросам экологической безопасности работы с компьютерами, несовместимости применения новейших информационных технологий на устаревших устройствах и т.д.).

Технологический аспект связывают с разработкой новых телекоммуникационных и информационных технологий, которые обеспечивают доступ к огромным массивам текстовой и мультимедийной информации и приводят к существенным социально-экономическим преобразованиям в обществе (с формированием информационного общества).

Информационные технологии стали новым способом получения знаний, с их помощью упрощается и ускоряется доступ к информации, обеспечиваются необходимые условия для самоопределения, самореализации и профессионального становления личности.

К числу образовательных преимуществ информационных технологий также относится то, что они развивают умение учащихся самостоятельно приобретать новые знания и работать с различными источниками информации.

Нам хотелось бы выяснить, насколько данные утверждения соответствуют реальному положению дел в образовательном поле.

Как известно, на сегодняшний день использование презентаций на уроках стало практически обязательным для каждого преподавателя. Существует мнение, что показ презентаций способствует лучшему усвоению учебного материала учащимися. Однако педагогическая практика показывает, что в большинстве случаев учащиеся реагируют на подготовленные преподавателем слайды только в случае их иллюстративного характера. В процессе обучения академическим знаниям эффект от использования презентаций, как нам представляется, значительно ниже, даже если на подготовленном слайде изображена категориальная таблица или кластер по теме занятия. Большего эффекта в усвоении учащимися знаний преподаватель достигает, если изображает ту же категориальную таблицу или кластер на доске мелом. Доказательством этому служит тот факт, что человек обладает разными каналами восприятия информации: визуальным, аудиальным и кинестетическим. Когда учащиеся получают информацию посредством презентации, то задействован только зрительный канал. Когда же учитель воспроизводит информацию на доске мелом, комментируя то, что записывает, то у учащихся задействованы уже два канала - зрительный и слуховой. Практика показывает, что информация, полученная таким образом, фиксируется в сознании учащихся значительно глубже. Исходя из этого, напрашивается вывод, что не всегда использование информационных

технологий приводит к интенсификации и повышению эффективности учебного процесса.

Интенсивное внедрение современных информационных и коммуникационных технологий в образование содержит в себе не только огромный развивающий потенциал, но и ряд негативных моментов, последствия которых следует учитывать при проектировании учебно-методических комплексов. Процесс учения есть совместная деятельность учителя и ученика, в которой сегодня появился посредник – компьютер. Из совместной деятельности, управляемой учителем, процесс обучения превратился в процесс, управляемый компьютером. К каким последствиям это ведёт? Чем образования, строящееся на основе использования информационных технологий, отличается от традиционного?

1. Традиционное образование строится на живом человеческом общении ученика с учителем. Отсутствие такового негативно сказывается на развитии эмоциональной сферы ребёнка и в итоге – на эффективности обучения. Международные исследования особенностей обучения детей младшего школьного возраста в России и Монголии, показывают, что чем теснее эмоциональная связь ребёнка с учителем, тем выше мотивация к учению и развитие интеллектуальных способностей. Другими словами, ребёнок старается для любимого учителя и не старается для нелюбимого. Эмоциональное одобрение учителя компьютер в принципе заменить не может. Кроме того, детям необходим и физический контакт с учителем (похлопать по плечу, погладить или, наоборот, потрепать по голове).

2. Учитель, в отличие от компьютера, это личность, оказывающая системное влияние на ученика. Он является носителем нравственных ценностей, смыслов, идеалов, и его воздействие реализуется в личном контакте, а не посредством текстов учебных заданий. Теперь, когда в нашем обществе господствуют противоречивые ценности, когда семья как институт воспитания переживает кризис, свести функции учителя к наблюдению за учеником – просто губительно для развивающейся личности ребенка и подростка.

3. Учитель реализует индивидуальный подход, зависящий от самочувствия, настроения ученика, а также от конкретных обстоятельств. Учитель ставит оценку, учитывая весь комплекс факторов: способности, прилежание, динамику обучения. Система тестов всего этого не видит.

4. Традиционное образование развивает системное мышление, которое встраивает частные мыслительные операции в целостную систему знаний, в смысловую сферу личности. Компьютер же мыслит аналитически, по принципу выбора варианта из имеющихся альтернатив. Создателями тестов эти альтернативы подбираются искусственно. Для успешного ответа на тесты не надо обладать развитым мышлением: понимать юмор, метафоры, иносказания, скрытые смыслы, достаточно иметь предметные знания и механистично их применять.

Безусловно, использование в процессе обучения интернета делает доступным для обучающихся огромный массив информации. Но не всегда объём информации, который предлагает интернет не совпадает с объемом информации, который способен охватить, осмыслить и усвоить пользователь. Это зна-

чит, что информация, которую учащийся находит в сети, сохраняется только в краткосрочной памяти и не дает возможность учащемуся использовать полученные знания в дальнейшей жизни. Кроме того, существует еще один негативный аспект доступа к информационным ресурсам в сети интернет. Имеется в виду присущий всем людям принцип экономии сил, а именно знакомые всем преподавателям заимствованные из интернета готовые рефераты, проекты, доклады, слайд-презентации, которые никоим образом не способствуют повышению эффективности образовательных процессов и развитию навыков самостоятельного обучения.

К числу отрицательных сторон использования средств информационно-коммуникационных технологий следует отнести и следующее:

1. Урок становится перегруженным демонстрациями и превращается в зрительно-звуковую, литературно-музыкальную композицию при неправильном определении дидактической роли информационных технологий на занятиях.

2. Недостаточная методическая подготовленность педагога в части использования информационных средств на конкретном уроке.

3. Высокий риск подавления межличностного общения между педагогом и учащимися и пренебрежение другими формами организации учебной деятельности.

4. Слабая обеспеченность образовательных учреждений современным оборудованием.

5. Усиление социального неравенства при организации домашней работы учащихся с использованием компьютерных технологий (если не предусмотрена возможность подготовки ученика к уроку в компьютерном школьном кабинете).

6. Высокий риск получения учащимися недостоверной информации из сети Интернет при неумении верифицировать полученные из глобальной сети данные.

Еще одним проявлением негативного влияния современных информационных технологий на личность учащихся является формирования девиантного поведения. По мнению исследователей, девиантное (отклоняющееся) поведение, под которым понимается поведение индивида или группы, не соответствующее общепринятым нормам, может привести к тому, что средства информационно-коммуникационных технологий могут быть использованы неподготовленными учащимися для совершения тех или иных действий, направленных на причинение морального, физического или экономического вреда.

К наиболее распространенным проявлениям негативного девиантного поведения в сфере компьютерных технологий исследователи относят: Интернет-зависимость, игроманию и киберпреступность.

Интернет-зависимость проявляется в своеобразном уходе от реальности, при котором процесс навигации по сети затягивает субъекта настолько, что он оказывается не в состоянии полноценно функционировать в реальном мире.

Игромания (геймерство) – чрезмерное увлечение компьютерными играми и другими видами виртуальной реальности. Исследователи считают, что использование компьютерных игр как средства достижения чувства удовлетворения

неминуемо приводит к тому, что учащиеся снова будут обращаться к играм для повторного достижения таких переживаний легким путем.

На наш взгляд, современные учащиеся, предпочитающие использование в образовательном процессе компьютеров, разучились не только слушать и записывать полученную информацию, но и правильно излагать свои мысли посредством устной речи, а ведь речь является органом объективизации мышления человека.

Частое и не всегда уместно использование средств информационно-коммуникационных технологий приводит к тому, что учащимся вместо живого диалогического общения участников образовательного процесса (преподаватель-студент, студент-студент предлагается некий суррогатный продукт общения в виде диалога с компьютером. Это, по мнению некоторых психологов приводит к утрате навыков диалогического общения. В результате этого учащиеся могут утратить и навыки монологического общения, что приведет к неспособности самостоятельно мыслить.

Не стоит забывать и о нравственной составляющей образовательного процесса. Учитель, в отличие от компьютера, является личностью и воздействует на обучающегося системно: формирует представления о нравственных ценностях, идеалах, смыслах.

Подводя итог вышесказанному, следует отметить, что автор статьи не является противником внедрения информационных технологий в образовательный процесс. Более того, на наш взгляд, использование средств информационно-коммуникационных технологий является одним из важнейших факторов модернизации образования.

Принимая во внимание неизбежность внедрения информационных технологий в образовательный процесс, необходимо внимательно и подробно исследовать не только положительные аспекты, но и негативные последствия данного процесса, чтобы в перспективе использование средств информационно-коммуникационных технологий в обучении приносило только положительные результаты.

Использованная литература:

1. Горбунова Л. И., Субботина Е. А. Использование информационных технологий в процессе обучения // Молодой ученый. 2013. №4. – С. 544-547.
2. Максимовская М. А. Информационное управление школой // журнал Информатика и образования. 2003. №11.
3. Машбис Е. И. Психолого-педагогические проблемы компьютеризации обучения. – М., Просвещение, 2006.
4. Полат Е. С., Бухаркина М. Ю., Мусеева М. В.. Петров А. Е. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования: Учеб. пособие. – М., Академия, 2000.

Дилдора АБДУМАДЖИДОВА,
преподаватель кафедры “Профессиональное образование”
Ташкентского финансового института

ТРЕНИНГ КАК СПОСОБ ФОРМИРОВАНИЯ АССЕРТИВНОГО ПОВЕДЕНИЯ У ДЕТЕЙ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Аннотация

Maqolada kichik maktab yoshdagи o'quvchilarda assertivlikni shakllantirish haqida fikr yutilgan. Muallif boshlang'ich sinf o'quvchilarida assertiv xulqni amalga oshirishi uchun maxsus treninglar o'tkazish bo'yicha o'z takliflarini bergan.

Kalit so'zlar. Assertivlik, assertiv xulq, dadillik, trening, shaxs, kichik maktab yoshdagи o'quvchilar.

Статья посвящена вопросам формирования асертивности у детей младшего школьного возраста. Автор предлагает специальный тренинг по развитию асертивного поведения у учащихся младших классов.

Ключевые слова. Асертивность, асертивное поведение, уверенность, тренинг, личность, учащиеся младшего школьного возраста.

The article is devoted to the development of assertiveness in children of primary school age. The author offers a special training on the development of assertive behavior in primary school students.

Key words. Assertiveness, confidence, training, personality, primary school children.

Педагогическая практика показывает, что многие дети младшего школьного возраста зачастую не обладают необходимыми социальными навыками, что серьезно затрудняет их взаимоотношения со взрослыми и сверстниками, вследствие чего такие дети либо игнорируются, либо активно отвергаются. Это приводит к тому, что ребенок начинает переживать психологический дискомфорт, вызывающий неуверенность в себе, в своих возможностях и способностях, у детей начинает наблюдаться понижение успеваемости, что ещё больше затрудняет обучение, делает их положение среди сверстников и преподавателей более неблагоприятным. Образуется “порочный круг”: трудности, неуспехи, неуверенность в себе порождают ещё большие трудности, неуспехи, неуверенность.

Трудности в учебной деятельности, ее низкая результативность и соответствующее отношение к ней педагога, родителей и одноклассников, приводят к тому, что неуспешность становится для детей травмирующим фактором.

Исследованию проблемы взаимоотношений и общения ребенка, существенным образом влияющих на развитие его личности, посвящены работы Л.С. Выготского, А.Н. Леонтьева, С.Л. Рубинштейна, А.В. Запорожца, Д.Б. Эльконина, Л.И. Божович и других видных психологов.

В.Г. Ромек отмечает, что существенную роль в возникновении неуверенности играет социальный страх, испытываемый человеком в определённых ситуациях. Ученый отмечает, что “социальный страх, однажды возникнув, прочно ассоциируется с определёнными ситуациями и затем по механизму подкрепления постоянно усиливается”¹.

Для ребенка младшего школьного возраста наиболее характерными являются следующие проявления страха: страх критики, страх быть отвергнутым, страх оказаться в центре внимания, страх показаться неполноценным, страх преподавателя, страх новых ситуаций, страх предъявлять претензии или не суметь отказать в требовании. Социальный страх у детей становится доминирующим чувством, блокирующим их социальную активность.

По мнению А. Сальтера, причиной неуверенности может быть преобладание процессов торможения над процессами возбуждения, приводящее к “формированию личности, неспособной к открытому и спонтанному выражению своих чувств, желаний и потребностей, ограниченной в самореализации и испытывающей вследствие этого затруднения в контактах с другими людьми”².

Данное положение могут изменить специальные тренинги и программы, призванные дать ребенку чувство уверенности в себе, повысить его выносливость к различным испытаниям и сохранить жизнеспособность в самых критических обстоятельствах.

Уверенность всегда предполагает наличие следующих компонентов:

- субъективной установки на самого себя, то есть ребенок разрешает себе иметь и действительно имеет собственные притязания;
- социальной готовности и способности адекватно реализовать данную установку, то есть владеть собственными притязаниями и добиваться их осуществления;
- свободы от социального страха и торможения, то есть способности личности регистрировать и обнаруживать собственные притязания.

Дети младшего школьного возраста должны учиться говорить “нет”, устанавливать контакт, открыто обращать на себя внимание, позволять себе ошибки.

Л.С. Выготский отмечал, что уверенность в себе воспитывается при соответствующем социальном воздействии. Ученый отмечал, что личность при этом “должна пониматься не как законченная форма, а как постоянно текущая динамическая форма взаимодействия между организмом и социальной средой”³.

Л.И. Божович полагала, что человек, являющийся личностью, обладает таким уровнем психического развития, который делает его способным управлять своим поведением и деятельностью. По ее мнению, этот уровень развития характеризуется тем, что “в процессе взаимоотношений с окружающей обществен-

¹ Ромек В.Г. Уверенность в себе как социально-психологическая характеристика личности: Автореф. дис. канд. пед. наук. – Ростов-на-Дону, 1997. – С. 22.

² Salter A. Conditioned reflex therapy. – New York: Capricorn, 1949.

³ Выготский Л.С. Педагогическая психология. – М.: Педагогика-Пресс, 1999. – С. 536.

ной средой человек начинает воспринимать себя как единое целое, отличное от окружающей его действительности и других людей"⁴.

Личность, достигшая полного развития, характеризуется наличием собственных взглядов и отношений, собственных моральных требований и оценок, делающих человека относительно устойчивым и независимым от ситуативных воздействий среды. Необходимой характеристикой личности является особая форма её активности, связанная с наличием иерархического строения мотивационной сферы; человек, достигший такого уровня психического развития, способен действовать, не только следуя непосредственным побуждениям, но и в соответствии с сознательно поставленными целями и принятыми намерениями.

В этой связи особую роль обретает формирование асертивности у детей младшего школьного возраста.

Асертивность (англ. assertiveness) как научное понятие появилось в психологической науке недавно. Согласно Большому психологическому словарю, асертивность – это “способность человека уверенно и с достоинством отстаивать свои права, не попирая при этом прав других”⁵, то есть под асертивностью понимается определенная личностная черта, которую можно определить как автономию, независимость от внешних влияний и оценок, способность самостоятельно регулировать собственное поведение.

Асертивность – относительно новое понятие в психологии, использующееся для характеристики личностных свойств человека. На сегодняшний день в психологической науке еще нет устоявшего представления о содержании этого понятия. В связи с этим его анализ на основе философских и психологических концепций личности, её свойств, активности в различных видах деятельности, общении, познании является весьма актуальным. Тревога, вина, страх, отчаяние, надежда, свобода, ответственность, любовь и другие чувства не заложены в человеке изначально, а порождаются его собственным выбором и его собственными усилиями. Асертивность является одним из действенных средств овладения младшим школьником учебной деятельностью и преодоления трудностей. Она заключается в том, что человек в каждый момент своей жизни сам решает, чем он будет дальше заниматься и в каком направлении развиваться.

Наиболее эффективным методом формирования асертивности у детей младшего школьного возраста является тренинг уверенности в себе.

Достоинствами тренинговой работы является то, что во время тренинга участники группы оказывают помочь друг другу и ощущают удовлетворение от того, что могут оказать эту помощь, овладевают новыми способами социального поведения: наличие обратной связи от группы облегчает быстрое обучение, свободно выражают свои чувства. Таким образом, они отыгрывают задержанные эмоции и обучаются социально приемлемому выражению чувств. Ниже предлагается примерный тематический план тренинга по формированию асертивности у детей.

⁴ Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте. – М.: Просвещение, 1968. – С. 463.

⁵ Большой психологический словарь / сост. и общ. ред. Б.Г. Мещеряков, В.П. Зинченко. – М.: Олма-Пресс, 2004. – С. 666.

Тематический план

Тема занятия	Используемые игры и упражнения
Самопознание	“Приветствие без слов” “Мой образ”
Достижение целей	“Мое будущее” “Чего я хочу на самом деле?”
Моя проблема.	“Какой Я?” “Мои страхи”
Я и другие	“Только о хорошем” “Мои достижения” “Комplименты”
Чувства, эмоции	“Позитивные и негативные чувства”
Конфликты и моя уверенность.	“Выражение эмоций” “Диалог”
Полюбить себя	“Пожелания” “Взаимодействие”
Позитивное мышление	“Образ меня” “Мои цели”

Формирование ассертивного поведения у учащихся младших классов при проведении тренингов должно базироваться на следующих основных принципах:

- принятие на себя ответственности за собственное поведение. В ребенке необходимо воспитывать философию личной ответственности, то есть формировать в нем чувство ответственности за своё собственное поведение;
- демонстрация самоуважения и уважения к другим педагогам и сверстникам;
- эффективное общение. В данном случае главными являются три следующих качества: честность, открытость и прямота в разговоре, но не за счёт эмоционального состояния другого человека;
- демонстрация уверенности и позитивной установки. Уверенность в себе связана с взаимоуважением педагога и ученика;
- умение внимательно слушать и понимать ребенка.

Данные принципы способствуют формированию у детей младшего школьного возраста жизненных компетенций, помогающих в “развитии различных качеств личности ребенка, способствующих общению, воспитанию социальных умений и навыков, усвоению социальных ролей. Приобретение умений в области межличностных отношений предопределяет будущий успех или неудачу в жизненных ситуациях”⁶.

Понятие “жизненные компетенции” рассматривается как овладение знаниями, умениями и навыками, уже сейчас необходимыми ребенку в обыденной жизни, обеспечивающие развитие отношений с окружением в настоящем. Жизненные компетенции представляют собой различные универсальные ментальные средства, инструменты, позволяющие достигать результатов в неопределённых проблемных ситуациях. С их помощью можно самостоятельно и в сотрудниче-

⁶ Каппони В., Новак Т. Как делать все по-своему, или ассертивность – в жизнь. – СПб.: Питер, 1994. – С. 188.

стве с другими решать проблемы. Наиболее ценным представляется формирование личностных стратегий и тактик поведения, взаимодействия личности с социумом.

Процесс формирования жизненных компетенций предполагает освоение форм социального поведения, принятых в семье и гражданском сообществе, первоначальными представлениями о социальной жизни, социальных ролях людей, обеспечением педагогической поддержки, направленной на оказание оперативной помощи в решении индивидуальных проблем.

Таким образом, проблема регуляции самоконтроля, произвольности поведения у детей выступает как недостаточность волевого поведения, в широком смысле – как неумение преодолевать трудности и препятствия на пути достижения цели, осуществляющейся на основе сознательного выбора мотивов в ситуации нравственного конфликта. В связи с этим важным является научить детей управлять своим поведением, поступками, речью в процессе общения, развивать и сохранять активное и произвольное внимание, правильно вести себя в совместной с окружающими деятельности.

Ассертивное поведение обеспечивает активно-исследовательское отношение к миру, деятельный, творческий подход к жизни, способность к открытому выражению своих эмоциональных переживаний, предпочтений, точек зрения, мнений, идей, к формированию, достижению и удержанию собственных жизненных целей и их безбоязненному отстаиванию в конструктивно-агgressивном столкновении с другими лицами и группами.

Обобщая вышесказанное, можно утверждать, что целенаправленное формирование жизненных компетенций детей способствует развитию ассертивного поведения, повышает потенциал их социальной активности, открывает возможности для успешного разрешения возникающих в процессе воспитания и обучения проблем.

Использованная литература:

1. Большой психологический словарь / сост. и общ. ред. Б.Г. Мещеряков, В.П. Зинченко. – М.: Олма-Пресс, 2004. – С. 666.
2. Выготский Л.С. Педагогическая психология. – М.: Педагогика-Пресс, 1999. – С. 536.
3. Каппони В., Новак Т. Как делать все по-своему, или ассертивность – в жизнь. – СПб.: Питер, 1994. – С. 188.
4. Ромек В.Г. Уверенность в себе как социально-психологическая характеристика личности: Автореф. дис. канд. пед. наук. – Ростов-на-Дону, 1997. – С. 22.
5. Хухлаева О.В. Тропинка к своему Я: Программа формирования психологического здоровья у младших школьников. – М.: Генезис, 2001. – С. 280.

Ta'linda modernizatsiya – uzlusiz ta'lim tizimini, ta'lim muassasalari faoliyatini va o'quv jarayonining barcha bo'g'inlarini zamon talablari asosida kompleks yangilash.

Metodik qo'llanma – ta'lim ishtirokchilariga mo'ljallangan, aniq bir mavzuga asoslangan va uni yoritib beradigan yordamchi vosita.

Zamonaviy darslik – ta'lim ishtirokchilarining barcha ehtiyojlarini qondiruvchi, kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan mukammal ko'rinishdagi qog'oz yoki elektron mahsulot.

Metod – ta'lim beruvchining o'quv jarayonida ta'lim oluvchilarning mavzuni egallashi, o'rganishi, o'zlashtirishi va bilishi uchun qo'llaydigan yo'li.

Ta'linda monitoring – ta'lim muassasasining ichki va tashqi faoliyatini kuzatish, kamchiliklarni aniqlash va bartaraf etish jarayoni.

Intellektual salohiyat – ta'lim oluvchilarning bilimi, mustaqil fikri va dunyoqarashi, yurt va Vatan ravnaqi uchun kurashishi, mas'uliyati hamda fidoyiligi.

Inklyuziv ta'lim – alohida e'tiborga loyiq bolalarni ta'lim-tarbiya olishini ta'minlaydigan maxsus ta'lim.

Deviant xulq – ta'lim muassasasining ichki va tashqi tartib-qoidalalariga bo'y sunmaslik, axloqsizlikni namoyon etish.

Pedagogik profilaktika – ta'lim muassasasi va ta'lim oluvchilar faoliyatida yuzaga kelayotgan muammolar, xatolar, kamchiliklarning oldini olishga qaratilgan, hamkorlik pedagogikasi asosida olib boriladigan ta'limiy jarayon.

Kompetensiyan shakllantirishga yo'naltirilgan ta'lim – ta'lim muassasalari va dars jarayoni maqsadlarini kafolatlangan amaliy natijaga erishishini ta'minlaydigan ta'lim modeli.

Bosh muharrir:

Mahmudov Sarvar Yuldashevich

Bosh muharrir o’rinbosari v.v.b:

Umaraliyeva Muhayyo Abdugaparovna

Mas’ul kotib:

Tashxanov Nurbek Aybekovich

Badiiy muharrir:

Mamasoliyev Akbarali Hamzayevich

Tahrir hay’ati:

Ulug’bek INOYATOV, Dilshod KENJAYEV, Risboy JO’RAYEV, Hikmatilla RASHIDOV,
G’ayrat SHOUMAROV, Namoz RO’ZIQULOV, Gulnoza ANORKULOVA, Fayzulla AHMEDOV,
Shavkat SHARIPOV, Maqsudjon YULDASHEV, Islom ZOKIROV,
Alisher ZOKIROV, Hikmatilla DAMINOV

Jamoatchilik kengashi:

Nargiz RAXMANKULOVA, Qudratjon INOQOV, Bahodir SHAMSIYEV,
Norbek TAYLAQOV, Muhammadjon QURONOV

Tahririyat manzili:

Toshkent shahar, Mirzo Ulug’bek tumani, Buyuk Ipak Yo’li ko’chasi 243-uy.
E-mail: xalq_talimi@xtv.uz Tel: (0 371) 231-16-51, Faks: 231-16-52

(*Tahririyat manzili O’zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Davlat tashkilotlarining moddiy-texnika bazasini mustahkamlash va davlat mulki obyektlaridan samarali foydalanish to’g’risida”gi 2018-yil 19-martdagи 218-F-son far moyishi va O’zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirining 2018-yil 23-martdagи 77-sonli buyrug’i asosida o’zgartirildi*)

Jurnalga yuborilgan maqolalarga javob qaytarilmaydi, jurnalda e’lon qilingan maqolalardan olingan matnlar “Xalq ta’limi” ilmiy-metodik jurnalidan olindi, deb ko’rsatilishi shart. Jurnal 2015-yil 20-martdagи 214/2-soni qarori bilan OAK ilmiy nashrlari ro’yxatiga kiritilgan.

«TAFAKKUR NASHRIYOTI» MCHJ bosmaxonasida chop etildi.

Toshkent shahri, Shayhontoxur tumani, Navoiy ko’chasi, 30-uy

Bosishga ruxsat etildi: 29.05.2018-y. Qog’oz bichimi 70x100 1/16. Ofset bosma usuli.

Shartli b.t. 12,0. Adadi 27 112 nusxa. - buyurtma.

Bahosi kelishilgan narxda.

Ushbu songa mas’ul – Akbarxodjayev Timur Anatolevich